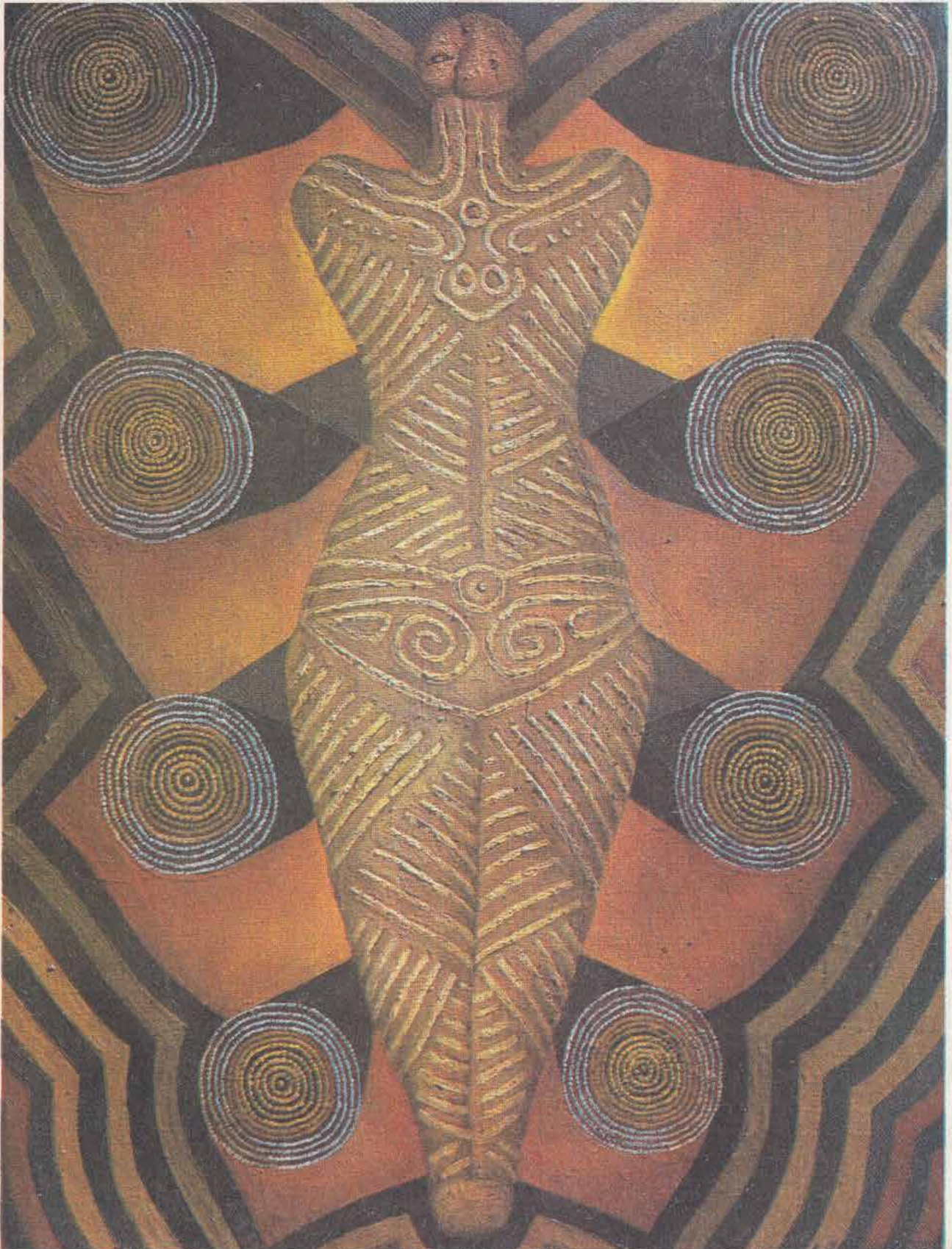
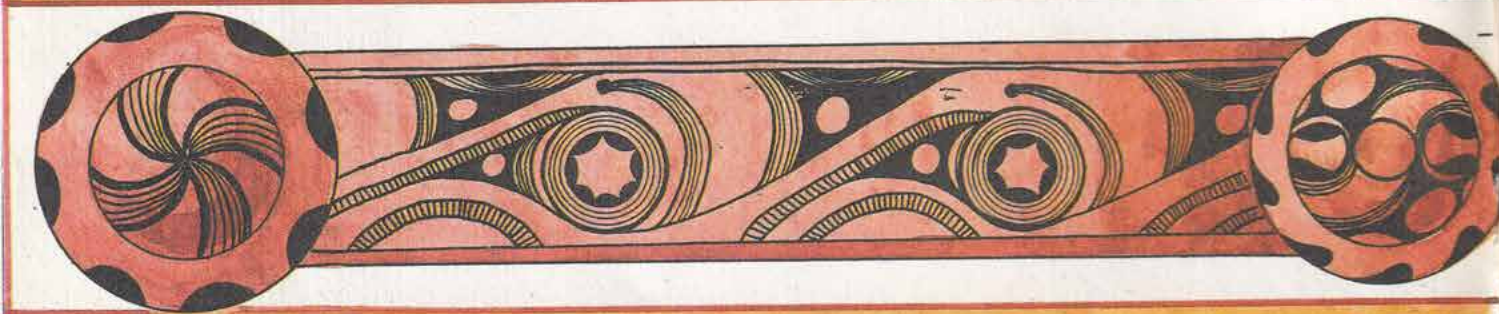
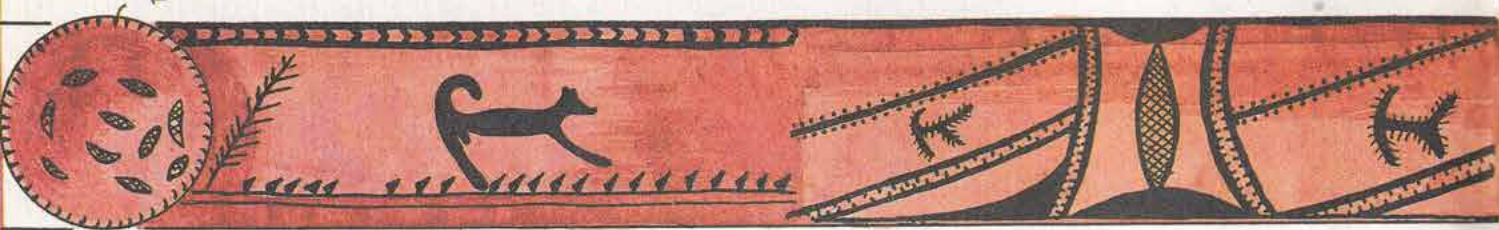

Український Свіm

Ukrainian World · Ukrainische Welt

УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ УНІВЕРСАЛЬНИЙ ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ
UKRAINISCHE WELT
UKRAINIAN WORLD

Публікується українською,
німецькою, англійською мовами

Рік 3. Березень-квітень 1994. Ч. 3-4.

Засновник:

Товариство зв'язків з українцями за межами України
("Товариство "УКРАЇНА")

Головний редактор
Олександр Шокало
Редактори відділів:
Ольга Бенч,
Валентин Крисаченко,
Олександр Коновець,
Олег Павлов,
Юрій Шилов
Літературний редактор
Світлана Коваленко
Коректор
Людмила Фраймович
Художник
Віталій Мітченко
Художній редактор
Яків Яковенко
Технічний редактор
Надія Достатня
Комп'ютерне складання
Євгенія Боцянівської
Комп'ютерна верстка
Алли Суворової
Технічне забезпечення
Андрія Суворова

Автори фотоілюстрацій:
Сергій Васильченко,
Микола Мандрич,
Ігор Петриченко,
Олександр Хілько

Мистецьке оформлення
виконала Майстерня
графічного дизайну редакції

3 питань уміщення реклами
в нашому журналі
телефонуйте:
(044) 277-23-28
228-24-21
Поштова адреса:
252023, Київ-23, а/с 364

Висловлюємо подяку
редакції квартильного
"Українське відродження"
з Канади за надання
комп'ютерно-редакційного
комплексу

Підписано до друку 20.07.94
Формат 60 x 84/8. Папір
офсетний № 1. Офсетний друк.
Умовн.друкарк. 5,58.
Умовн.фарб.відб. 7,67.
Обл.вид.арк. 7,72.
Зам. 0153404
Ціна договірна
Комбінат друку видавництва
"ПРЕСА УКРАЇНИ"
252047 Київ-47,
просп. Перемоги, 50

ПРИРОДА • ЛЮДИ • ІСТОРІЯ

Олександр ШОКАЛО. Орійська доба України • 4
Сергій МОРОЗ. Геологічні передумови виникнення українського етносу • 6

ЛЮДИ • ІСТОРІЯ • СВИТОГЛЯД

Степан НАЛИВАЙКО. Трипілля, Трипура, Троя... • 8

ЛЮДИ • ІСТОРІЯ • НАУКА

Наталя БУРДО. Трипільська культура – відкриття і дослідження • 12

ЛЮДИ • СВИТОГЛЯД • ГОСПОДАРСТВО • ІСТОРІЯ

Юрій ШИЛОВ. Індоевропейсько-семітсько-картвельські зв'язки
Надніпрянщини • 14

ЛЮДИ • СЛОВО • НАУКА

Ш.Ю. Валентин Даниленко – дослідник писемної традиції в Україні
• 18-19, 30

МАЛЬВА

Юрій ШИЛОВ. Оратто-орійські архетипи у творчості Віталія Мовчана • 20

МАЛЬВА • ГОСПОДАРСТВО • ІСТОРІЯ

Павло КОРНІЄНКО. Трипільські хліборобські поселення – феномен світової
цивілізації • 24

Олександр БЛАНК. Українське гончарство крізь віки • 28

ІСТОРІЯ • СВИТОГЛЯД

Михайло ВІДЕЙКО. Країна Аратта в шумерському епосі й трипільська
культура • 31

Від редакції • 33

Валентин КРИСАЧЕНКО. Античні звістки про Українську землю • 34

ОГЛЯД: РОЗДУМИ

Володимир БОКАНЬ. Звідки ми, хто ми... • 39

СВИТОГЛЯД • ДУХОВНА ПРАКТИКА • ІСТОРІЯ

Володимир ШАЯН. Віра забутих предків. Вступ: студії Книги Велеса.
Ренесанс панорійської мислі. "Жар-Птиця" • 40

СВИТОГЛЯД • ДУХОВНА ПРАКТИКА • МАЛЬВА

Марія ШУНЬ. Орнамент – оздоба чи магія? • 44

ОГЛЯД: ЛИСТИ, ПОДІІ

Галина ХОТКЕВИЧ. Вплив писанки на глибинне життя людини • 46

Володимир ПОГОРІЛИЙ. Міжнародна конференція до 100-річчя відкриття
трипільської культури • 46

СПАДЩИНА: ВИДАТНІ ПОСТАТІ

ДО 180-РІЧЧЯ ВІД НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Олександр ШОКАЛО. Співець України • 47

Валентин КРИСАЧЕНКО. Україна – хліборобський материк античності • 48

На обкладинці:

Людмила МІТЧЕНКО. Інанна – Трипільська Богоматір. 1993.

Прорисовки хліборобських, тваринних, космічних сюжетів з трипільського посуду. IV тис.
до н.е. Виконав художник-археолог Павло КОРНІЄНКО за матеріалами Михайла
ВІДЕЙКА і Тараса ТКАЧУКА.

Зображення Першобика і Праматері Світу на мідній платівці з трипільського поселення.
IV тис. до н.е. (Прообраз Зевса і Європи).

Українська могила-піраміда під Нікополем. IV-II тис. до н.е.

Олександр ШОКАЛО

ОРІЙСЬКА ДОБА УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО

Українське історичне суспільство усвідомлюється нинішніми українцями не цілком, а уривчасто, за тими його частинами, які з різних причин опинилися на політичній поверхні й лишали сліди в офіційній літописній історії. До того ж, етнічна свідомість нинішніх в Україні деформована політико-ідеологічними догмами, і якщо вірити їм, то були ми ким-завгодно, тільки не самими собою.

Але народ — не усереднена суспільна маса, а складно структуроване етнічне єство, що має своє особливе духовне осердя (свій неповторний духовний тип) і свою біологічну природу. Завдяки духовній силі народ самоорганізовується у вселадуючому ритмі Всеєдиного Життя й самореалізується в певних земних кліматичних умовах до універсалізації у Всесвіті. Для цього народові не потрібна сила зовнішнього примусу, а необхідна внутрішня сила — воля до життя, що виявляється в етнічній самосвідомості й етнічному духові. Так, самореалізуючись у духовному й природному планах, народ творить свою культуру.

Українська культура виявляє себе вже понад сім тисячоліть як процес духовно-природної самореалізації різних аграрних суспільств. Безліч археологічних і лінгвістичних фактів, зокрема назви місцевостей і річок, засвідчують прадавню автохтонність оріїв-українців на терені України. Наші предки зберегли пам'ять про себе в історичних назвах українських земель: Оратанія-Оратта, Киренія-Кранія-Україна, Сіндія, Міганія, Кіммерія-Кімварія, Сіверія, Плея, Скитія-Скіфія, Сарматія, Венедія, Ангія, Лебедія, Куявія, Славія, Роксоланія, Поляннія, Воля-Волинь, Галія-Галичина, Україна-Русь (Київська земля) і Україна козацька як останній за часом вияв орійського духу. Так найменовувано нашу питому землю в різні періоди її історії, залежно від того, котре з колін українського історичного суспільства (а їх простежується близько дванадцяти) мало провідну силу в житті цілої України. Та астральне поняття Україна в усі періоди лишалося спільним найменням земель первісного оселення українців-оріїв, господарів-хліборобів.

Пряматірна земля оріїв-українців стала центром великого Євразійського кола етно-культурного добору хліборобських і скотарських народів. Це засвідчують унікальні товщі її природно-історичного тіла — хлібородного ґрунту-

чорнозему, могутня біо- й психоенергетика, накопичена в тому ж чорноземі та на територіях прадавніх хліборобських міст і в предківських могилах — земляних пірамідах, які сконденсували в собі духовну енергію всіх попередніх поколінь народу. Тому наймення *Україна* можна прочитувати і як *Земля сонячної благодати*, тобто *Осонценої лан*, і як *Земля предківських могил* — *Земля предківського духу*. З України здійснювалися й сюди відпочувалися великі хвилі етно-культурного процесу, виявляючи динамічну основу життя людського світу. Одвіку в Україні відбувається інтенсивний духовно-природний добір, у якому визрів особливий генотип автохтонів — українців-оріїв.

ОРІЙСЬКА ТРАДИЦІЯ

Самонаймення першотворців аграрної, світлосповідальної культури Євразійського материка походять від архетипів світла *OP-AP-UP-IP*, що водночас є універсальними теонімами в орійських народів — найменнями Усеєдиного Духа Світла. Від первісних орійських наймень Усеєдиного походять українські теонімичні пари *Олель* — *Олеля*, *Ярило* — *Яра*, а також *Сварог*, *Перун*, *Хорс*, індійські — *Сур'я*, *Асура*, іранські — *Азура-Ормузд*, *Хорсед*... Звідси ж походять індоорійське сакральне поняття *Вірадж* — *слайво* й українське духовне поняття *віра* — прагнення людини до Всеєдиного Духа Світла.

Від архетипу *UP* походять і глибинний сенс поняття *культура*. Великий знавець орійської традиції М.Реріх прочитує його як *культ Ура* — шанування Світла.

Архетипи світла прочитуються в самонайменнях нащадків давніх оріїв: *ірландці*, *германці*, *хорвати*, *серби*, *іранці*, *вірмени*, *грузини* (*гурджі*) та ін., у назвах давніх і сучасних хліборобських країн Євразії: *Оратанія* (пряма тірна земля оріїв Наддніпрянщини), *Арамаїті* (орійська прабатьківщина в Авесті), *Орасанія* або *Хорасан* (історична область Ірану), *Араदेशа* (Земля Благородних у Ведах), *Орава* (історична область Словаччини), *Моравія* (історична область Чехії), *Германія*, *Ракуско-Австрія*, *Італія*, *Литва*, *Латвія*, *Хорватія*, *Україна*...

Орії — це велика етно-культурна, духовно-господарська спільність різних аграрних народів, які успадкували

генотип і духовну традицію першотворців хліборобства й світлосповідувальної релігії одкровення.

Духовна практика одкровення властива всім народам давньої орійської спільноти. Орійська релігія — це реальне діве знання, яке осягає людина в особистій духовній практиці і яке об'єднує вільних індивідів єдиною духовною волею до Життя.

Джерела одвічного орійського вірознання досі живуть в усних священних текстах українців (обрядових молитвословах, замовляннях, казках-міфах) і мають глибоко мовно-світоглядну спорідненість із давньоорійськими *ведми* — достовірним знанням. Тому первинну релігійну практику українців, як і інших орійських народів, правомірно називати *ведизмом*, *вірознанням* або *ладовірою*. *Ладовіра* походить від *Ладу* — духовно-природного універсуму давньої української культури. *Лад* — шлях життя в Істині, що відповідає давньоіндійському *Дхарма* і давньокитайському *Дао*. Закон Ладу виявляється в триєдності істинного слова, істинної думки й праведного діяння, тобто — у вселадуючій гармонії Духу, Знання і Сили.

СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОГО ТРАДИЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

За духовно-природним законом Ладу самоструктурувалося українське орійське суспільство. На початковому ступені формування воно складалося з чотирьох верств: скотарі, хлібороби, воїни, відуні-рахмани. Така структура відноутворюваного суспільства відповідає чотирипроменевої структурі сонячного хреста (прямого і з загнутими променями — *сварга* або *свастья-свастика*) — символу зародження життя у народів світлосповідувальної аграрної культури. Знак хреста живе в українській культурі вже близько 7500 років, що засвідчено археологічними знахідками. Хрестову структуру мають: символічне зображення сонячного духа життя *Світло-Віта* і його чотиристовповий храм, ведичний *Вара* — самоладуючий центр Всесвіту, український *Вирій* — життєтворчий простір Духа Світла Ора. Від *Вари* й *Вирію* походять назви станів україноорійського суспільства — *верства* й індоорійського — *вара* або *варна*, які є автономними, самокерованими і взаємодіючими органами етнічного ества. Первинна чотириверствова структура орійського суспільства відповідає також чотирьом послідовним ступеням визрівання Всесвіту й людського ества (дитинство — пастушення, юність — воляцтво, продуктивна зрілість — хліборобство, цілковита зрілість — відунство).

З часом, у тривалому процесі саморозвитку, українське суспільство виформувалося в триверстову структуру, що поєднала в собі хліборобів-скотарів (господарі, які становили основу етнічного ества), воїнів-адміністраторів (захисна сила) й відунів (хранителі віро-знання й розпорядники обрядів, які становили моральне осереддя етнічного ества). А промисловики, ремісники, торгівці були допоміжними громадами в суспільстві.

Ця органічна самоладована триверствова структура набула цілковитої довершеності в антському суспільстві, що явило синтез культур іранського й слов'янського колін українців-оріїв. Згідно з міфо-релігійною свідомістю наших предків, така духовно-господарська самозорганізованість складалася волею Неба. Згадаймо давньоукраїнський (скитський) міф, що його переповідає Геродот у своїй "Історії": "... алетіли з Неба золоті знаряди: Плуг, Ярмо, Сокирка й Коряк і впали на Скитську Землю". Золоті (світлоносні) знаряди-символи знаменують триверстову єдність нашого традиційного суспільства: плуг і ярмо — знаряддя хліборобів-скотарів, бойова сокирка — зброя воїнів, коряк — келих для справляння відунами обрядів громадського причастя.

Довершена триверствова суспільна структура узгоджується з життєтворчою трисутністю Всесвіту й збудована за триєдним принципом моральної зрілості людського ества. Людина як частка Всесвіту сама є мікросвітом

і уособлює всеєдиний генотип у триєдності Духу, Розуму й Природи. Людська душа є полем взаємодії цих світових чинників. Цю всеєдину життєтворчу трисутність символізують тричастинні архетипи етнічної пам'яті українців-оріїв: спрямовані до Неба тригілкове дерево й трипаллий яворовий лист та спрямований до Землі сонячний штах-тотем — знаки потрійної мудрості життя. Тричастинна єдність розвивається з первісного перехрещення двох світотворчих первин: космічного світла й води, духу та розуму, небесної й земної, чоловічої й жіночої сутностей, коли нагромаджуюча, відтворююча первина підпорядковується першородному світлові — так утворюється непарна симетрія і виникає новий імпульс життя. Священні тричастинні знаки несуть у собі одвічне знання процесу Всеєдиного Життя і є модулями самореалізації людини й суспільства. Універсальний символ Життя — людина на Землі з піднесеними до Неба руками.

ТРИПІЛЬЦІ — ХЛІБОРОБСЬКА ВЕРСТВА УКРАЇНЦІВ

Одвіку в Україні разом з хлібородним ґрунтом виростили хліборобські поселення — протоміста. Це засвідчено безліччю їхніх румовищ, які повростили в товщу чорнозему по всьому великому полю України. Наймогутніші, найбільші давньоорійські міста виявлено в географічному центрі України — в Черкаській землі. Новознайдене дванадцятиградя на Тальнівщині датується початком V тис. до н.е. А відкриття таких міст започаткував сотню років тому Вікенгій Хвойка біля містечка Трипілля на Київщині. Звідси й усталена в науці назва української міської археологічної культури — трипільська культура.

Орійські міста як осередки постійного поселення хліборобської верстви мали довершену згармонізовану з природою й Космосом структуру й стали прообразами неурбанізованих екологічних поселень. Ці залюднені міські території періодично оновлювалися через ритуальне спалення у зв'язку з переміщенням хліборобів на нові землі, а попередні рілнічні простори полишались для природного підживлення й випасання худоби. Забудовані концентричними колами, орійські сонячні міста ставали осередками нагромадження життєвої енергії етносу. В їх структурі закодовано й астрономічні знання оріїв-хліборобів. Колоподібна структура трипільських міст забезпечувала підключення їх мешканців до Космічного Ладу й справляла гармонізуючий вплив не тільки на територію розселення етносу, а й на цілу планету.

Щодо етнічної належності хліборобів-трипільців існують різні думки. Як на мене, цілковиту слушність має В.Хвойка, який прямими нащадками трипільців вважав українців, що зберегли "край предків до цього часу". І якщо В.Петров пропонує розрізати лінію культурно-історичних традицій та лінію власне етнічних зв'язків і на підставі цього не вважає українців нащадками трипільців ні в антропологічному, ні в мовному відношенні, то це віддає умовлядності. Бо як можна підтримувати кількатисячолітню культурно-історичну традицію без етнічних зв'язків? Інша річ, що антропологічні й мовні чинники не є головними показниками духовного типу народу. Український народ формувався протягом тисячоліть етно-культурного добору з різних племен довкола осердя духовної традиції, створеного автохтонами України — нашими предками оріями-хліборобами в процесі тривалої продуктивної взаємодії з питомою природою й космічним простором над цією благодатною землею.

Духовний тип українців — це життєва константа етнічної культури як процесу самореалізації народу в питомій екоструктурі. Наш історичний духовний тип зберегли найдовше (принаймні до початку XX ст.) хлібороби-господарі України — спадкоємці трипільців, хліборобської верстви українців у орійську добу нашої історії.

Сергій МОРОЗ

ГЕОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ

СЕРГІЙ АМВРОСІЙОВИЧ МОРОЗ народився в Києві. Доктор геолого-мінералогічних наук, професор, заслужений діяч науки України, завідувач кафедри загальної та історичної геології Київського університету. Автор понад 200 наукових праць (серед них 40 книг і брошур). Студіює на рівні монографічних видань проблеми геології континенту й морів, історії, методології та філософії природознавства, теорії біосфери й охорони довкілля, дидактики вищої школи.

Благодатний терен нашої України вирізняється вельми своєрідною геологічною будовою, якій властиві найхарактерніші для сучасних континентів тектонічні споруди, що виникли й еволюційно сформувалися упродовж величезного геологічного часу. У центрі, як «древнє тім'я», розташований Український щит, або кратон (у перекладі «фортеця»), де відслонюються докембрійські, у тому числі найдавніші на Землі, кристалічні породи (гнейси, гранітоїди, мігматити, кварцити тощо), що вміщують родовища різноманітних корисних копалин. На півночі Український щит межує з нафтогазоносною Дніпровсько-Донецькою западиною, яка виникла в девонському періоді (можливо, й раніше — ще у пізньому докембрії) та заповнена товщею морських і континентальних відкладів, потужність якої сягає майже десяти кілометрів. На південь Український щит занурюється, в зонах глибинних розломів стикається з дислокованими палеозойськими породами Скіфської плити, утворюючи разом з нею фундамент виниклої у мезозої Причорноморської западини. Продовженням останньої є Чорноморський басейн — реліктова морська акваторія древнього океану Тетис.

Території Дніпровсько-Донецької западини, Українського щита і Причорноморської западини геологи включають до складу так званої платформної України, що розсічена чималою кількістю розломів, у тому числі глибинними (сягають мантійних глибин), в зонах яких, зокрема, до неї прилягають різновікові складчасті споруди. Такою є розташована на сході складчаста система Донбасу, яка межує з Українським щитом, продовжує структуру Дніпровсько-Донецької западини (мовлять про Дніпровсько-Донецький авлакоген). Вона сформувалася, так само як і Скіфська плита, внаслідок герцинського тектоорогенезу, (230–250 млн. років тому), а згодом була «відроджена» кілька десятків мільйонів років тому горотворчими процесами кайнозойського (альпійського) тектоорогенезу. До «відродження» гір неотектонічної природи належить мальовничий Словечансько-Овруцький краєз північно-східної частини Українського щита, що складений унікальними червоно-рожевими овруцькими кварцитами верхнього докембрію. Вельми своєрідні Канівські гори, на нашу думку, не є витвором так званого «дніпровського льодовика», а виникли внаслідок надвичайної неотектонічної активності древніх розломів упродовж четвертинного часу (коли вже існувала стародавня людина).*

Зрештою, суто складчасті структури гірських пасм Українських Карпат і Криму, де дотепер виявляються різноманітні процеси альпійського тектоорогенезу, фіксується підвищена тектонічна активність, сейсмічна напруженість, що на Керченському півострові поєднується з унікальним феноменом грязьового вулканізму.

Саме історико-геологічні особливості та своєрідна природа розмаїтих тектонічних структур терену України вже на початок четвертинного (антропогенного) періоду (понад 1 млн. років тому) багато у чому обумовили виразну специфіку відмінних ландшафтно-кліматичних (палеогеографічних) умов, непересічну «матрицю» формування і зміни в просторі-часі палеоекосистем, які, в свою чергу, визначали коеволюційні взаємини людини з природним довкіллям. Йдеться, передусім, про територію платформної України, де упродовж усього антропогенного часу переважно розвивалися палеогеографічні умови величезної континентальної рівнини, зміни ландшафтно-екологічні особливості якої в контексті еволюції визначали адаптивні та антропогенотичні характеристики старожитньої доби українського етносу.

Ця дуже своєрідна континентальна рівнина почала формуватися в північних теренах платформної України (лівобережна і правобережна Наддніпрянщина) наприкінці міоцену (біля 5 млн. років тому), коли цю територію поступово покидало Понтійське море, залишаючи по собі обширні лагуни та інші замкнуті акваторії. Останні розвивалися за умов аридного жаркого клімату, який панував на величезній площі півдня Європи і дотичних регіонів та який спричинився до знаменитої месінської кризи, коли Середземне море перетворилося на солеродний басейн. Наслідки багаторічних досліджень автора, геологічні дані свідчать про існування на півночі платформної України залишків Понтійського моря, кореспондуючих з подіями месінської палеоекосистемної кризи і закарбованих товщею «строкатих глин». У будові цієї товщі, понтійський вік якої встановлено буквально останнього часу, беруть участь переважно бентонітові глини. Вони є чудовою сировиною для керамічного виробництва. Отож відіграли неабияку роль у формуванні та поширенні древніх цивілізацій, зокрема трипільської культури, саме в межах геологічного розповсюдження цієї своєрідної товщі на північних теренах платформної України.

По закінченні месінської (понтійської) палеоекосистемної кризи відбулося поліпшення кліматичних умов (у бік їх гумідизації), за яких на величезній території платформної України виникли і почали розвиватися своєрідні низинні рівнини з численними різноманітними річковими долинами. Такі палеогеографічні обставини на цій території тривали упродовж кількох мільйонів років, що засвідчується досить потужним товщами іванківського, новохарківського, гуньківського алювію (піщано-глинисті утворення річок і озер) пліоцену і еоплейстоцену. Потім, біля 1 млн. років тому, на теренах платформної України почали формуватися товщі дуже своєрідної «лесової формації». Остання поширена лише на сучасних ділянках плато, має потужність

кілька десятків метрів, складена переважно лесоподібними суглинками, супіщаними глинами та іншими специфічними породами, які утворювалися за змінних кліматичних умов, від субтропічних до холодних, тайгових, у межах рівнинних, часто-густо озерних ландшафтів.

В контексті питання формування Українського етносу найбільшу увагу має привертати заключний етап формування «лесової формації», що відзеркалюється бузькою товщею лесів і лесоподібних суглинків (почала накопичуватися близько 50 тис. років тому), яка є своєрідною «покривною» товщею і майже повсюдно поширена на терені платформної України. Літологічний склад і органічні рештки цієї товщі свідчать: упродовж 20 тис. років бузького часу, коли розвивалася новоевксінська регресія Чорного моря, був досить прохолодний клімат, інтенсивно діяли потужні шквотні вітри. Такі палеогеографічні умови змусили емігрувати на південь палеолітичну людину, стоянки якої (Мезинська, Межирицька тощо) поховані бузькими еоловими відкладами.

Істотні зміни палеогеографічного плану, які відбулися на платформних теренах по закінченні лихоліття бузького часу, пов'язані з розвитком азово-чорноморської трансгресії на півдні України та викликані посиленням неотектонічних рухів. На думку автора, що суперечить точці зору багатьох попередніх дослідників, саме у післябузький час почала формуватися долина й ерозійна система Дніпра, які багато в чому успадкували поховані бузькими відкладами древні форми рельєфу. Так, річкова система могутнього Дніпра

у геологічному розумінні дуже молода, про що, передусім, свідчить очевидний факт: сама дніпровська долина, належні до неї річки і яри врізаються у «лесову формацію» вододілу, починаючи з її бузької товщі.

Формування могутньої річкової системи Дніпра йшло на фоні поступового потепління і зволоження сезонного клімату, що зрештою наблизився до сучасного. Інтенсивні ерозійні процеси спричинилися до швидкого розвантажування горизонтів підземних вод, виникали потужні водні потоки і в цілому картина потоку, яку колись геологи називали дилловієм (процеси всесвітнього потоку). Про все це свідчать, зокрема, своєрідна геолого-геоморфологічна будова широких і досить глибоких долин річок Стугни, Либеді та інших приток Дніпра, що тепер перетворилися здебільшого на ручаї. Поряд з формуванням Дніпровської річкової системи на вододілах утворювалися різноманітні ґрунти (у тому числі чорноземи), виникали великі масиви деревинної та кущової рослинності, почали оселятися тваринні емігранти з сусідніх палеобіогеографічних провінцій. Зрештою на терені Наддніпрянщини платформної України до початку голоценового часу (близько 10 тис. років тому) утворилися надзвичайно благодатні ландшафтно-кліматичні умови, якими не могла не скористатися людина розумна. Якщо до цього додати виведені ерозійними процесами на земну поверхню загадані нами вище поклади унікальної керамічної сировини (товща «строкатих глин»), то появу в Київській Наддніпрянщині фундаторів Трипільської культури треба сприймати як факт закономірний.

*ЗАГАДКОВА ТЕКТОНІЧНА ПРИРОДА КАНІВСЬКИХ ГІР

Канівські гори Наддніпрянщини належать до щонайзагадковішого геологічного феномену, який вже понад століття приваблює пильну увагу світової громадськості. Комплексні геологічні дослідження й узагальнення останніх років дозволили автору багато у чому розкрити загадковість Канівських гір. Перш за все виявилися слушні підстави для заперечення гляціальної та гляціально-тектонічної гіпотез, що домінували тривалий час і наголошували одноактне виникнення Канівських дислокацій внаслідок діяльності рівнинного льодовика (його фронтального або належного тиску) дніпровської доби (близько 200 тис. років тому) четвертинного часу.

Територія Канівських дислокацій виразно вичленюється в межах Придніпровської плити зони суміщення Українського щита і Дніпровсько-Донецької западини та належить до північної частини унікальної за своєю історико-геологічною природою Середньодніпровської тектоно-магматичної кільцевої структури. Корові розломи й тектонічні тріщини в межах Канівських гір, на відміну від суміжних районів, набули надзвичайної неотектонічної активності протягом пізнього плейстоцену, що триває й нині, визначаючи, зокрема, високу інтенсивність сучасних ерозійних процесів. Безпосереднім наслідком такої тектонічної напруженості є роздіблення й підняття окремих чималих за розміром блоків на висоту до 100 м, упродовж надзвичайно малого проміжку плейстоценного часу. За величинами амплітуд вертикального переміщення тектонічних блоків Канівські дислокації не поступаються альпійським спорудам Кавказу, Паміру, Анд тощо, а тому їх можна віднести до так званих «відроджених гір» та розглядати як окремих феномен платформної тектоносфери (літосфери).

Нині, спираючись на геологічні документи й протоколи, можна сформулювати нетривіальну думку щодо тектонічного сценарію утворення Канівських гір. Ідеться про

їх олістостромну природу, історичні корені якої сягають кінця крейдового періоду, початок її формування пов'язаний з ларамійською фазою альпійського тектоорозгенезу (близько 65–66 млн. років тому).

Зважаючи на наявні геологічні факти, можна казати про відродження на території Канівських гір процесів утворення олістостромових товщ на початку пліоценового (післяпонтійського, кіммерійського) часу, що кореспондує з посиленою неотектонічною активністю на теренах півдня Східно-Європейської платформи і Скіфської плити, де почали утворюватися врізані терасові комплекси і накладені мулли кіммерію й куяльнику. Цікаво, що в олістолітах товщі однієї з таких верхньоплейстоценових терас (розріз Пекарського яру) присутні відщепи (знаряддя праці) палеолітичної людини.

Олістостромна природа Канівських гір не виключає прояву тут дрібнофокусних землетрусів. Саме про них сповідають фольклорні оповіді та легенди жителів Канівського повіту, опрацьовані Г.Валашовим.

Отак, Канівські гори – винятковий витвір земної природи, властивий лише терену Північної України, який ще довго буде хвилювати світову наукову громадськість. Саме така своєрідність їх геологічної будови багато у чому відзеркалюється і в унікальності біоценозів фауни й флори цього мальовничого куточка нашої землі, що його недарма називають Українською Швейцарією.

У геологічному розумінні Канівські гори, як ми мали змогу пересвідчитися, дуже молоді. Образно кажучи, саме тут напружено дихають земні надра, здіймаючи догори окремі великі брили й блоки гірських порід. І серед них – унікальний блок кручі Чернечої (Тарасової) гори, де у своєму безсмерті покоїться Тарас Шевченко. Отож геній він у всьому геній. Виходить, небезпідставно заповідав місце свого поховання великий провідця українського народу!

Степан НАЛИВАЙКО

ТРИПІЛЛЯ, ТРИПУРА, ТРОЯ...

За індійською міфологією асури, старші брати богів, колись мали на землі три міста — Золоте, Срібне й Залізне. Уславлений будівничий асурів Майя об'єднав ці три міста в одне, обніс золотим, срібним та залізним валами й назвав Трипура, тобто Тримісто, Троя. Щастя, спокій і злагода запанували в місті. Та це не сподобалося богам, бо асури от-от могли дорівнятися до них. І асурів враз наче підмінили: жадібність, заздрість і лють опосіли їх. Вони вже не дотримувалися звичаїв та обрядів, не шанували старших і предків. Храми спорожніли, жерці зазнавали кривд. Удень асури спали, а вночі пиячили й розважалися, витоптували поля, вирубували священні гаї, чинили жорстокі напади на мирних сусідів.

І тоді боги звернулися до Шиви, щоб той покарав асурів. І Шіва пустив у Трипуру вогненну стрілу, від якої казкове місто спалахнуло смолокипом, а вся вода довкола у змг ока перетворилася на пару. Вцілів лише будівничий Майя: Шіва дозволив йому оселитися на краю світу, далеко від Трипури, спаленої дотла.¹

Цей міф цікавий з кількох поглядів. Насамперед привертає увагу сама назва асурської столиці — Трипура (Тримісто, Троя). Ймовірно, що й Трипілля на Київщині, яке дало назву знаменитій Трипільській культурі, що в ній академік Б.О.Рибаків знаходить багато спільного з культурою стародавніх індійців, може означати Тримісто, а не Три Пілі (піль-болото) чи Три Поля, як тлумачиться досі. Показово, що подібні назви в різних ареалах фіксуються й сьогодні.

Сонячний годинник з Мірмекія (поблизу нинішньої Керчі). Перші століття н.е.

Це, зокрема, штат Трипура в Північно-Східній Індії, Триполі (сучасна Лівія, колишня фінікійська колонія), а також Тросцина в історичній географії Києва. Сюди ж долучається і знаменита Троя.

По-друге, індійський міф про Золоте, Срібне й Залізне міста асурів напрочуд перегукується з нашими казками про золоті, срібні та залізні (мідні) царства, міста чи палаци.

Найдавніша писемна пам'ятка індійців «Рігведа» мовить, що колись асури вкрали в царя богів Індри його корів і сховали в далеких краях за річкою Раса (в «Авесті» — Раха). Ця назва перегукується з нашою Росєю. Колись у гирлі Росі стояло місто Родень, назва якого, ймовірно, пов'язується зі слов'янським божеством Родом, чия іпостась — бик. А Шіва, як відомо, мав ще одне ім'я — Рудра, що його дослідники цілком слушно пов'язують зі слов'янським Родом. Синами Рудри є *марути*, військова дружина бога Індри, активні помічники його в битвах з асурами. Вони — божества бурі, грому та блискавки — в подібні вродливих юнаків мчать на колісницях, виблискуючи яскравими прикрасами й блипучими списами-блискавками чи золотими топірцями, голосно співають, здіймають галас і шум, стрясують гори, проливаючи на землю щедрий дощ.

Те, що марути є синами Рудри, який тотожний слов'янському Родові і сам є богом бурі, змушує згадати вираз «се вітри, Стрибожі внуки» зі «Слова о полку Ігоревім». Німецький дослідник П.Тіме виводить назву *марути* від індоєвропейського *марут* або *марват* (з моря віючі)². В такому разі це тлумачення дивовижним чином перегукується зі «Словом о полку Ігоревім», у якому мовиться, що «... вітри, Стрибожі внуки, віють з моря на хоробрі полки Ігореві». Очевидно, що йдеться якраз про марутів і що Стрибог — той же Род, тотожний індійському Рудрі, про якого «Рігведа» мовить, що він — «Бик, супроводжуваний марутами». Іпостасю Стрибога (як і Рода) також мав бути бик. Показово, що саме в шарах трипільської культури знаходять статуетки биків, — це засвідчує поклоніння Священному Бикові. Та й сама назва Рось може означати «Бик», якщо зважити, що

санскрит знає слово *вріши* (бик), надзвичайно поширене в індійській міфології та індійському епосі якраз на означення богів, серед них і Шиви (Врішпати, Врішадгваджа, Врішанка тощо) та Крішні (Врішабгакешана, Варшнея). Ці обидва божества пов'язуються з етнонімами, у яких міститься цей компонент; індійські джерела знають плем'я *маха вріша* (великі бики), яке, на думку дослідників, поклонялися Шіві в подоби білого бика, а Крішна, ім'я якого тлумачиться «Чорний Бик», сам походить з племені *врішні*, «Геройського — мужнього «як бики». Певним підтвердженням того, що назва Рось означає Бик, є той факт, що Роська, притока Росі, має й іншу назву — Самець.³ Зауважимо принагідно, що на Київщині й досі побутує прізвище Маруга, а ім'я Рудра дослідники пояснюють як *Ревучий*, — пор. Шевченко-ве: «як реве Ревучий». Отож і в назві Дніпра може приховуватися значення «Бик», особливо в народно-пісенній його назві — Славута, Славутич, що може тлумачитися як «Чорний Бик» і бути етимологічно тотожним іранському імені Сявуш та індійському Крішні; обидва імені мають однакове значення — «Чорний Бик», а обидва божества виявляють і функціональну тотожність, маючи безпосередній стосунок до асурів.

У ведійських уявленнях про світ чи не центральне місце займає боротьба асурів та девів. Деві, молодші боги, завжди долають асурів, але не знищують їх. Ритуальна битва між ними повторюється на початку кожного нового року, що означає відродження природи. Їхня боротьба розглядається як запорука суспільної і світової гармонії, вони — дві половинки всесвіту, своєрідна «єдність протилежностей». Асури пов'язуються з первозданими водами, хаосом, невпорядкованим світом, деви — з упорядкованим, налагодженим. Асури уособлюють нижній, земний світ, а деви — вищий, небесний. У ведах асури розміщуються по ліву, а деви — по праворуч від Праджapati — охоронця всього живого, який персоналізує цілісність усесвіту.

Асури протиставляються девам, як темне — світлому, ніч — дню, хаос — ладові, Місяць — Сонцю, жінка — чоловікові, лівий — правому, кривий — прямому, вода — вогню. (До речі саме

ця ідея закладена в імені Володимир і в нашому синьо-жовтому прапорі). Деви пов'язуються з жерцями-брахманами, асури — з кшатрійями-воїнами.

Основоположний антагонізм асурів і девів, описаний у ведах, відбився у «Махабхараті» як війна двоюрідних братів пандавів та кауравів, де пандави уособлюють небесний, брахманський світ, а каурави — земний, воїнський. Родоначальником кауравів вважається легендарний цар Куру, якого індійська традиція відносить до царів Місячної династії. Нащадки Куру ведуть свій родовід від Місяця, а Місяць споконвіку пов'язується в уявленнях індійців з водою, росою, соком і водночас із поняттям «лівий». (Як Сонце — з поняттям «правий», пор. в українській колядці: «то праве личко — світле сонечко, а ліве личко — ясний місяцю»).

Схоже, що тема асурів і девів відбилася й на слов'янському ґрунті, де, наприклад, поляни мають виразні «девівські» риси, а деревляни — «асурські». Поляни — миролюбні, лагідні вдачаю, вони шанують батьків і предківські звичаї (зокрема — шлюбні) на противагу деревлянам та іншим слов'янським племенам. У зв'язку з цим цікава назва деревлянської столиці — Коростень, у якій, можливо, відбилася ім'я легендарного царя Куру і яка своїм першим компонентом може бути спорідненою з такими українськими назвами як Корост, Коростишів, Корсунь та індійськими Курукшетра, Курруджангала тощо.

Матір'ю асурів вважається Дану, тождісна слов'янській Дані. Ці обидва жіночі персонажі пов'язані з водною стихією: їхні імена відбилися в назвах річок Північного Причорномор'я — Дог, Довець, Дунай, Дністер, Дніпро. У «Рігведі» слово *дану* означає «ріка», проте в такому значенні воно вже не зустрічається в пізніших пам'ятках.⁴ Очевидно, що вже в тих ведійських оріїв, які прийшли в Індію зі своєї прабатьківщини, це слово мало релігійний характер. А це знову-таки означає, що найбільшого поширення воно набуло в ареалі на північ від Чорного моря, звідки частина оріїв і вирушила в неблизький шлях до Індії.

Асури — нащадки своєї прама-тері Дану, вони мають загальну назву *данаї*, тобто «сини / нащадки Дану». А що нащадки Дану названі її іменем свідчить: ми маємо справу з пережитками матриархату. Матрилінійний відлік роду по матері ведійські оріїв теж забули на час своєї появи в Індії. Отже, ця особливість мала бути надто помітною на їхній прабатьківщині. І справді,

Печатка Шіви-Пашупаті з Харалпи. III тис. до н.е.

давні автори неодноразово згадували про амазонок біля Азовського моря та «керованих жонами» сарматів. Ще одним свідченням матриархату є індійський звичай *сваймвара* (буквально — «самобрання»), коли дівчина сама собі вибирала чоловіка. Цей звичай, тотожний українській *сваїбі*, не ввійшов у визнані індуїзмом вісім форм шлюбу, як «асурський». А що такий звичай порівняно недавно існував серед українців, засвідчує француз Боплан.⁵

Основоположним космогонічним міфом «Рігведі» є міф про битву царя богів Індри з демоном Врітрою, сином асурки Дану. Міф цей, на думку деяких дослідників, склався на берегах Дніпра, а прототипом його стали Дніпрові пороги. Це припущення підтверджують археологічні факти і факти фольклорні, зокрема, українські колядки, веснянки та щедрівки, де відбито боротьбу бога Громолика зі злим царем Воротом (чи Воротарем), в якому неважко впізнати індійського стану й князівської (царської) влади; він тотожний слов'янському Дажбогові, скіфському Тагимасаду та іранському Ахурамазді. Згодом Варуну відтіснив на задній план Індра, перебравши собі чимало його функцій, а Варуна зійшов до статусу морського божества, на слов'янському ґрунті — водянника.

Показово те, що в деяких випадках Варуна сам стає на двобій з Індрою, тобто замінює собою Врітру, якого, за індійськими уявленнями, треба щороку вбивати, аби відновити акт світотворення. В індійських міфах асури, зазнаючи поразки від девів, щора-

зу ховаються в морі, яким відає Варуна. Світ Варуни, його володіння — це хаос, первозданні води, застигла субстанція, з якої твориться впорядкований світ. А хаос, як правило, асоціюється з темрявою, п'тьмою, мороком, тобто явними «асурськими» характеристиками. Очевидно, саме тут виток уявлень античних авторів про так званій «кіммерійський морок», «кіммерійську п'тьму», притаманні території на північ від Чорного моря.

Варуні приносять у жертву тварин темної або чорної масти. «Варуна — це ніч», — мовить давній текст. Що дозволяє припустити зв'язок українського слова *вороний* з індійським Варуною. Крім

того, саме ім'я Варуна містить компонент Вар-, який у санскриті означає і «бик, самець», і «вода». А на означення Дніпра зафіксовано такі назви як Вар, Варом, Варух⁷, що зайвий раз засвідчує, що Дніпро в давнину міг називатися «Бик». Цей же компонент, очевидно, наявний і в імені Врітра. Назва Дніпра може пов'язуватися і з Варуною-Врітрою, і з їхньою матір'ю Дану. Навіть більше: можна висловити припущення, що сама назва Данапер не що інше, як ім'я асурки Дану плос санскритське *путр* (син), яке на слов'янському ґрунті могло прибрати вигляду *пур*, *пр* (через ланцюжок *путр-пур-пур*, так само як через ланцюжок *кшатр-ксах-ксар* утворилося наше «цар», а через ланцюжок *Мітр-міхр* — наше «мир» у значенні «громада», «колектив людей»). В такому разі назва *Данапер* має означати «Син Дану», тобто Варуна або Врітра, які виступали в іпостасі бика. Що таке тлумачення ймовірно, засвідчує назва ріки в Індії — Брахмапутра, яка дослівно означає «Син Брахми».

Уявлення про асурів сходять до епохи індоєвропейської спільності. Їм відповідають германо-скандинавські *аси*, причому слово *асур* первісно означало «бик», «владика». І утробініські мови підтверджують це. Мордовська мова зберегла слово *азор* «пан», «володар», у мові комі слово *азур* означає «багатий». Обидва слова, на думку дослідників, безперечно запозичення з індійського *асур* «бог», «господь», оскільки в іранських мовах це слово має звучання *асур*.

Орії як народ хліборобський і пастушницький, за висновками вчених, могли сусідити з утробініями тільки з півдня, з боку степів, там, де пізніше в Північному Причорномор'ї з'явилися скіфи. Тобто орії мусили населяти сучасну Україну й долину Дону. І 9

справді, в мові саамів слово *ар'яла*, первісно «орійський», означає «південний».

Отже, бачимо, що саме на території сучасної України маємо могутній «асурський» пласт на різних рівнях. Це може бути свідченням того, що саме тут творилася первісна орійська релігія, яка на терені Індії зазнала відчутної переробки з боку жерців і коментаторів. Не виключено, що саме тут батьківщина першопочаткових богів — асурів. А в такому разі цілком можливо, що назва Україна може сходити до первісного Ахураяна, яка через чергування х/к прибрала вигляду Акураяна, Окураяна, Україна (на зразок Согдіана, Бактріана, Сузіана, Маргіана, Дрангіана тощо). Можливо, саме тут та загадкова «земля Ахури», яка один-единий раз згадується в «Авесті».

Таким чином, Трипура індійських міфів цілком може пов'язуватися з Трипіллям на Київщині. А тим часом із цими двома назвами перегукуються подібні топоніми в близькосхідному ареалі. Ось що пише про це український дослідник О. Стрижак:

«... і досі залишається без відповіді питання, коли і в який спосіб близькосхідні топоніми типу Триполі (колишня фінікійська колонія, сучасна Лівія) і Халеп (варіант Алеппо в сусідній Сирії) перекочували, за О.С.Соболевським, на територію Середньої Наддніпрянищини, де (сучасний Обухівський р-н на Київщині) з ними перекликаються назви сіл Трипілля... і Халеп'я... на однойменній річці»⁸. Отож маємо своєрідний трикутник: Трипура-Триполі-Трипілля, який охоплює величезну територію. Проте, як виявляється, є ще один трикутник, який точнісінько накладається на перший: його складають назви Харашпа-Алеппо (Халеп) — Халеп'я. Назва Харашпа відноситься до невеличкого сьогодня села, що, як і Трипілля, дало назву не менш знаменитій, а ніж трипільська, харашпській культурі в долині Інду. Деяка розбіжність у звучанні не повинна дивувати: індійському р нерідко тотожне слов'янське або грецьке л. Тобто на слов'янському ґрунті назва Харашпа закономірно прибирає звучання Халаппа.

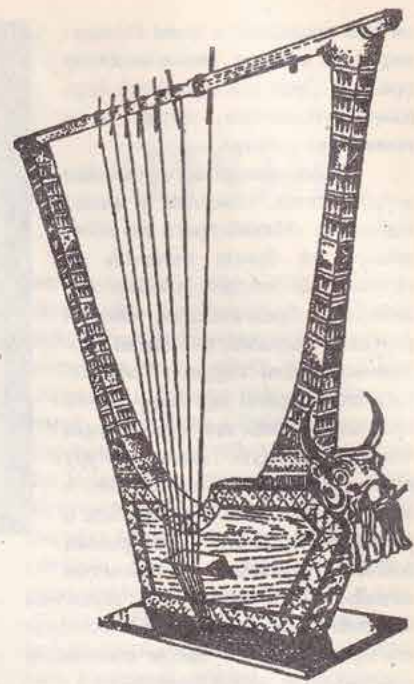
Індійська Харашпа розташована на території історичного Пенджабу, де й була записана «Рігведа», хоч основні міфи її, зокрема, міф про битву Індри й Врітри, створювалися в Подніпров'ї. Та частина Пенджабу, на якій розташована харашпська цивілізація, зараз належить до Пакистану. І характерно, що давні індійські джерела дають на означення історичного Пенджабу на-

зву Аратта⁹. Це надзвичайно цікаво у зв'язку з тим, що деякі дослідники пов'язують трипільську археологічну культуру з Араттою, про яку добре знали стародавні шумери. Що зв'язок між Україною і Пенджабом міг існувати в давні часи, що Аратта могла пересуватися в просторі й часі, засвідчують деякі дані.

Сама назва Пенджаб, як відомо, означає П'ятиріччя, П'ять Річок. Однією з цих п'яти річок є Шатадру, яка етимологічно відповідає назві ріки Стоход, притоки Прип'яті. З Араттою-Пенджабом пов'язана доля сина Крішні — Самби, якого покарали мудреці за те, що він спробував позбиткуватися з них. На березі ріки Чандрабаги в Пенджабі Самба спорудив храм Сонця. Компонент — бляга у назві ріки перегукується з назвою ріки Буг (Бог) — саме на Південному Бузі античні автори упродовж тисячоліття (починаючи з VI ст. до н.е.) засвідчують індійське плем'я дандарів, згадуване і в «Махабхараті», сама назва яких означає «кидержці», «жезлодержці»¹⁰. Зброєю і атрибутом самого Крішні теж був жезл — дайда. Показово й те, що ім'я Самба також тлумачиться як «кий», «жезл», «скипетр», тобто це ім'я виявляється семантичним двійником імені полянського князя Кия; це ж саме стосується і індійського імені Данда. Окрім того, самба — це і зброя бога Індри, так звана ваджра, що їх чимало знаходять у доскіфських курганах півдня України. А на означення Києва відома ще одна назва — Самбас, що її подає візантійський імператор X ст. Костянтин Багрянородний. Санскрит знає основу *самб* — «згуртовувати», «об'єднувати»¹¹ що зовсім не заперечує тлумачення імені Самба як Кий, Жезл. Навпаки, між ними існує тісний семантичний зв'язок, оскільки кий, жезл, скипетр, булава — не тільки символ магічних і військових функцій, а й уособлення права згуртовувати, об'єднувати людей у громаду, поєднувати світ людей зі світом небожителів.

На півострові Чонгар у Присивашні досліджено унікальний поховальний комплекс, пов'язаний з трипільцями, у якому відбилися уявлення, притаманні ще «Рігведі»¹². А в Пенджабі й сьогодні живе плем'я *чангар*, *чонгар*, з назвою якого, очевидно, й перегукується український топонім.

У сучасних пенджабців і досі побутує ім'я *Дгір*, яке означає Мудрий і яке не можна не співвіднести з іменем київського князя Діра. Категорія «мудрість» пов'язується з Києвом, з київськими князями та полянами, які були «мудрі й смишлені». Це при тому,

Арфа з «Царського кладовища» в Урі (за реконструкцією в Британському музеї в Лондоні). III—II тис. до н.е.

що й свята Софія має до цього стосунок.¹³

Цікаво, що в Пенджабі й донині нараховується до 20 тисяч своїх «запорожців», які й зараз провадять точнісінько такий триб життя, як колись наші запорожці. І вбрання у них жовто-синє: тюрбан на голові жовтий, а штани й сорочка — сині. Жовтий тюрбан на голові засвідчує, що вони поклоняються Сонцю.¹⁴

Спорідненість трикутників Трипура-Триполі-Трипілля та Харашпа-Алеппо-Халеп'я підтверджують археологічні факти. На думку дослідників, у бронзовому віці (III—II тис. до н.е.) Північне Причорномор'я населяли індоорійські племена, які розмовляли на праkritах, індоорійських діалектах. Археологічну культуру цього населення називають катакомбною, а територія, зайнята катакомбниками, простягається від Кубані та Нижньої Волги до Дніпра, а тоді вузьким язичком — до Нижнього Дунаю. Схожу культуру виявлено останніми роками в Середній Азії: тут вона тягнеться смугою від Північного Прикаспію через Приаралля до Таджикистану й Афганістану, де вже поряд і Індія. Важливо, що могили бронзового віку є і в Палестині й Фінікії, біля витоків Євфрату та в Південно-Східному Прикаспії. Фізичний тип похованих надзвичайно схожий.¹⁵

Тобто виходить, що коли катакомбники — індоорійці, то вони мали

колись жити і в Малій Азії. І вони там справді жили. До XVII–XV ст. до н.е. в цьому ареалі (у верхів'ях Тігру та Євфрату) існувала держава Мітанні, назву якої не можна не співвіднести з меотами Приазов'я. Царі й знать її, як засвідчують писемні джерела, носили виразно індійські імена. У договорі мітаннійського царя Куртівази з хеттським правителем (XIV ст. до н.е.) принесено клятву чотирма ведійськими божествами, імена цих божеств – Індра, Мітра, Насат'я й Уруван-Варуна, які мають відповідники в східних слов'ян.

Індоорійські імена Пуруша (в індійській міфології – Першолодина, з частин тіла якої створено всесвіт), Індрота (Індра) зустрічаються в документах XVI ст. до н.е. з Сирії та Палестини. У документах однієї з тогочасних вавилонських династій подібне імена індоорійських божеств Сур'ї та Марута (бог вітру й бурі, а в множині – марути, божества бурі, грому й блискавки, про яких агадувалося попереду). У Хараші, теж близькосхідного Алеппо та українського Халеп'я, знайдено циліндричні печатки шумерського типу. Золоті намистини однакової роботи знайдено і в Хараші, і в Месопотамії, і в легендарній Трої. У свою чергу, доскіфські кургани півдня України виявляють багато спільного в уявленнях та матеріальній культурі давніх мешканців України та Аккаду-Шумеру (зокрема – мотиви міфу про Гільгамеша). Усі ці три ареали об'єднує спільна риса – поклоніння Священному Бикові. Дехто з дослідників, до речі, ототожнює шумерів і кіммерів; таке ототожнення справді можливе – на мовному, зокрема, рівні.

Як показали попередні дослідження, назва *кіммери* – грецька передача етноніма, що первісно мав вигляд *и'явавар* // *с'явавар*, який із санскриту тлумачиться «чорний бик»

(*и'ява* «чорний», *вар* «бик», «самець»; останнє слово наявне в терміні *яр-тур*, іменах Ярослав і Ярополк, а також у назвах на означення Дніпра: Вар, Варом, Варух). З виразом *с'явавар* споріднений слов'янський етнонім *сівери*, *сіверяни*; на слов'янському ґрунті, внаслідок стягнення двох однакових складів, він прибрав форми *с'явар*, звідки й *сівер*. А коли так, то виявляється, що етноніми *кіммери* та *сівери* однакового походження і значення. І тоді численні назви з додатком Кіммерійський, згадувані античними авторами, в оригіналі мусили мати звучання Сіверський. З іншого боку, такі сучасні назви, як Сіверський Донець, Новгород-Сіверський, Сіверщина в передачі грецькою часів Геродота мали звучати як Кіммерійський

бець.¹⁶ Отож не випадковими є численні назви саме в ареалі розселення сіверян: Чорнотичі, Чернин, Черняхівка, Чорногірці, Чорнявка, Чернацька, Ворона, Воронівка та інші. Та й назва ріки Сейм знаходить пояснення від санскритського *и'ям* // *с'ям* (чорний бик)¹⁷. Характерно й те, що в українців поширені прізвища Чорновіл, Чорновус, Черногуз, Чорнобай, які теж означають «Чорний Бик».

У зв'язку з цим варто навести слова відомого перекладача «Махабхарати», нашого земляка з Чернігівщини академіка Бориса Смирнова. У статті «Нарис розвитку вішнуїзму за текстами «Махабхарати» він пише: «Діоніс – син Семели (слов'янська Земля) є Банхос (єгипетське бакха, або бакхіс – бик) ... З богів Греції єдиний Діоніс іменується герос (герой), а Крішна є кшатрій, вір. Тільки Діонісу приписується оволодіння Індією. Діоніс пов'язаний з давньошумерським Ан-Кі, подружжя Небо – Земля... Вже в епоху другої династії (середина IV тисячоліття до н.е.) було встановлено культ Бакха (Чорний Бик) у Какамі, тобто в місті «Чорного Бика». Отже, Бакх чорний (крішна) бик – Діоніс, «покровитель Індії». Багато єгипетських царів любили називатися «могутніми биками». Шкурі чорного бика надавалося величезного ритуального значення...»¹⁸

Найцікавіше, що назва таких українських міст як Чернігів, Чорнобиль, Тмутаракань, яких, до речі, на території України фіксується не менше десятка, теж тлумачаться як «Місто Чорного Бика».

Наведені дані перекидають місток від України до стародавніх цивілізацій долини Інду та Шумеру й Асирії, де ще за чотири тисячоліття до нової ери існували міста, назви яких, семантично тотожні Чернігову й Тмутаракані.

«Дерево життя» з биками. Розпис на Ассиро-Каситській бронзовій посудині. XIII–XI ст. до н.е.

Донець, Новгород-Кіммерійський, Кіммерія тощо. Показово, що притокою Сіверського Дінця є *Сиваш*; назва ця споріднена з іранським іменем *Сіауш*, яке означає Чорний Бик. До речі, Сиваш (Гниле море) – затока на березі Азовського моря – в давні часи називалася *Бик*. Ще однією притокою Сіверського Дінця є Чорний Жере-

1) Темкин Н., Эрман В.Г. Мифы Древней Индии. – М., 1985, С.218–229. 2) Ригведа: избранные гимны. – М., 1972, С.297. 3) Словник гідронімів України. – К., 1979, С.475. 4) Гусева Н.Р. Индуизм. – М., 1977, С.51. 5) Боплан Г.Л. Опис України. – Львів, 1990, С.73,74. 6) Нечуй-Левицький І. Світгляд українського народу: ескіз української міфології. – К., 1992. – С.18–20, 25, 30, 32, 42, 43. 7) Словник гідронімів... – С.173. 8) Стрижак О.С. Етнонімія Геродотової Скіфії. – К., 1988. – С.22. 9) Dictionary of Yndolody. – Nep De Ihi, 1983. – Vol. (A–C). – P.109. 10) Наливайко С.І. Дандарії, Дандака і полянський князь Кий // Всесвіт, 1987. – № 8. 11) Санскритско-русский словарь. – М., 1978. – С.636. 12) Шилов Ю. «День Брахми» на Чонгаре // Вокруг света. – 1991. № 3. – с. 40–44. 13) Наливайко С.І. Дмитро, Софія і київський князь Дір // Мол. України. – 1991, 17 січня. 14) Гусева Н.Р. Многоликая Индия. – М., 1980. – С.157, 160–166. 15) Клейн Л. От Днепра до Инда // Знание – сила. – 1984, № 7. – С. 18–20. 16) Словник гідронімів... – С.499, 612. 17) Наливайко С.І. «Слово о полку Игоревім»: Індійський аспект // Всесвіт. – 1988, № 8. – С.177–185. 18) Смирнов Б.Л. Очерк развития индуизма по текстам «Махабхараты» // Махабхарата: О Бхйшме; Побойше палицами. – Ашхабад, 1981. – С.234

Наталя БУРДО

ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА — ВІДКРИТТЯ І ДОСЛІДЖЕННЯ

НАТАЛЯ БОРИСІВНА БУРДО народилася в м. Бахмут на Донеччині. Закінчила історичний факультет Одеського університету (1977). Кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України (сектор джерелознавства). Досліджує перші етапи мідного віку України, зокрема Трипільську культуру. Співавтор монографії «Трипільські пам'ятки Північно-Західного Причорномор'я» (1989).

1870 рік увійшов в історію археології як рік перших розкопок Генріха Шлімана в Трої. Їх сенсаційні результати хоч і не одразу набули визнання серед науковців, але стали широко відомі у світі. Значно менше відомо про розкопки іншого німецького археолога Шнейдера у тому році десь у Пруто-Дністровському межиріччі, де було знайдено мальований посуд та глиняні фігурки. Знахідки ці було визначено як римські вироби — хто ж тоді знав, що до рук дослідників потрапили речі, виготовлені за три тисячі років до троянської війни? Трою Шліман відкрив, бо знав, що шукає, а відкриття трипільської культури відбулося дещо пізніше. Як особлива археологічна культура мідного (або кам'яного, як вважали на початку ХХ ст.) віку вона була осмислена В.В.Хвойкою.

Вікентій Вячеславович Хвойка (1850–1914) народився в Північній Чехії, оселився у Києві наприкінці 70-х років минулого століття. Деякий час займався агрономією й торгівлею, а згодом став одним з фундаторів і головним хранителем міського Музею старожитностей. З 1893 р. під керівництвом В.Хвойки було розпочато археологічні розкопки трипільських поселень — спочатку на Кирилівських висотах у самому Києві, а з 1896 р. — на Київщині, в околицях містечка Трипільля — біля сіл Верем'я, Щербанівка, Жуківці, Халеп'я та ін. Саме комплекс цих поселень, а не окрема пам'ятка, як іноді пишуть, дав назву культурі найдавніших хліборобів України. Свої думки щодо трипільської культури В.Хвойка виклав у доповіді на XI Археологічному з'їзді в Києві у 1899 році. Масштаби розкопок В.Хвойки вражають і сьогодні і за відносно короткий час він розкопав близько 500 різних об'єктів на трипільських пам'ятках, зібрані ним колекції налічують тисячі першокласних знахідок (статуетки, високохудожній посуд, зброя, знаряддя праці). Більша частина цих матеріалів була опрацьована й видана В.Хвойкою¹, і досі жодна фундаментальна праця по Трипільлю не може бути виконана без їх використання.

Сьогодні через 100 років від початку розкопок В.Хвойки, цікаво було б звернутися також до наукових положень та висновків, що їх зробив він у своїх працях. Адже значна частина проблем, виявлених на початку ХХст.,

В.В. Хвойка на розкопках язичницького капища в Києві. 1908 р.

залишається в центрі уваги археологів та істориків і сьогодні. Це стосується походження трипільської культури та її зв'язку з етногенезом слов'ян, походження хліборобства в Україні, датування й періодизації Трипільля, призначення трипільських «точків» — скупчень обпаленої глини, виробництва мальованого посуду та мідних знарядь тощо. Зупинимося лише на кількох з них.

Почнемо з трипільських майданчиків, «точків», які з самого початку розкопок викликали поживавлену дискусію серед поважних дослідників доісторичних культур. Ідеться про завали обпаленої глини, іноді в два-три шари, прямокутної форми, серед яких знаходять трипільські речі, до того ж у великій кількості, розставлені в певному порядку. В.Хвойка звернув увагу саме на останню обставину: за характером розташування речей вони надзвичайно були подібні до поховального інвентаря. Слід згадати, що наприкінці ХІХ ст. археологія була насамперед спрямована «на вивчення давніх могил і мала в цій галузі величезний досвід», а разом з тим — і певні стереотипи у сприйнятті знайденого. В.Хвойка висловив думку, що він має справу з «будинками померлих» — гробницями, родовими склепами. У дослідника не було сумніву, що перед ним — залишки будинків, у тому числі — двоповерхових(!), як це впливало на аналіз будівельних конструкцій за відбитками колод та плах на обпаленій глині. Цей висновок підтримав Е.Р.Фонштерн, порівнявши трипільські «будинки мертвих» з єгипетськими гробницями-мастабами. Одразу ж було висловлено й протилежні думки вчених, які вважали ці знахідки рештками саманних жител. Згодом виявилось, що в суперечці, як це іноді буває, мали слушність обидві сторони. Нині трипільські майданчики однозначно трактуються як залишки будинків, у тому числі дво- і навіть триповерхових. Разом з тим усе більше дослідників пояснюють і наявність великої кількості знахідок, і саме спалення будівель, певним ритуалом, який міг бути пов'язаний з культом предків. Визначено, що трипільські поселення існували від 50 до 80 років, після чого одночасно спалювалися, а мешканці закладали будинки в новому місці, на відстані 10–12 км від старого поселення.

Таким чином певний час трипільський будинок був житлом для живих, після чого внаслідок ритуального

дійства перетворювався на «дім мертвих». Слід віддати належне спостереженням В.Хвойки: він перший зрозумів кінцеве призначення «загадкових майданчиків».

Інше відкриття – писемність трипільців. У 1901 р. мовознавець І.Линниченко, використовуючи знахідки В.Хвойки, робить доповідь про писемність у трипільців Подніпров'я на засіданні Одеського товариства історії та старожитностей. У публікації з цього приводу подано невеличку посудину, по якій білою фарбою нанесено знаки, й таблицю, складену із знаків, зібраних з мальованого посуду. Щодо посудини сумнів висловив Е.Р.Фонштерн, який визначив її як звичайнісіньку підробку (цьому можна довіряти – загадаймо викриття ним же афери з золотом «тіарою царя Сайтафарна», яку придбав Лавр і яка виявилася зробленою в Одесі). Якщо уважно придивитися до таблиці знаків, зібраних І.Линниченко, то це все стилізовані зображення собак з трипільських кубків. З того часу з'явилось декілька праць, у яких було «прочитано» і напис на горщику, і навіть... таблицю, складену з зображень собак, що її сприйняли аматори як окремий напис. Однак в останнє десятиліття вченим удалося зібрати свідчення того, що в Трипіллі справді існувала розвинена знакова система, яка за деякими параметрами наближалася до писемності. Фактично трипільці йшли шляхом створення власної писемності.*

В.Хвойка відкрив ще одну тему: Трипільля і слов'яни. Він вважав, що трипільська культура належить осідлому хліборобському народові, який жив з давніх давен у Подніпров'ї. Вчений вбачав у цьому народові протослов'ян – прямих предків слов'ян нинішніх. Українці – нащадки трипільців, на думку В.Хвойки, зберегли у своєму володінні «край предків до цього часу».

В цьому питанні дещо іншу думку мав відомий етнограф, археолог та мовознавець В.П.Петров (Походження українського народу, К., 1992). Насамперед, вважав він, треба розрізняти лінію культурно-історичних традицій та лінію власне етнічних зв'язків. Так, справді, розвинене хліборобство існує в Україні саме від трипільської пори практично в тих самих ландшафтних та кліматичних умовах, на берегах тих самих річок. Стоять майже такі самі хати, обмазані глиною, з зображеннями світового дерева. Фактично в трипільську пору сформувалися в Україні основні культурні елементи, що стали складовою частиною культури українського народу. Однак українців як і інших нинішніх народів В.Петров не вважав прямими нащадками трипільців ні в антропологічному, ні в мовному відношенні. Між доісторичною Європою з її культурами, в тому числі й трипільською, та нами лежить кілька епох, кілька етапів етнічних процесів. Сучасна археологія починає осмислювати механізми тих процесів, які в загальних рисах окреслив

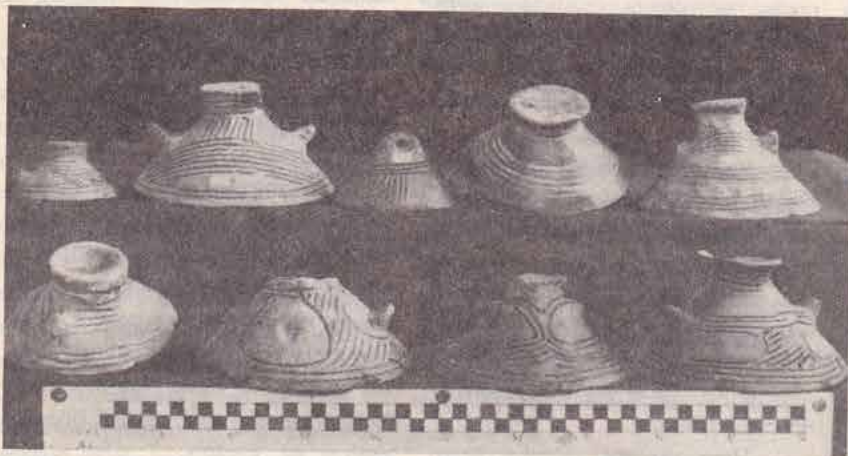
В.Петров. Так, «зникнення» трипільської культури уявляється нині не наслідком якихось завоювань та винищення блискучої цивілізації варварами, а як процес господарської адаптації до нових умов існування внаслідок екологічної кризи. На цьому шляху мали місце і міграційні процеси і асиміляція одних груп населення іншими тощо. Все змінювалося, в кризових умовах насамперед лишалося тільки те, без чого неможливо було вижити.

Слід віддати належне В.Хвойці, який не обмежився твердженням про автохтонність трипільців Наддніпрянщини, а виділив ряд елементів, які пов'язували Трипільля з культурами Балкано-Дунайського походження. Зв'язок трипільської культури з етиокультурною областю фракійського енеоліту нині не викликає сумнівів. Фактично Трипільля є східним форпостом кола давньоаграрних цивілізацій, пов'язаних з цим регіоном. певний час воно було окраїною давньохліборобського світу, – однак з часом, коли давні центри занепадають на Балканах, ця окраїна стає самостійним, квітучим центром. Понад двадцять років тому було відкрито трипільські протоміста між Бугом та Дніпром – поселення площею 200–500 га, з тисячами двоповерхових будівель, потужними укріпленнями, храмами, зародками писемності. Ці процеси йшли паралельно з зародженням найдавніших міст-держав у Месопотамії. Фактично маємо незалежний центр утворення однієї з найдавніших аграрних цивілізацій, який знаходиться на території України.

З кожним роком ми дізнаємося дедалі більше про ту трипільську епоху, яку відділяє від нас шість тисячоліть. Одні висновки вчених не витримують випробування часом, інші – здавалося б неймовірні! – несподівано вириваються із забуття. Гортаючи поживклі сторінки книжок та архівних рукописів, ми з вдячністю згадуємо Вікентія Хвойку, який відкрив початок вивченню найдавнішої історії. Трипільську культуру, виявляється, пов'язує з легендарною Троєю не тільки рік відкриття перших знахідок, але й час, їх життя. Виявилось, що найдавніші шари Трої, датуються ранньобронзовим віком – так само, як і найпізніші трипільські пам'ятки «усатівського типу». В усатівських курганах знайдено кинджали з міді, виготовлені за технологією, яка була відома лише в Малій Азії, в землі давніх троянців...

1 Хвойка В.В. Каменный век Среднего Поднепровья. // Труды XI археологического съезда 1899 г. в Киеве, т.1; Хвойка В.В. Начало земледелия и бронзовый век в Среднем Поднепровье // Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе в 1905 г., т.1; Хвойка В.В. Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторические времена. – Киев, 1913.

* Докладніше про це читай у статті: на с.18–19,30. – Редактор.

Знахідки з розкопок В.В. Хвойки в околицях Трипілья. Фото В.В. Хвойки

Юрій ШИЛОВ

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКО- СЕМІТСЬКО-КАРТВЕЛЬСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ НАДДНІПРЯНЩИНИ

100-річчю відкриття Аратти —
Трипільської археологічної культури присвячується

Прадавні запозичення у мовах індоєвропейської спільноти давно вже привертають увагу не тільки вчених, але й широкого загалу, — і в дискусіях про походження того чи іншого народу, і в політичній боротьбі. Зараз ці питання особливо загострюються у зв'язку з тим, що 1993 рік оголошений ЮНЕСКО «Роком культури Трипілья» — надзвичайно яскравої археологічної культури, відкритої Вікентієм Хвойкою 100 років тому біля села Трипілья під Києвом. Малоазійсько-балканське походження культури Кукутени-Трипілья, яка протягом V—III тисячоліть до н.е. поширилась від теперішньої Румунії до Дону, не викликає сумніву, як і її спадщина в культурах країн цього регіону. То ким же були «трипільці»: предками фракійців, слов'ян, чи, може, семітами?.. Остання точка зору нібито надає можливість пояснити прадавні, доісторичні зв'язки індоєвропейських, семітських та інших спільнот Європи й Азії.

Спокушуючись на подібні пояснення, науковці мимоволі виходять з поширеного уявлення про історію як про рух народних мас — у переносному («народ — творець історії») і прямому (переселення й навали) значеннях такого словосполучення. За цим уявленням, один народ неодмінно мав стикатися з іншим: ворогуючи або співіснуючи, приймаючи вищу культуру загарбника чи сусіда або навпаки. Проте нові наукові дані, накопичені за останні півстоліття вченими різних країн, засвідчують: взаємовідносини доісторичних (докласових) етносів були значно поміркованішими: вони незрівнянно більше рахувалися з суверенітетом племен і народностей, ніж

рабовласницькі та наступні держави.

Тоді як же регулювались міжетнічні стосунки, яким чином поширювались взаємовпливи? — Відповісти на ці питання і допомагають новітні дані. Їх можна поділити на три групи. Перша, найочевидніша, — це система святилищ-обсерваторій кінця V — початку II тис. до н.е., вздовж північного кордону тодішнього хліборобства з Трансильванії до Британії й Середньої Наддніпряниці, а потім — до міжгір'я Уралу й Алтаю. За свідченням Геродота, Діодора та інших античних авторів, цією системою користувались мандрівні жерці навіть у другій половині I тис. до н.е.; поширившись на південь і північ, вона проіснувала в Європі й Азії до утвердження християнства (рис. 1). Друга група даних — понад 100 глиняних табличок VI—III тис. до н.е. з написами протошумерського типу, що походять з різних археологічних культур кількох країн Середнього Подунав'я. Третя група — родовід племен і героїв, який зберігся у міфології Греції, але сягає, як починає з'ясувати сучасна наука, глибини ще догрецьких, індоєвропейських. Подібний етнохронологічний аналіз розпочато нині — з залученням новітніх археологічних, мовознавчих даних.*

Сьогодні можна витворити нову картину індоєвропейсько-семітських, індоєвропейсько-картвельських та ін. зв'язків, зокрема, в Наддніпрянщині, яке «батько історії» Геродот вважав найліпшим краєм для існування людей. Саме ця територія між серединами V—II тис. до н.е. стала центром індоєвропейської спільноти.

Нова картина цивілізаційного

процесу постає з констатації того факту, що злетові індоєвропейської цивілізації Наддніпряниці передували два інших злети: малоазійський і подунавський.

Зародження індоєвропейської цивілізації розпочалося в Малій Азії — західному регіоні найдавнішого хліборобства й скотарства, які у IX—VII тис. до н.е. почали витісняти традиційні збирання та мисливство. Якраз цей новий тип господарювання, а не стільки його носії — «індоєвропейці» розповсюдився потім в обширах Ойкумени.

Внаслідок демографічних потенцій носіїв нового господарювання та привабливості його для сусідніх мисливців-збирачів, в пошуках нових родючих земель малоазійські праіндоєвропейці вже в VI тис. до н.е. не лише обжили долину Дунаю між морем і Карпатами, але й створили тут найпершу в світі державу — «Країну хліборобів» Аратту.

Десь у середині V тис. до н.е. з Малої Азії пішла друга хвиля «індоєвропейців», яка репрезентована на Балканах археологічною культурою Вінча й похідними від неї. А попередній, перший хвілі, що створила Аратту, довелося перемістити свій центр далі вздовж берегів Чорного моря — у Наддніпрянщині.

За писемними свідченнями, відбулось це так. Під загрозою навали зі Сходу «воїнів богині Ушхари», в подунайській Аратті відбулася консолідація колишніх прихильників патріархального та матриархального ладу, які сповідували культ бога родючості Куллу та праматері Гатумдуг. Відвести навалу не вдалось. І хоча згодом

стався синтез культур, але центр власне Аратти перемістився ближче до Дніпра. Тут виник і розповсюдився культ богині Інанні (втілення пра матері, а також планети Венери) з виразним шануванням змії і близнят або матері-доньки. У написах культури Кукутені-Трипілля згадується втаємничені «знання близнят Інанні» та «святилище близнят Інанні», в саду якого бог Сонця судить убитих. На периферії ж світогляду араттів існували чоловічі божества: бог неба Ану, світотворець Енліль та ін. Саме ці три божества очолюють згодом пантеон Шумеру.

Вчені не визнають шумерів ні за індоєвропейців, ні за семітів, ні за якусь іншу спільноту відповідно до прийнятої в сучасному мовознавстві класифікації. Те ж саме можна було б сказати і про Аратту, з огляду на її пращумерську писемність і мову. Але ж відомо, що етнос і культура Країни хліборобів міцно лягли до засад саме індоєвропейських народів. Пам'ять про Аратту збереглась у Арті (ідеальній країні й найвищому світогляді) іранців, Бхараті («Божественній Араті», самоназві Індії), в Артеміді, артосі-хлібі й Ортополісі (напівміфічному місті, подібному до вже згаданого Арти) греків, у Артоплоті (див. Ортополіс) — річці й долині на Полтавщині; у князівстві Артанії зі столицею Артою (відомості про які арабські мандрівники узгоджували, напевно, з іранською традицією). Українська Артанія-Ортанія-Оратанія належала до Київської Русі й займала подобу велетенського острова між Дніпром, Тясмином та Ірдином чи Россою — ту ж саме місцину, де напередодні виникнення Шумеру розквітнув центр Аратти-Оратти.

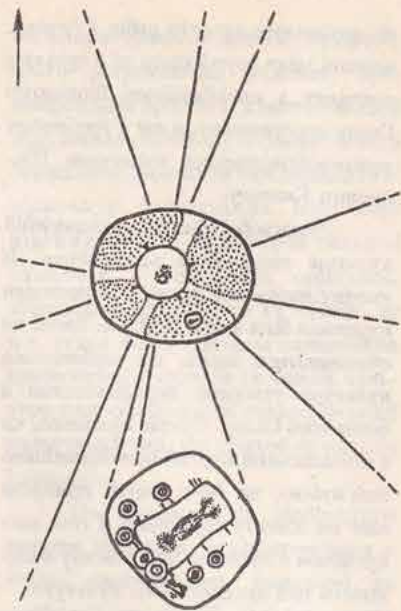
Підсумовуючи всі наведені вище дані й виходячи з того, що Аратта утворилася з першої «індоєвропейської хвилі», її етнічну належність слід віднести до того пограниччя, коли індоєвропейська спільнота тільки-но почала відокремлюватись від більш широкої й давньої, яку мовознавці назвали бореальною. Вважається, що до неї належали пращури і «індоєвропейців», і «алтайців», а також була вона близька й до «семітів» і «картвелів». Оце реліктове пограниччя між бореальною й індоєвропейською

спільнотами (але все ж таки з виразною тенденцією останньої) і зберігалася згодом в Аратті й Шумері. При цьому перша все більше «індоєвропеїзувалась» у своєму постійному, можна сказати, родинно-сусідському спілкуванні з носіями другої (вінчанської) та наступних хвиль індоєвропейців, які все більше відокремлювались від бореальної прасоснови. Шумер же, навпаки, все більше «семітизувався» під тиском міграційних хвиль з Аравійського півострова. Одна з цих хвиль, як буде розглянуто нижче, докотилась аж до Дніпра.

Роль наддніпрянської Аратти у виникненні Шумеру, процес його зародження ще треба з'ясовувати. Проте найголовніша причина цього зв'язку вже досить очевидна. Вона пов'язана з формуванням індоєвропейської спільноти — з розкручуванням, так би мовити, її «генної спіралі» навколо Чорного й Азовського морів. Коли «друга індоєвропейська хвиля» спонукала переміщення ядра (держави Аратти) «першої хвилі» з Подунав'я в Наддніпрянщину, то наддніпрянська Аратта (трипільська археологічна культура) перестала підтримувати зв'язки зі своєю (як, до речі, і «другою хвилі») малоазійською прабатьківщиною через Балкани, а почала торувати новий шлях — через Кавказ. Разом з цим якісь мандрівники проникли також в пониззя Месопотамії.

Безперечно, що аратто-шумерські зв'язки було започатковано невеличкою групою жерців, які переслідували, перш за все, господарчі цілі: селекційні, рудознавчі, календарно-астрономічні та ін. Проте цей шлях досить швидко перетворився на «азово-чорноморську лінію розвитку степового енеоліту», відкрити видатним археологом Валентином Даниленком. Ця «лінія» відтворила у своїх поселеннях, похованнях та інших пам'ятках пересування родів і невеликих племен, які значно відрізнялися від численнішого місцевого населення ямної археологічної культури і мали ознаки й трипільської культури Дунайсько-Дніпровського межиріччя, і куро-аракської культури Закавказзя та Малої Азії. На засадах другої культури й виникла, напевно, іранська Аратта.

Зі знахідок Великоолександрів-

Поховання хурритсько-орійського вождя з Високої Могили біля с. Старосілля Велико-Олександрівського р-ну Херсонської обл. Середина III тис. до н.е.

ського кургану й Кам'яної Могили, а також розташованих довкола них пам'яток, простежується, як жерці названої «лінії» утворили могутню касту (кемі-обинську культуру) й запровадили її у середовище «ямників» — напевно, з метою підняття авторитету Аратти й Шумера (та пов'язаних з ними державних утворень на зайнятих «куро-аракціями» територіях) й забезпечення їхніх зв'язків через Азово-Чорноморські степи...

Окреслені вище обставини стимувували утворення одного з найвідоміших відгалужень індоєвропейців — орійської спільноти. В IV—III тис. до н.е. її етнокультурну основу становили «ямники» та споріднені з ними угруповання, але організуючі сили зосереджувались у середовищі «кемі-обинців» та їхніх аратто-шумерських правителів.

Етнокультурна й господарча спорідненість першої й другої хвиль «індоєвропеїзації» Циркумпонтійської зони навколо Чорного моря призвели до того, що жерці тієї й іншої хвиль скоро порозумілись. І шляхом, прокладеним жерцями Аратти й Шумера, рушили також жерці (та їхнє оточення) «Вінчі» й похідних від неї культур. Вони залишили такі пам'ятки, як основи курганів Григоріопольський і Лисий у пониззях Дністра й Дону (з святилищами, близькими до «обсерваторій» Трансильванії

та друдських культів дубів і биків); виразні сліди другої хвилі та її прямого контакту з цивілізаціями Близького Сходу простежуються аж у гробницях «новосвободненської культури» Північного Кавказу.

Новосвободненській археологічній культурі передувала майкопська. Її умовну назву пов'язано з величезним курганом біля міста Майкоп. Вчені не сумніваються зараз, що майкопська культура утворена переселенцями з Близького Сходу. Сумнів викликає, чи є майкопський курган їх найдавнішою пам'яткою, чи його творці прийшли вже на обжиту територію. І геть дискусійним є питання про етнічну належність цієї археологічної культури.

Найбільш обгрунтованою на наш час є позиція Володимира Сафронова про семітську належність «майкопців». Шукаючи відповідності їхнім дуже своєрідним металевим виробам, посуду та ін., дослідник зупинився на Харрані (північ Месопотамії). Подальше зіставлення шумеро-аккадських хронік, Біблії, слідов руйнування поселень дозволило стверджувати, що «майкопці» належали до арамейського племені патріарха Фари, що вперше з'явився в шумерському Урі на шляху переселення до Харрану. Тут це плем'я ввійшло до складу держави Ебли, де переважав західносемітський етнос. Після того, як в Шумері запанувала східносемітська Аккадська династія, Харран наприкінці XXIV ст. до н.е. було зруйновано, і плем'я Фари переселилось на Північний Кавказ.

Звідсіля кілька «майкопських» посудин, а може й окремих мандрівників чи їхніх невеликих угруповань проникли аж у Дніпро-Бузьке межиріччя; найбільш виразно ця етнокультурна хвиля проявилась у нижньому шарі Михайлівського поселення над дніпровською переправою біля Ново-Воронцовки.

Мабуть, саме в зв'язку з цими історичними подіями, як пише В.Сафронов, «сліди перебування семітомовних племен на Північному Кавказі підтверджуються дванадцятьма ізоглосами культурної лексики». У східнослов'янських мовах таких впливів ще менше, — до того ж частину їх можна пояснити довгим збереженням у Наддніпрянщині традицій Аратти, що

виникла на етнохронологічному рубежі бореальної та індоєвропейської спільнот.

Військові походи акадсько-шумерських володарів Саргона та Нарам-сина на північ Месопотамії сколихнули не одних лише семітів, але й індоєвропейські народності хеттів, хурритів та ін. Останніх деякі дослідники пов'язують з куро-аракською археологічною культурою і відносять обох до картвелів, предків грузин. В усякому разі тісні контакти хурритів і з картвелами, і з куро-аракцями безумовні.

За подібністю специфічного календаря, зв'язками з Закавказзям та деякими іншими ознаками, можна зробити висновок, що до хурритів належали так звані старосільський і новотитарівський культурні типи — племена, які з'явилися в Азово-Чорноморських степах на рубежі майкопської та новосвободненської культур. Найдавніші пам'ятки цих типів відомі зараз не в Прикубанні, а в пониззі Дніпра, в районі відомого вже нам Великоолександрівського кургану. Є підстави вважати, що «старосільці» швидко дісталися сюди з Кавказу, скориставшись шляхом, розвіданим їхніми попередниками.

Простежено, що найдавніші старосільці Нижньої Наддніпрянщини очолили хуррито-орійський союз та його короткочасний похід у бік Закавказзя й повернення звідтіля. Ця подія, що сталася на рубежі XXIV—XXIII ст. до н.е., була, напевно, відповіддю на північний похід Саргона I і призвела до консолідації проти нього «народів Півночі»... Після повернення союзники заснували на місці Михайлівського поселення найдавнішу в Східній Європі кам'яну фортецю. З неї слід розпочинати передісторію найпершої орійської (за правлячою династією, але за народом — хурритської) держави Мітанні — яка у XVIII—XIII ст. до н.е. була на півночі Месопотамії, але зародилася (за визначенням мовознавця Олега Трубочова) десь біля Азовського моря, тодішньої Меотиди.

З'ясовано, що кожна із народностей, які співіснували й тісно сплітались між собою до Кубані, особливо в пониззі Дніпра, зробила свій внесок в матеріальну й духовну скарбницю орійської спільноти (рис.3). У середо-

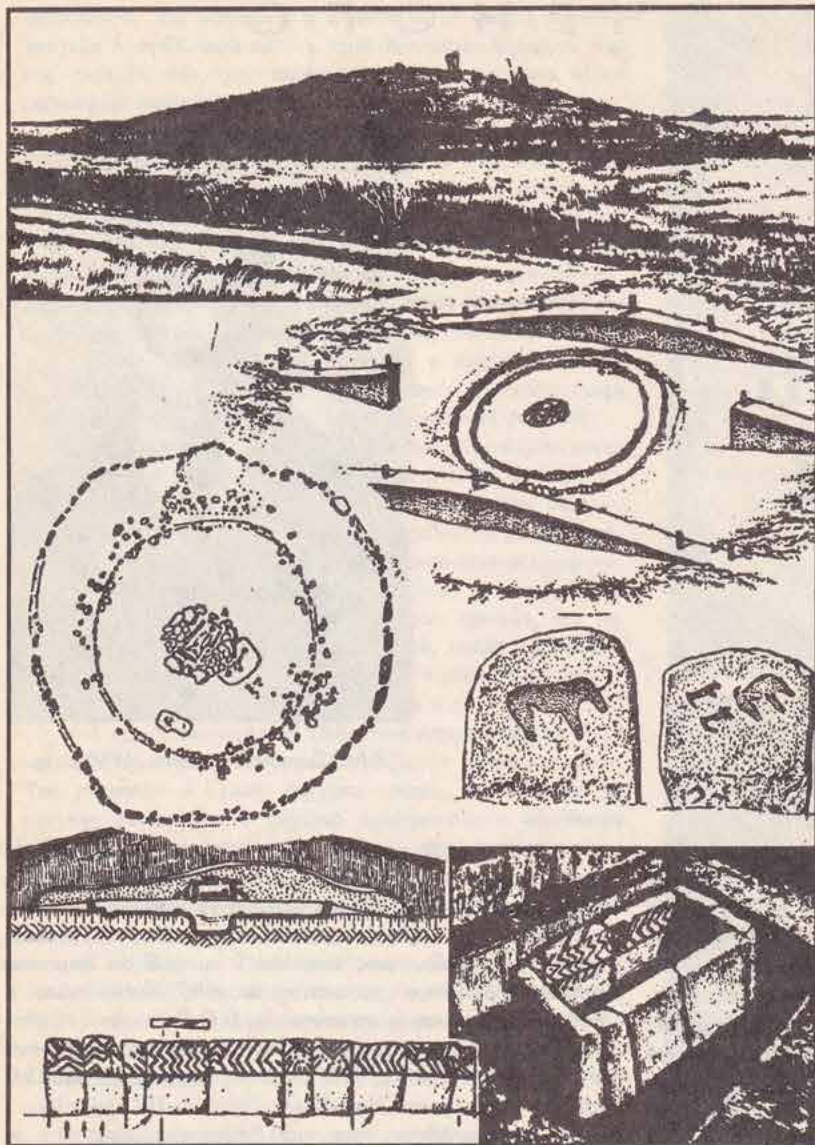
вищі оріїв виникли міфи про змієборця Індру та Спасителя-Гандгарву, а згодом — і про знавця щасливих шляхів, покровителя добробуту Пушана. Ці дві групи увялені «ямників»-оріїв були скориговані, відповідно, «кемі-обинцями» (нащадками, в основному, араттів) та «старосільцями»-хурритами. Крім того, останні два етнокультурні угруповання внесли до спільної скарбниці міфи про праматір Адіті й її нащадків, а також про богів сонця Сур'ю й Савігара, руйнівника Рудру та його синів Марутів... Орійські жерці (передусім, напевно, ті ж «кемі-обинці») піклувались і про зібрання й збереження мудрости всіх родів і племен багатоетнічної орійської спільноти Азово-Чорноморських степів. Ця величезна праця, що відтворена і в курганах України, і в індійському зібранні священних гімнів Рігведи, була спрямована на зміцнення спільноти, на підтримку миру й зростання добробуту орійського світу.

Ми розлучаємося з тим таємничим світом наприкінці III тис. до н.е.

Це був час, коли згасав Шумер, а з нього народжувалася Вавілонія; коли впливи їхньої рабовласницької культури, включаючи етнічні прояви, докочувались аж до Дніпра та Дунаю. А тут в цей же час, тимчасово зникала «Країна хліборобів» Оратта. Бувши дорабовласницькою, общинною державою, вона майже на тисячоліття немовби розчинилась у середовищі споріднених і за суспільним ладом, і за належністю до індоєвропейської спільноти — археологічних культур. Розчинилась як трипільська археологічна культура. Але її жерці (украї, брахмани, волхви) залишили невмирущу традицію, яка воскресла в чорнолісько-кіммерійській культурі і проіснувала потім до Органії часів Київської Русі.

«Розчиняючись», Оратта стимулювала виникнення інгульської культури початку II тис. до н.е. Ця культура (від назви річки Інгул між Бугом і Дніпром) припинила зростання хурритських та споріднених з ними впливів — і сама почала розповсюджуватись аж до Кавказу (здається, що й далі), а потім і до Балкан. У цій культурі проявились притаманні Аратті — Трипільлю дуже давні риси індоєвропейської спільноти.

Кургани Херсонщини. Оратто-шумерське святилище Великоолександрівського кургану (посередині) та гробниця орійського жерця-брахмана з Високої Могили. IV–III тис. до н.е.

Які ж висновки можна зробити з проведеного нами розгляду індоєвропейсько-семітсько-картвельських зв'язків Наддніпрянщини?

1. Простежується два періоди таких зв'язків. З виникнення у V тис. до н.е. трипільської археологічної культури (тобто наддніпрянської Аратти) ці зв'язки мали характер пережитків бореальної спільноти мов, з якої вийшли індоєвропейська й алтайська спільноти. На вказані пережитки наклались наприкінці III тис. до н.е. міграційні хвилі невеличкої групи семітів (майкопська культура) та набагато значнішої групи картвелів або, скоріше, близьких до них індоєвропейських хурритів (старосільський культурний

тип) зумовлені північномесопотамською експансією Саргона та Нарамсіна — засновників Аккадської династії Шумера. При цьому хвиля семітів-арамейців зупинилась на Північному Кавказі, а до Дніпра докотилось лише її відлуння (у вигляді окремих речей та свідочств, але не виключено, що й мандрівників чи навіть делегацій). Хвиля ж картвелів (?) хурритів була представлена нечисленним, але активним угрупованням (невеликим плем'ям чи родом), яке, зосередившись у пониззі Дніпра, досягло й Задунав'я.

2. Розглянуті зв'язки мали в Азово-Чорноморських степах виключно мирний характер. Вони регулювалися жерцями й спрямовувались на

господарчо-суспільні потреби. Пріоритет цього регулювання належав придніпровській Аратті та, в значно меншій мірі, месопотамському Шумеру чи його союзникам. Контакти цих держав стимулювали формування видатного відгалуження індоєвропейської спільноти — спільноти орійської, втіленням якої протягом IV–III тис. до н.е. стали ямна, а згодом катакомбна археологічні культури (а також культура кемі-обинська та старосільський культурний тип, які тяжіли до араттів і хурритів).

На останку слід підкреслити видатне значення Наддніпрянщини в історії європейської, іранської та індійської цивілізацій. Тут (передусім на території нинішньої Черкаської області) розвивалось найдавніше ядро індоєвропейської спільноти — «Країна хліборобів» Аратта або Оратта, пряма спадкоємиця найпершої в світі держави, що виникла в Подунав'ї ще в VI тис. до н.е. Наддніпрянська Оратта стимулювала формування Шумеру, а для забезпечення зв'язку з ним — орійську спільноту Азово-Чорноморських степів, прабатьківщиною якої стало пониззя Дніпра (території нинішніх Херсонської й Миколаївської, почасти Запорізької та Дніпропетровської областей). Рухомі орії рознесли славу Оратти від Греції до Палестини та Індії — де пагони її культури досі живуть в індуїзмі. А в Наддніпрянщині традиція Оратти — Арті — Органії проіснувала аж до Київської Русі. Воскрешена потім черкасами-козаками, вона увійшла до засад української культури. Отже, Україна — пряма спадкоємиця Оратти.

* Докладні відомості щодо сказаного можна почерпнути з праць: Сафронів В.А. Индоєвропейские прародины. — Горький: Волго-Вятское издательство, 1989, Киришин А.Г. Геноструктура догреческого и древнереческого мифа // Образ — Смысл в античной культуре. — М.: Гос. музей им.Пушкина, 1990, Шиллов Ю.А. Космические тайны курганов. — М.: Серия «Эврика», 1990.

ВАЛЕНТИН ДАНИЛЕНКО — ДОСЛІДНИК ПИСЕМНОЇ ТРАДИЦІЇ В УКРАЇНІ

В.М. Даниленко. Фото 1960-х рр.

6 липня 1993 р. минуло 80 років від народження видатного археолога, мовознавця, історика Валентина Миколайовича Даниленка (1913–1982) — автора монографій «Неоліт України» (1969), «Енеоліт України» (1974), «Кам'яна Могила» (1986), багатьох статей, а також ненадрукованих книг «Бронзова доба України», «Етногенез слов'ян», «Космогонія первісного суспільства» та численних рукописів.

Валентин Даниленко народився в селі Ново-Михайлівка Запорізької обл. Наукову діяльність розпочав краєзнавцем. У 1932–1935 рр. навчався на історичному факультеті Мелітопольського педагогічного інституту. У 1939 р. вступив до аспірантури інституту Історії матеріальної культури (Ленінградське відділення) Академії наук СРСР. Звідси в перші дні війни пішов рядовим у народне ополчення. Служив у розвідці, пройшовши шлях від курсанта до майора. Був поранений, одержав три ордени й кілька медалей.

З початку 1946 р. до останніх днів В.Даниленко працював старшим науковим співробітником Інституту археології АН УРСР. В різні роки керував кількома експедиціями, довго захищав докторську дисертацію. Вдачу мав важку, життєві неагоди і непорозуміння колегами. А найбільше ускладнював йому життя потяг до втаємничених тем, що їх обминають «нормальні дослідники».

У 50-ті рр. В.Даниленко відкрив у стеловій Наддніпрянщині найдавніші ланки тих археологічних культур («курганної», «шнурової», «ямної» й т.ін.), які ще з довоєнних часів вважалися у світовій науці предтечами індоєвропейської та індоіранської (орійської) спільнот. Разом з тим В.Даниленко звернув увагу на співіснування з ними інших культур, виділивши «азово-чорноморську лінію розвитку степового енеоліту» (тобто мідно-кам'яної доби). Вервечка цих племен, сліди яких було простежено від Задунав'я до Північної Месопотамії й Малої Азії, пов'язала собою трипільську й близькосхідні цивілізації IV–III тис. до н.е. Дослідник відкрив також, що цим шляхом промчали загопи найперших у світі кіннотників, які з'явилися в степах між Уралом і Бугом на найдавніших етапах ямної археологічної культури (тобто орійської спільноти).

Валентин Даниленко щедро ділився своїми ідеями. Їх підхоплювали й розвивали (не завжди посилаючись на справжнього автора) і друзі, й недруги з Києва, Москви, зарубіжжя. З певністю можна сказати, що його «Космогонія первісного суспільства», яка так і не вийшла окремою книгою, спонукала до виходу в світ «Космогонію і міфологію земледельців енеоліта» Б.О.Рибакова («Советская археология», 1965, № 1–2) та The Gods and Goddesses of Old Europe 7000 to 3500 B.C. Myths, Legends and Cult Images» М.Гімбутас (Нью-Йорк, Лондон, 1974)...

Але були сфери, куди, крім Валентина Даниленка, не зазирали в 50–70-ті роки інші археологи, адже для цього треба було професійно володіти лінгвістикою. Найголовнішою основою воістину титанічної праці В.Даниленка стали написи, зібрані дослідником переважно по Україні. Даниленко мав дві глиняні таблички з клинописами часів розквіту трипільської культури й зародження Шумеру, відкрив писмо крито-мікенського типу на Кам'яній Могилі під Мелітополем, доводив скіфо-сарматську належність багатьох написів з грецьких міст Північного Причорномор'я, зібрав і прочитав чимало давньоруських «чертірез» — написів, виконаних задовго до Кирила й Мефодія глаголицею та ще давнішою абеткою, якою користувались (напевно з орійських, та з трипільських часів) язичницькі жерці.

Якби його концепції своєчасно підтримала Академія наук, то історія Київської Русі й раніших цивілізацій між Дунаєм і Дніпром мала б інше осмислення аніж у нинішніх енциклопедіях та інших офіційних виданнях. Та, на жаль, дослідник писав тільки суто наукові книги й статті, а академічні чиновники з Москви виявилися спритніші від колишнього військового розвідника й руками київських «активістів» закрили зроблені ним відкриття. Тут не обійшлося без політики, її використали для прикриття тієї обставини, що Валентин Даниленко творив «не по чину»: аж занадто високо підіймав планку історичної науки колишнього СРСР, створюючи загрозу для розроблених інститутами («на основі найпередовішого марксистсько-ленінського вчення») й прийнятих освітніми закладами концепцій офіційних

авторитетів, які вбачають у слов'янах та інших народах дикунів, просвітлених лише з християнської церквою. Але він, скільки мав сил, прокладав шлях до істини через спотворені науково-політичні структури.

Як уже мовилося, ідеї Даниленка розлітались по світу. Сам він теж не цурався сприймати чужі. Залишимо наступним біографам розбиратися, скільки В.Даниленко запозичив від В.Георгієва чи В.Петрова, а скільки дав О.Зноєвці чи В.Сафронову... Головне, що Валентин Даниленко врятував честь української науки і від аматорських спроб розібратися в непростій нашій минульщині, від іноземних повчань щодо витоків цивілізації Наддніпрянщини.

Серед паперів В.М.Даниленка в архіві Інституту археології НАН України залишилося кільканадцять фотографій і малюнків безцінних культурних реліквій:

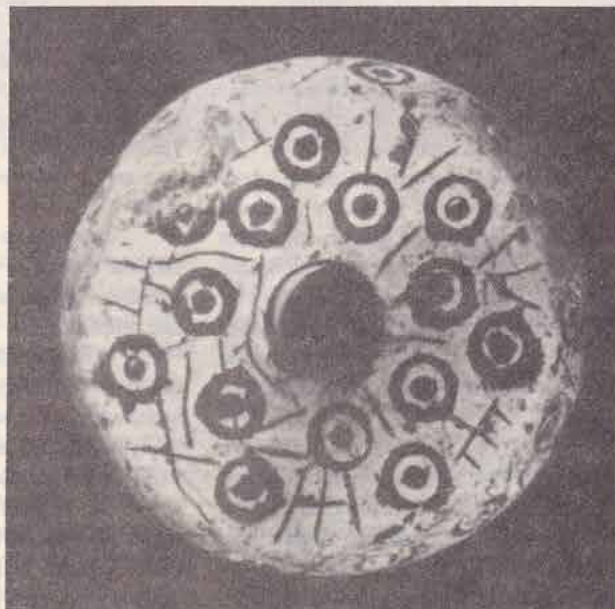
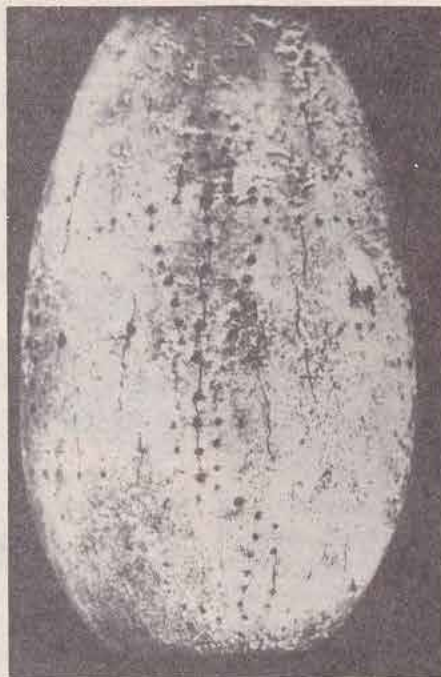
1. Глиняні таблички з клинописами та їхні фото хтось приховав (не врахував, напевно, що з 1940 р. в різних країнах Подунав'я подібних знахідок відомо вже близько 100). За свідченнями очевидців, дві таблички Даниленка, що їх знайшли краєзнавці на Волині, мали ознаки шумерських (чи пращумерських). Одна з них, розшифрована дослідником, належить до найдавніших зразків, які ще зберігають характер малюнків, а отже, могла датуватись VI–V тис. до н.е. Друга табличка була подібна до шумерських і могла відноситись до III тис. до н.е.

В архіві залишилося фото статуетки з фондів Черкаського краєзнавчого музею. На звороті – напис: «ушебті». Так називали в Єгипті фігурки людей, які входили до ритуалу поховання й нерідко прикрашались магичними написами. Наша статуетка, напевно, пізньотрипільська – середини III тис. до н.е.

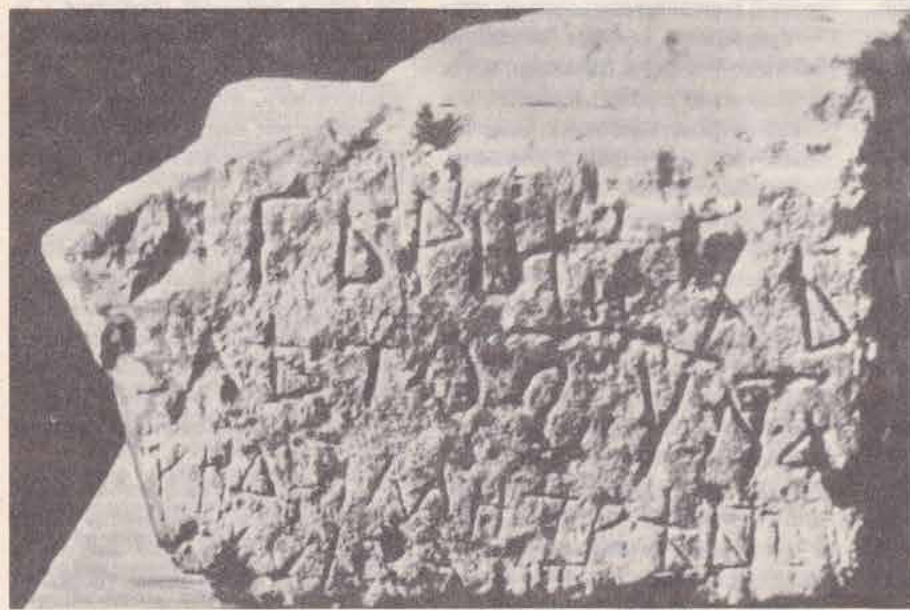
Вдовж її хребта, напівзаклесного музейними етикетками, видно клинопис чи його подобу.

2. Написи з Кам'яної Могили біля с.Терпіння на Запоріжжі. Б.Д.Михайлов – один з учнів і послідовників В.М. Даниленка – опублікував недавно в збірці наукових статей Полтавського краєзнавчого музею близько 50 таких написів. Дослідник відніс їх до початку II тис. до н.е. й порівняв з відомим крито-мікенським письмом.

3. Один із скіфських написів, зроблений на уламку грецької амфори з міста-колонії Тіри (гірлю Дністра). В.Даниленко згадує його в рукописі статті «До питання про

Продовження на стор. 30

Одухотворення Першолодини Усєдиним Світлом. Зображення на ритуальному калаталі з могили біля с.Соколовка в межиріччі Орелі й Самари III тис. до н.е.

Прясто з праукраїнським написом. Початок II тис. до н.е.

Оратський (протощумерський) напис IV тис. до н.е. з Кам'яної Могили під Мелітополем. Тут мовиться про кількість зібраного зерна (за перекладом А.Г.Кіфішина).

Юрій ШИЛОВ

ОРАТТО-ОРІЙСЬКІ АРХЕТИПИ У ТВОРЧОСТІ ВІТАЛІЯ МОВЧАНА

Проблема розуміння і оцінок авангардизму

— Розкажи, Віталію, що ти тут зобразив? Що хотів передати?

— Ну ... худобу, птахів, людей; чоловіче й жіноче начало...

Хотів передати враження свого дитинства, яке досі не покидає мене. Я сам з Дмитрівки, Бахмацького району на Чернігівщині. А на селі росташ в оточенні тварин, дерев. Земля, буття там ближче до людини, ніж у місті. Людина там рідніша всесвітові!..

Оце й хотів передати.

Розмова між мною, вченим-археологом, і художником-авангардистом Віталієм Мовчаном ведеться в його майстерні на Андріївському узвозі. Нас познайомила причетність до журналу «Український Світ». Ми обоє колишні селяни, а тепер вже кияни; обом біля 45, обоє — оградні, вже трохи підготовані життям чоловіки з пригасними від довгих поневірянь очима. Наївними романтиками чи там ідеалістами нас уже не назвеш, фальш відрізнати вже вміємо.

— От не люблю, коли пнуться в авангардисти. Або коли мене відносять до них. Я за фахом графік-стаціонарист... п'ять років поступав до Жівського художнього інституту... Ну, за існуючою класифікацією я мабуть-таки дійсно — авангардист. Але ж я не навмисно... воно само так виходить. От подивись: реалістичних етюдів у мене доволі, здебільшого сільські пейзажі. Це видимість, форма. Але коли мені прагнеться відобразити сутність, то ... сам бачиш, що виникає.

Так, я вже певен, що художник, створюючи свої унікальні полотна, не пнувсь зобразити ні Зевса з Європою, ні Інанну, ні, тим паче, тасмних орлів, які

*Охотили одне й те ж древо.
Один з них їсть солодку
ягоду.*

Другий спостерігає,

її не кунтуючи.*

І якщо грецький міф Віталій Мовчан, безперечно, читав, а «трипільські жіночі статуетки» — втілення араттської Богині-Матері міг бачити в

книжках і музеях, — то з гімнами орійської Рігведи, мабуть, не знайомий.

Питаю його про це. Дійсно-таки не знайомий. І про Європу з Зевсом — тобто про сполучення образів жінки-Праматері й бика-Тельця має досить поверхові уявлення. Художника більш приваблює слов'янсько-український фольклор.

І тоді я починаю розуміти, що переді мною не просто людина і навіть не просто митець, а втілення, того тасмного явища, яке зветься зв'язком поколінь та епох. Переді мною — носій традицій! відтворювач архетипів!! воскреслий з небуття чародій-характерник!!!

Зрозумівши це, я попросив пана Віталія зробити слайди з кількох найбільш промовистих, як на мій погляд, картин.

Що зображено на цих картинах Мовчана? Почнемо наш розгляд з виконаних у більш реалістичній манері: з «Пісні кохання» (композиція 1) та «Леля» (композиція 2).

На першій зображено древо-бика, який співає для своєї улюбленої жінки-квітки. Після й безпосередньо пов'язане з нею — шия й обличчя, груди й статеві органи міфічних істот — проростають зеленим листям та квітками — ягодами. Показово, що їх зображено не в жовто-червоних, а в блакитно-фіолетових тонах; вони немовби матеріалізуються з нижнього, позначеного синім простору. Він навіває згадку про Океан, з якого вийшов Зевс — бик — Телець, щоб принадити Європу — дівчину — Місяць. Місяцю підсвідомо уподіблена жіноча постава: її лоно, груди й німб навколо голови не тільки мають округло-серповиді обриси, але й немовби відображують фази Місяця. Астральна природа бика позначена тим же жовтим кольором, але у вигляді рогоподібного стовпа, а не кіл і серпів. Якщо в тлі картини переважають сині й жовті тони Океану та Неба, то брунатно-червоні тони істот ближчі до Землі.

Простежується також глибинна, підсвідома колоратура «Пісні кохання». З духовної гармонії Океану життєдайне Небо вилучає сили любови, які проходять через чутливі, непевні в своєму існуванні істоти і втілюються через них у нову гармонію — весняну порость.

Подібна тема втілюється і в полотні «Лель» (композиція 2). Зіставляючи її з попередньою, можна знайти немало елементів, які зближують її з композицією 1. Але тут посилене земне начало й притаманну йому тривожність. Жовтий колір міфічного людино-птаха співіснує з зеленим кольором деревця, яке проростає крізь цю дивовижну істоту — і обидва тягнуться, як і їхня музика — пташечка — гілка, до неба.

Співучість та синкретизм обох полотен напрощуд глибоко відповідає шаманським мотивам Рігведи. Тим паче, що саме з цієї орійської книги виводять дослідники термін «с/ш/аман». Він означає тут «пісню», яка пов'язувалась з поховальним обрядом, але походила від більш давнього (напевно, араттського) «сімені». Тобто, пісня — відродження — що вподіблювала небіжчика вкинутий в землю зернині й закликала її до весняного воскресіння. От якими мотивами пройнявся і їх відтворив у своїх полотнах Мовчан!

Звернемося тепер до менш реалістичного, абстрактнішого циклу — який не має навіть авторських назв й умовно позначений мною як композиції 3, 4, 5.

Слід відзначити пригасання в цьому циклі жовтих і зелених тонів любови, буяння й життєвої гармонії; натомість посилено синьо-фіолетові та брунатно-червоні кольори духовної наснаги, всесвітньої гармонії й земного буття. Останні два елементи — дуальні, що підкреслено композицією цих полотен.

На к.3 бик і жінка стоять поруч і, на відміну від к.1, ніби не спілкуються між собою, — хіба що виступи в зображеннях їхніх голів уподібнені

пташиним дзьобом. Крім цих птахів, є й інший специфічний елемент двох попередніх картин: Місяць, зображений на к.3 між рогами бика. Але тут він темний. І ця темрява ночі (порушена все ж таки стовпами — зіркою небесно-денної жовтизни) узгоджується з статичністю картини.

Темний Місяць бачимо й на к.4. Але тут йому протиставлено Сонце. Подоба чаші з квіткою між ними — то, мабуть, планета Земля. Вона тримається на плечах жіночого божества, родовоного веначе Сонце — Місяць. За поставою й орнаментикою ця постаць нагадує араттську Інанну. Вона сидить на бичу або левові, що стоїть немовби серед різнокольорових прошарків підземного світу, а може, пливе хвилями потойбічного Океану. Голови істот мають птахоподібні завершення, а хвіст лево-бика — змієподібне. Остання деталь найочевидніше підкреслює хтонізм, драматичність розглянутої композиції.

Найбільш абстрактна, підсвідомо архетипічна к.5. В основі її побудови й колориту — протистояння Океану (вірніше, нічного Неба, судячи з домінуючого тут образу птаха) й Землі.

Остання постає веначе скеля з дна всесвітньої безодні. В цій скелі бувають проформи майбутніх істот: тварин, людей, птахів. І все це — Океан, Земля — пронизано гілочками — коріннями, а між розкритими пащами істот обох світів виникають паростки й ягоди ...

Акціан — «Протилежне — Землі — Небу» або «Океан» шумерського міфу про походження суцього, — от до чого найближча композиція 5. Але художник Мовчан цього міфу не знав. Як не знав і про те, що слов'янський Лель споріднений з індійським танком ліла — «туди-сюди», «коливання (в екстазі любові)», — і що обидва вони походять від орійської трансформації аратто-шумерського світотворця Енліла — «Вітру коливання», яке роз'єднало зародок всесвіту Кіан — «Землю» — Матір і Батька — «Небо».

Не знав, але все ж таки зобразив! Яке ж диво навіяло Мовчанові його твори? Спробуємо відповісти й на це запитання.

Почнемо з того, що художникам — не тільки малярам, але також поетам та іншим — притаманне образно-інтуїтивне світосприйняття, яке було нормою для первісних людей і залишилось як «пережиток» у засадах і буденного мислення, й народної культури, й професійного мистецтва. Цей «пере-

Лель. 1992

житок» на тлі раціональної міської культури Європи є насправді основою людського ества, в якому емоції продовжують (хоча й менше, ніж у первісні часи та в східних культурах) переважати над розумом.

В роки, коли радянське мистецтвознавство пестило «соціалістичний реалізм», марно намагались прищепити в ньому нещадну класову боротьбу до небаченого вихолощено-неземного гуманізму, західні культурологи безстрашно занурювались у безодню людського ества. І досягли в цьому таких рівнів, де індивідуальне справді зливається з суспільним, а загальнолюдське — з усесвітнім. Оцей, дійсний реалізм дає ключ для розуміння будь-яких проявів усесвітньої культури, не підрозділяючи її штучно на «прогресивно-комуністичний» та «реакційно-буржуазний».

Штучність такого розмежування, його згубність для цивілізації стає очевидною, адже реалістичний та абстрактний напрями в мистецтві співіснують. Радянське мистецтвознавство намагалося оголосити другий напрям проявом «загнівання» буржуазної культури, обходячи ту безперечну обставину, що він з'явився ще в докласові часи. Причому разом (якщо не раніше)

з реалізмом. Так, обведені вохрою долоні найдавніших мисливців за мамонтами на стінах печер Франції можна вважати найпершим проявом реалізму, а безсистемні лінії, залишені цими ж долонями на сирих стінках тих же печер, — найпершим абстракціонізмом. Подібне можна сказати також, наприклад, відносно тисяч малюнків з Кам'яної Могили (під Мелітополем на Запоріжжі), які виконувались поколіннями жерців від часів льодовика до початку козаччини включно.

То що ж, культура всіх часів і народів постійно розквітала й водночас загнівала? Ні! В ній завжди співіснували свідоме та підсвідоме; світ розуму переплітався зі світом інстинкту, раціоналізм — із емоційністю... При цьому реалістичний напрям (і не тільки в мистецтві, а й у будь-яких проявах буття) переважає в періоди стабілізації, зрозумілості й підконтрольності історії, а абстракціоністичний — у періоди дестабілізації, незрозумілості й безконтрольності. Тобто, коли людський (і тваринний також) розум перестає осягати буття, — чи то гублячись перед його періодичними катаклізмами, чи час від часу досягаючи в своєму розвитку своїх меж і марно намагались одразу ж їх переступити, — тоді в такі періоди попе-

Конфлікт. 1993

ред розуму виступає одвічний інстинкт і рятує життя перед загрозою смерті... Дійсно, буржуазне мистецтво XIX–XX ст. відобразило таку ситуацію, — але її ж відобразило й соціалістичне мистецтво (гнане за що істину державними інститутами).

Відомо, що найперші й від того часу найвиразніші абстрактні твори новітнього мистецтва (так званого авангардизму) було здійснено художниками з Росії (різних за національністю і тісно пов'язаних також з Україною й Німеччиною): Кандинським, Малевичем, Татліним. Зовсім не випадково такі твори виникли напередодні Першої світової війни та ще й у країнах, де трохи згодом уперше запалають соціалістичні революції, а наступна тоталітарна «стабілізація» возведе реалізм у ранг державної ідеології й стане нещадно придушувати абстракціонізм.

Крім митців у цей же культуротворчий процес було залучено й науковців. Людиною, яка поєднала обидва напрямки, по праву вважається швейцарський вчений Карл Густав Юнг. Він пройшов до свого відкриття через синтез релігії й філософії, археології й історії, мистецтвознавства та

окультизму, медицини та психології, немовби відтворивши таким чином той одвічний синкретизм людської культури, який був притаманний первісно-общинним суспільствам, але розчленувався на означені та інші напрями за державних часів.

На відміну від свого старшого сучасника й учителя Фрейда, Юнг зробив акцент не на «комплексах особистого несвідомого» й боротьбі психіки окремої людини з багатоліким буттям, а на «архетипах колективного несвідомого» й процесі розщеплення колишньої єдності людини — суспільства — всесвіту та відповідного зростання протиставлень підсвідомого — свідомого — надсвідомого... Не заглиблюючись далі в цю спеціальну проблему, а повертаючись знову до творчості стихійного авангардиста Віталія Мовчана, відзначимо, що архетипи — це непевні образи (так звані проформи), які інстинктивно спороджуються в підсвідомості індивіда як наслідок суспільного досвіду освоєння буття його предками. Оскільки світосприйняття наших предків протягом 1–3 мільйонів років було інстинктивним, протягом останніх 40 тисячоліть (з часів виникнення людей сучасного антропо-

логічного типу) — образно-інтуїтивним або міфологічним, а перетворюватись на раціональне («розумове») чи логіко-аналітичне почало лише в останні 5000–3000 років (від започаткування класової державності до зародження науково-технічної революції), то архетипи тяжіють до інстинктів та міфів.

Архетипи супроводжують кожну людину і постають перед нею здебільшого вві сні та в стресах, коли свідомість утрачає диктат аналітичної логіки. Митці, які досі тяжіють до образно-інтуїтивного, а не логіко-аналітичного світосприйняття, відчувають архетипи набагато частіше, виразніше й навіть у потоці буденності; вони мають майстерність зафіксувати їх у своїх творах, надати цим досить-таки непевним і хаотичним («утробним» або, в сучасному розумінні, «безладним» і «нелогічним») химерам певного вигляду, колориту, естетичності. Архетипи насичують собою, й цілком реалістичні твори (синь води й небес, брунатність і зелень землі між ними тощо), а в абстрактних творах постають у власному, так би мовити, вигляді (насиченому, проте, реалістичними асоціаціями). Подобитись такі химери «нормальній людині» не можуть, така людина доречно настроєна на реалізм з його ковзанням по зовнішньому (по формах і сучасному стану речей, з намаганням осягти їхній зміст і минуле, з пересторогою перед суттю та майбуттям). Але «нормальна людина» повинна шанувати ці самі химери, розумітись на абстракціонізмі з його титанічним проникненням у сутність і зміст, у минуле й майбутнє. Бо якщо не розумітись на цьому, втрачаєш перспективу буття, забуваєш початок і не передбачаєш кінець, не можеш оптимально захиститись від жахів і прилучитись до щастя.

Архетипи художника Мовчана, зафіксовані ним на розглянутих нами полотнах, тяжіють, як було вказано вище, до класичних, досить відомих міфів Шумеру, Індії, Греції, Русі. Різні часи й різні держави. Але корінь один: Океан — Земля — Небо й людське ество. До того ж цей корінь проріс із спільного для означених (і ще кількох цивілізацій) зерна: з «Країни хліборобів» Аратти VI–V тис. до н.е. — ще первісної держави. Центр Аратти склався у Подунав'ї й перемістився невдовзі в лісостепове Подніпров'я — стимулювавши звідсіль в сусідніх степах славновісну (своїми частковими переселеннями до Ірану та Індії й збереженням тут пластів пра-прадавних

культур) спільноту орійських племен.

Про подніпровські Аратту й Аріан (звані зараз здебільшого як трипільська та «ямна» археологічні культури) відомо вже досить багато.** Слід тепер активніше досліджувати їхню спадщину серед нащадків так званої індоєвропейської спільноти – до яких належать і українці Подунав'я та Подніпров'я, а також переселенці з цієї колиски індоєвропейської цивілізації...

Вважаю, що твори художника-авангардиста Віталія Мовчана – вельми виразний вияв такої безцінної спадщини. Дійшла вона в цьому рідкісному випадку не через наслідування майстерності чи то міфів з діда-праділа, а через генетичну пам'ять селянина, який набув міської освіти, прилучився до світової культури, став професійним художником і дістав можливість виразно фіксувати «архетипи колективного несвідомого».

Отже, корінь картин Мовчана – в міфологічному світосприйманні подніпровської Аратти, життєдайне середовище її явлених митцем архетипів – українська Чернігівщина. Край, заселений ще до виникнення Київської Русі могутнім орійсько-слов'янським племенем (с)індів – сіверців...

Треба пильніше дослідити зв'язки цього краю з Араттою – «Трипільля» (Арганією – «Черкащиною» часів Київської Русі), а також родовід Мовчана, предків Віталія. Але вже й тепер очевидно, що його твори мають величезну цінність. І не тільки національну, але й світову, не тільки художню – але й наукову, не тільки психологічну – але й окультну...

Дай Боже, щоб картини Віталія Мовчана збереглися і посіли належне місце в музейних колекціях – і України, і Світу.

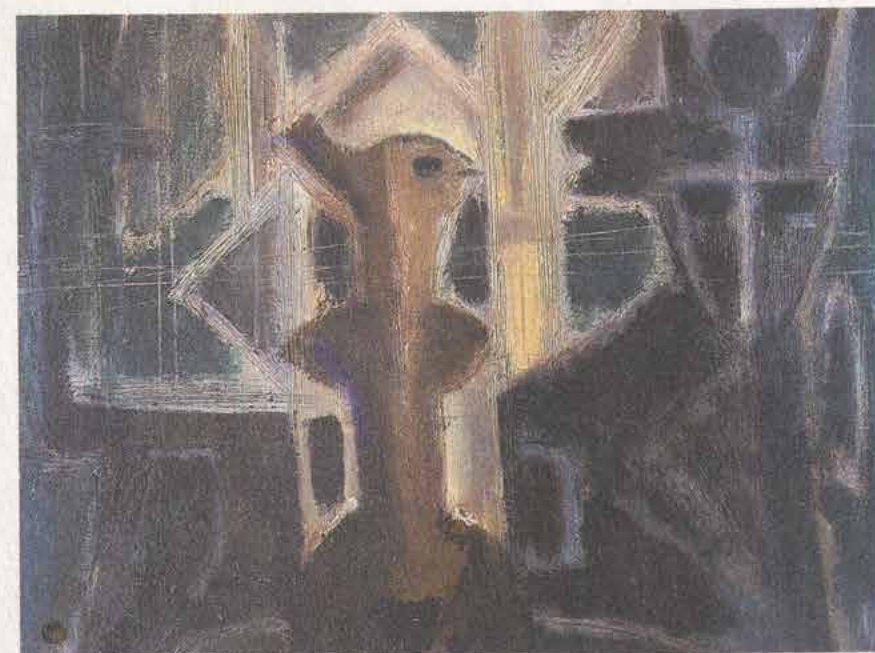
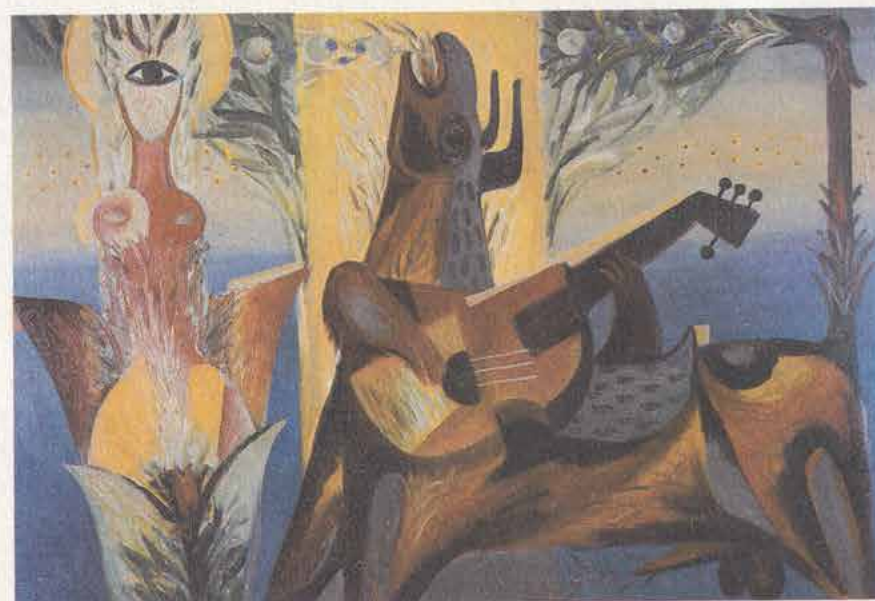
* Тут цитується шаманський гімн І. 164 з індо-орійської священної книги Рігведи.

** Див., наприклад, відповідні публікації в цьому й усіх попередніх числах нашого журналу.

Подружжя. 1993

Пісня кохання. 1992

Двоє. 1993

Одноповерхове житло

10

Двоповерхове житло

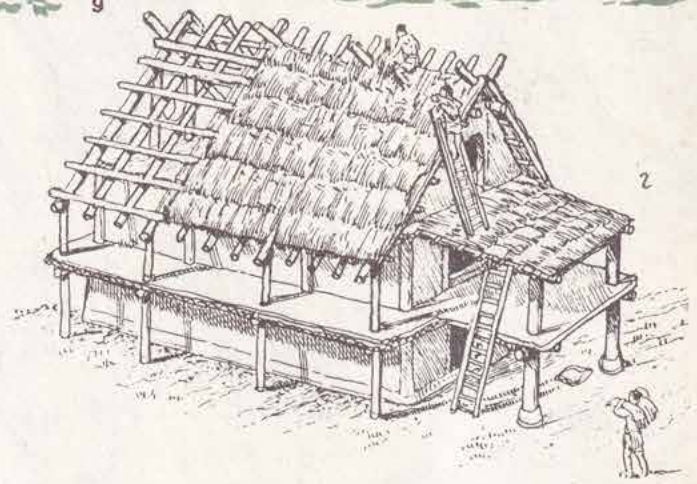
9

завдяки унікальній методиці дешифрування аерофото-знімків. А починаючи з 70-х років, дані аерофотозйомок були перевірені геомагнітним зондуванням площ двох поселень-гігантів біля сіл Майданецьке й Таллянки на Черкащині (рис.4).

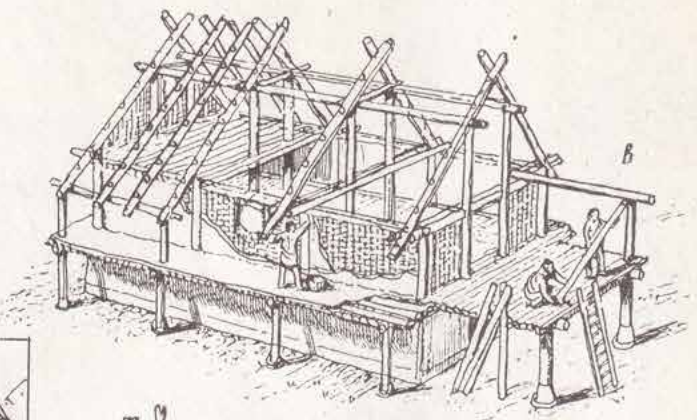
Протоміста сягають площі 500 га. На схемі вони мають вигляд кола або овалу, що складається з 1, 2, 3-4-х кілець. Вони утворені суцільними рядами ступених між собою будинків різної конструкції. Зведені у такий спосіб будинки (в один, а здебільшого – у два поверхи) виконували не тільки житлово-господарські та культові функції, а ставали вже ефективними оборонними комплексами (рис.5). Вони були справжніми центрами великих суспільних колективів, племенних угруповань на значній території і забезпечували їм необхідні умови соціальної організації та функціонування господарського й культурного життя на певний час. Такі міста мали вулиці й квартали, площі й майдани. Кількість будинків досягала 1500-2000, а жителів могло бути до 10-15 тисяч.

Всі залишки трипільських поселень та протоміст за 1500 років існування цієї культурно-історичної спільноти являють собою своєрідні ділянки т.зв. точки – скупчення численних нашарувань обпалених шматків глинобиту жовтувато-сірого та рожевого кольору різних розмірів і форм (рис.6).

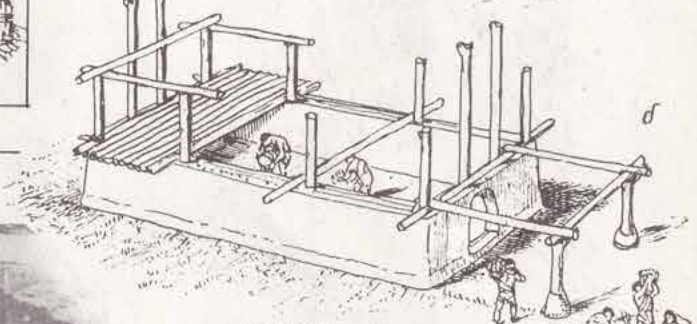
На багатьох пласких шматках зі споду добре видно

2

В

д

етапи спорудження

а

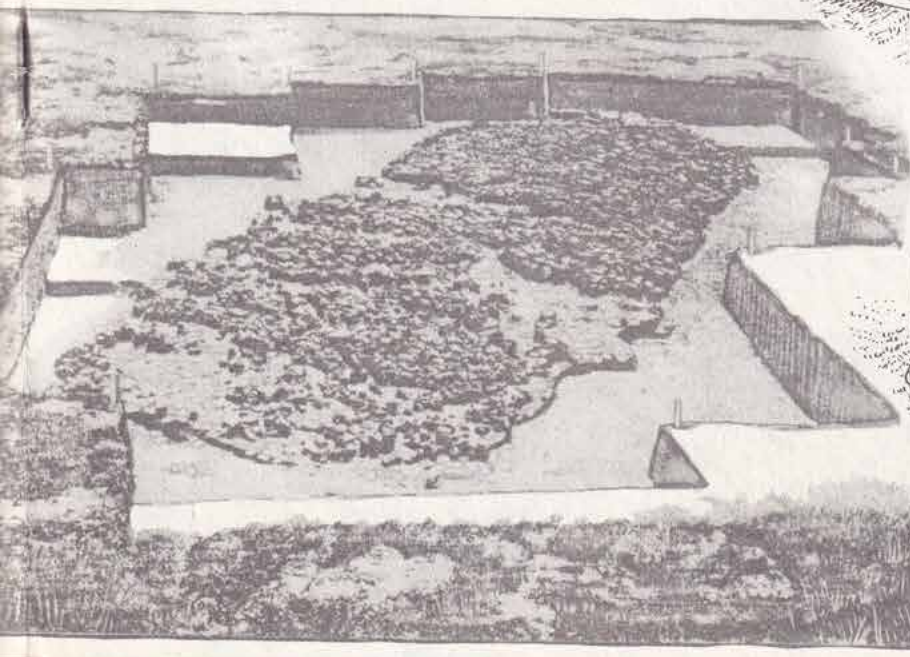
В

К

конструкція вигляду оборонних житлових стін

вигляд залишків трипільського житла

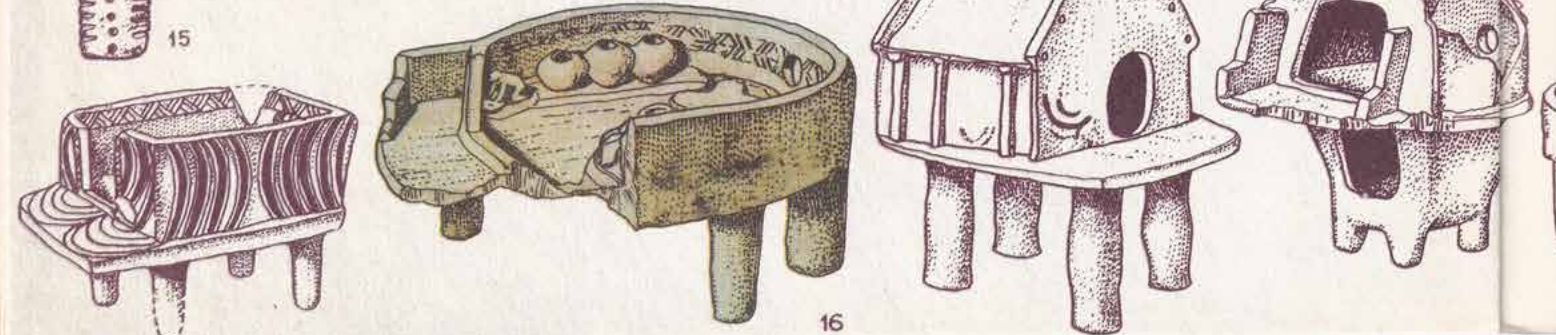
відбитки різних дерев'яних конструкцій (стовбурів, паль, жердин, колотих деревин, плетених тинів тощо) (рис.7). Зверху поверхня уламків заглажена і інколи навіть має сліди від пальців рук, або навіть п'ят. Нерідко добре видно численні тонкі нашарування білої глини або розпису білою, червоною, чорною фарбами чи пігментами.

Матеріали багаторічних археологічних досліджень, різнобічний аналіз залишків будівельних конструкцій (у вигляді відбитків або ж деталей з випаленого глинобиту) та глиняних моделей трипільських будинків (жител, храмів, деталей інтер'єрів) (рис.16), висновки спеціалістів, етнографічний матеріал з української народної архітектури – все це дає можливість реконструювати (з певною мірою вірогідності) і етапи спорудження (рис.8 а-в) і зовнішній вигляд традиційних наймасовіших каркасно-стовпових глинобитних архітектурних конструкцій двоповерхових (рис.9) та одноповерхових (рис.10) житлово-господарських та культових комплексів.

Таким чином, зовнішній вигляд жител, зафіксовані деталі художнього монументального оформлення споруд мальованими розписами і зовнішніх стін, вікон, та внутрішніх стін, печі, вогнищ, вітарів (див. мал. моделей жител. (рис.16), – яскраво вказують на те, що в трипільському домобудуванні беруть свої найдавніші витoki тисячолітні традиції української народної архітектури. Найбільш яскравим явищем трипільської культури, її образом, голосом, обличчям, мовою (своєрідною «візитною карткою») на терені загальновідомих історичних досягнень інших культур та цивілізацій Стародавнього Світу

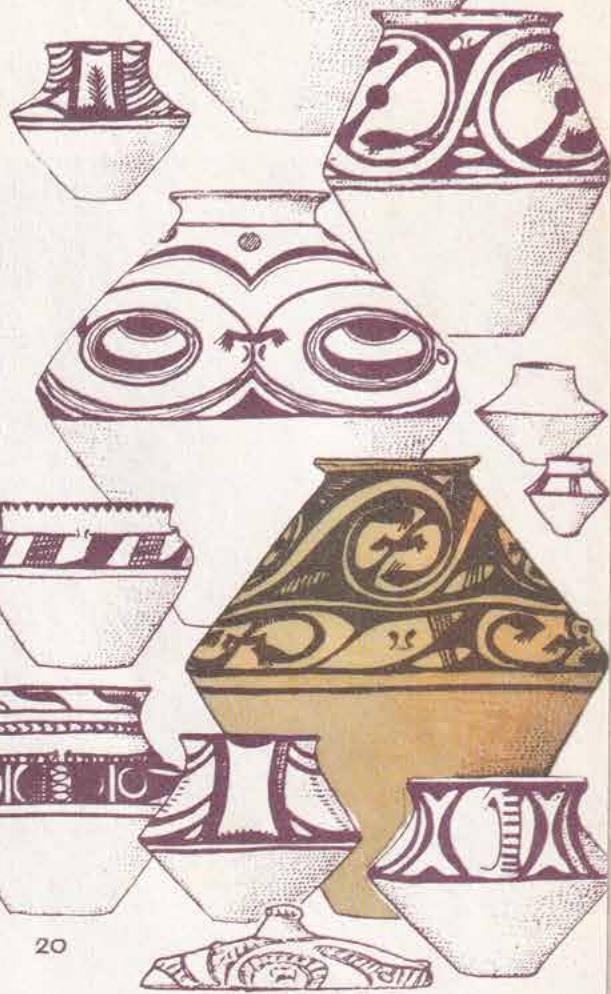
є керамічні вироби: глиняна пластика (рис.12-15) та дивовижний посуд (рис. 18-20). Були поширені також антропоморфні й зооморфні прикраси – амулети, обереги з глини, кістки, міді, морські черепашки (рис.11) і абстрактно-символічні образи (скульптурки) праматері-жінки, богинь, берегинь (рис.12) і реалістичні постаті творців трипільського світу (роду-племени): портрети жерців, вождів, героїв легенд і перших міфів (рис.13).

А поряд з ними – численні фігурки тварин, серед яких бички і свині, собаки і баранці, вівці й кози, та інших свійських або диких, великих й маленьких (рис. 14). Їхніми стилізованими образами (рельєфними або мальованими) прикрашені були вироби й речі культово-ритуального й господарського вжитку: переносні вівтарі-жертовники, різноманітний посуд. (Рис.15,17).

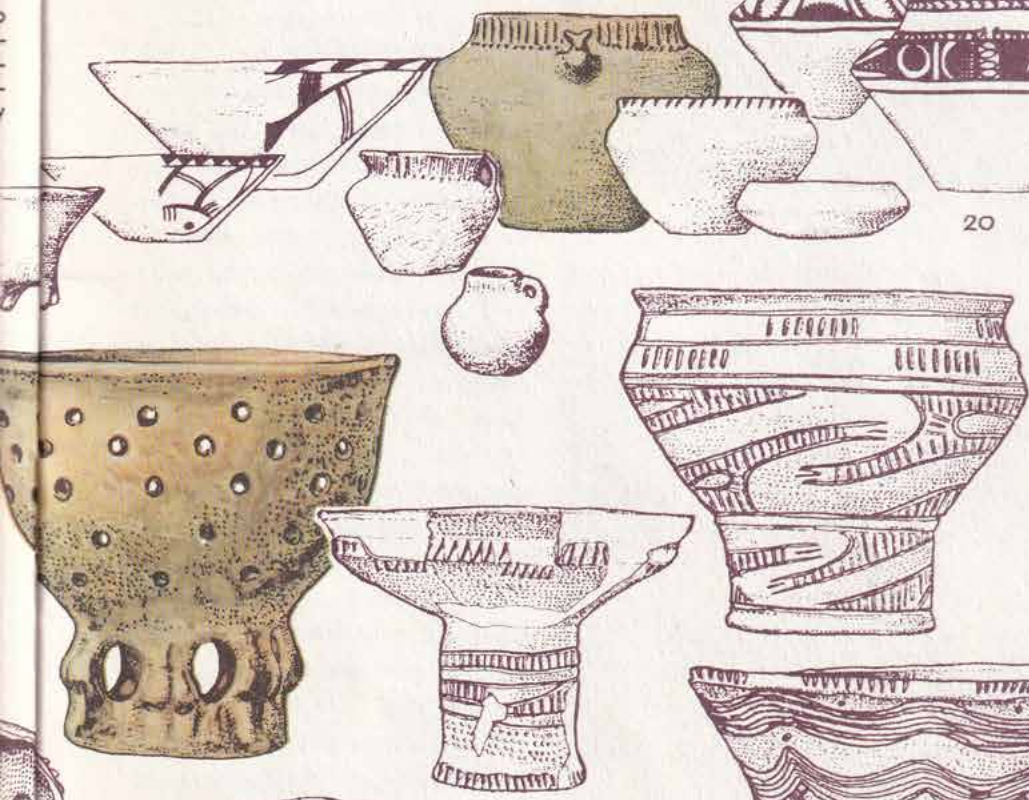
Дивовижний світ трипільського посуду без перебільшення є визначним явищем усєї культурної спадщини цього талановитого народу впродовж усього його 1500-річного розвитку на території України. Він зачаровує довершеністю й витонченістю художніх і пластичних засобів, пропорційністю форм, багатством орнаментального стилю. Він захоплює емоційною напругою і динамізмом художніх символічних зображень; інформаційною глибиною образів, неперевершеною гармонією форми і лінії кольору і структури, деталей і цілого (рис.18-20).

Всі ці здобутки трипільської культури, що розквітли на землі України 6 тисяч років тому й стали її плідним ґрунтом, і сьогодні, для нас, нащадків, являють собою життєдайне джерело невмирущих сил духовного та культурного відродження нашої батьківщини.

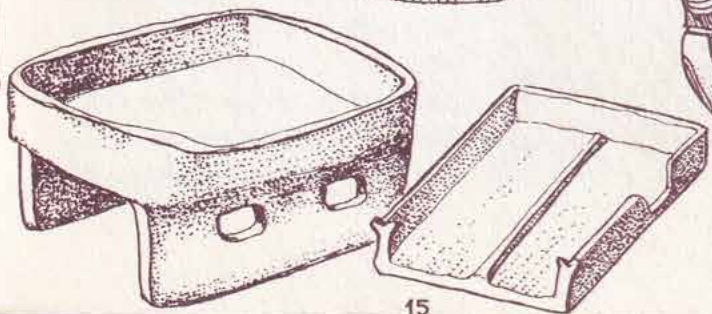
20

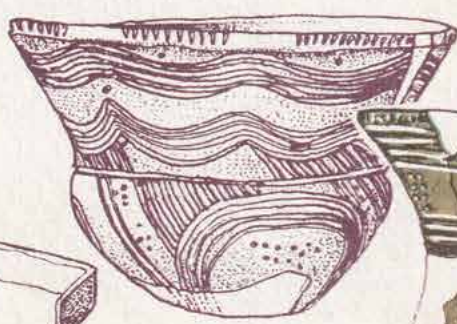
20

19

15

18

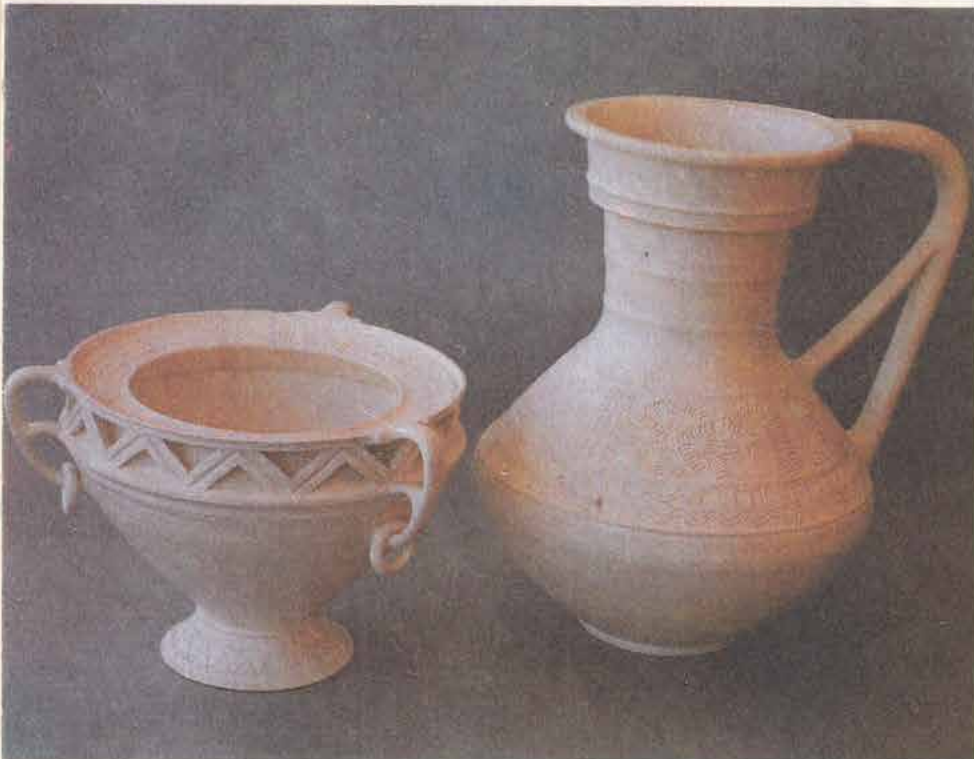

Олександр БЛАНК

УКРАЇНСЬКЕ ГОНЧАРСТВО КРІЗЬ ВІКИ

ОЛЕКСАНДР ІГОРОВИЧ БЛАНК народився в Києві.
У 1986 р. закінчив Київський художньо-промисловий технікум.
З 1994 – голова творчого об'єднання «Гончарі».

Сергій Козак. Набір посуду. Гончарна пластика. 1992

Чи знаєте ви, звідкля виникло чародійство? – З «чари виробити», «діяти (з) чарою».

Прадавній майстер, житель Аратти – «Трипілля», виліпивши посудину, прикрашав її календарем, Сонцем і Місяцем, відтворюючи таким чином Усесвіт. У міфологічному світосприйманні жерця-гончара чара, чаша та ін. перетворювались то на вмістилище коренів «древа життя», то на «небесну діжу» – яку померлий вождь, проходячи цикл чудодійного відродження з матері-землі, наповнював дарами потойбічного світу, підіймав до зірок, а зранку-навесні виливав їх звідтіля на свою батьківщину.

Світосприймання пращурів було пройняте гармонією, відчуттям циклічності буття-небуття, які пов'язують Людину з Усесвітом в єдинім космічнім ритмі. Орії називали Праматір світу Адітою – *Безконечним, Одвічним*; вона вважалася також покровителькою гончарів і втілювалась у специфічні – подібні до жіночих постатей – посудини для зберігання зерна, молока тощо.

«Адїті – це Земля. З благословіння Адїті копає глину (гончар)... Велика Адїті з силою, обіруч, вправно формує укху», – мовиться в одному з брахманських замовлень. Чи не тоді виник в Україні Рахманський Великдень та причетні до його святкування кухлі?

Подальший розвиток цивілізації з притаманною їй диференціацією діяльності й смислів розпрямили в свідомості людства тугу спіраль всесвітнього коловороту буття-небуття. І гончарний круг залишився одним з небагатьох живих нагадувань, які

пробуджують нашу спрощену уяву, посічену на білі й чорні відгинки.

Волога, трепетна глина струменить з-під пальців гончара, який зосереджено схиляється над своїм кругом. А ми зачаровано стежимо за народженням з безформної маси горнятка чи миски. Круг уповільнює рух — і в центрі його, виліскуючи жовтуватою плоттю, завмирає втілення душі Майстра. Пройшовши згодом вогненне горнило, вона здобуде право на вічність!.. Спостерігаючи це чародійство, відчуваеш себе учасником прадавнього ритуалу. Недарма ж майстри називались колись деміургами; греки зближували їх з богами, які творять Всесвіт.

Хочеться вірити, що українці зможуть надихнути новим життям такі, змертвілі нині уявлення. Бо ж саме земля України спородила колись і Аратту, і Аріан, традиції яких збереглися тут у Рахманському Великодні з його чародійствами й куклями, в гончарстві та інших ремеслах і звичаях...

Прагнучи сприяти національному відродженню, творче об'єднання «Гончарі», що на Андріївському узвозі в Києві, вирішило організувати виставку, девіз якої винесено в назву цієї статті. Ініціаторами виступили також науковці з Інституту археології Академії наук України, які надали унікальні експонати й розробили загальну концепцію виставки. На ній представлено вироби з IV тисячоліття до н.е. й аж до сучасності.

З огляду на 100-річчя відкриття трипільської археологічної культури, її посудом розпочинається виставка. Наступний розділ присвячено орійському посуду, який походить переважно не з поселень (як у «Трипільлі» — Аратті), а з під курганных поховань ямної, катакомбної та інших культур III–II тис. до н.е. Тут є унікальні експонати. Реліквією світового значення можна вважати горщик, прикрашений зображенням центрального епізоду «Поєми про Гільгамеша». Відомо, що легенда про Всесвітній потоп з цієї шумерської поєми була

використана авторами Біблії. Отже, тепер свідчення про знайомство населення майбутньої України ще з добблійними священними текстами, про зв'язок між цивілізаціями Наддніпрянщини та Месопотамії.

Кераміка кіммерійців і скіфів — нащадків араттів та орійів, — становить третій розділ «Українського гончарства крізь віки». Тут же представлено амфори й інший давньогрецький посуд, знайдений у скіфських могилах. Найбільш цікаві тут дві кіммерійські посудини з Великоолександрівського кургану. Корчаги прикрашено календарними символами Тельця; в них втілено згадану вище ідею «небесної діжі».

Четвертий розділ виставки присвячено гончарним виробам прадавніх слов'ян, а п'ятий — українців з Переяславщини, Опішні та інших визначних центрів гончарства. Завершують експозицію твори сучасних художників-гончарів, які найбільше тяжіють до традиційності відтворення старовинних форм і орнаментів, черпаючи з них натхнення для новаторських пошуків.

В зв'язку з цією обставиною хочеться особливо відзначити вклад у виставку археолога Юрія Шилова, який не тільки відкрив значення кількох найважливіших орнаментальних композицій та обрядових використань посуду, але й з'ясував технологічні засади найдавнішого гончарства. Його розробки покладено в основу культурологічної концепції виставки.

Завітайте до неї! Вона напевне допоможе вам відчутти зв'язки віків й поколінь, епох і народів, життєдайні джерела України, започатковані колись «небесною діжею» мудрих (б)рахманів.

*Підіймай величезну цю діжу!
Виливай
Хай струменять вперед
розкуті ручай!
Насичуй жиром Землю і
Небо!
З Рігведи*

Античний посуд зі скіфських поховань VI–III ст. до н.е. Могили Херсонщини.

Посуд з кіммерійського поховання VIII–VII ст. до н.е. Могила в с. Велика Олександрівка на Херсонщині.

Початок на стор. 18–19

скіфо-сарматську писемність». Ця робота присвячена розшифруванню написів на кам'яних стелах з Ольвії (грецьке місто-держава над Дніпро-Бузьким лиманом). Користуючись грецькою та арамейською абетками, а також залучаючи свої загадкові тамги – символічні знаки, які В.Даниленко розшифровує як моно- й криптограми) – найпізніші скіфи залишили тут такі написи: «Сеї/с/тофаря цар скіфів», «Аспург цар» та ін.

4. Уламок плити з написом, використаний при будівництві стародавньої стіни біля м.Чорновода. Розглядається в рукописі В.Даниленка «Давньоруський напис з Румунії часів походу Ігоря на Візантію». Дослідник порівняв цю знахідку з відомим Тмутараканським каменем. Напис продрипано не дуже вправним грамотієм глаголицею, з використанням греко-візантійських літер, за кілька десятиріч до укладення кирилицької абетки. У рукописі згадуються руські міста Переяславець і Київовець, що існували десь на цій території; наводяться літописні свідчення про болгаро-візантійські походи князя Ігоря 941–945 років. Наводиться не тільки переклад з уламка плити, але й реконструкція всього напису: «Съли торгъви бѣха въ Цръградехъ і сътво-

Скіфський напис на уламку грецької амфори IV–III ст. до н.е. Античне місто-держава Ольвія. Берез Дніпро-Бузького лиману.

Дохристиянський напис із торгової печатки.
Наддніпрянина. Близько XI ст.
Усі фото з архіву В.М. Даниленка.

ривъше миръ въ літо 6451 (943 р.) ігъдикта А написа ся при Дмитрі господине і възратися въ свояси».

5. Фото, прорисовки та схеми понад 10 прясел (грузилець від веретен) з різних пам'яток II тис. до н.е. – XII, XIII ст. н.е. Найдавніші мають календарні позначки й написи типу 2/. А більшість вкрита написами типу 4/ та доглаголичними «чертами й резами» (яким, під такою назвою, була присвячена окрема стаття В.Даниленка, і збереглася лише тека з розрізаними ілюстраціями й чернетками). Серед написів IX–X ст. Даниленко виділяв автографи (підписи й дати) Ігоря, Ольги й інших руських князів дохристиянської та початку християнської доби. На думку дослідника, такі прасла слугували своєрідними «печатками» на кінцях шнурів, якими обв'язували грамоти.

Отже, Валентин Даниленко простежив писемну традицію, яка існувала на території України за 5–6 тисячоліть до прийняття християнства і впровадження кирилиці. В окремі періоди (напередодні переселення частини орів до Індії; на початку формування Київської Русі) писемність набувала тут досить широкого розповсюдження, але здебільшого зберігалась у вузькому колі жерців.

І якщо писемність – одна з найголовніших ознак високої культури й цивілізованості (державності), то людиність України, зокрема Наддніпрянщини, вийшла на цей рівень зовсім не завдяки християнству, Візантії та Риму, і навіть не завдяки Греції чи Шумеру...

Кажуть ще – рукописи не горять. Цей афоризм має, на жаль, чимало винятків. Багато що з доробку Валентина Миколайовича Даниленка згоріло у «війні авторитетів». Але його ідеї освітлюють шлях тим, хто прагне дійти до витоків орієнтації, України...

Справа дешифровки праписемності України, розпочата В.М. Даниленком та його попередниками, продовжується. На час публікації цієї статті доктор філософських наук з Москви В.О.Чудинов простежив витoki язичницьких «різ» у Дунайсько-Дніпровській Аратті – «Трипіллі» та існування їх аж до XVII століття. Написи, подібні до цих, є серед зображень IV тис. до н.е. на Кам'яній Могилі під Мелітополем. Деякі з 32 рядків, опублікованих В.М.Даниленком та Б.Д.Михайловичем, починає прочитувати зараз професор-шумеролог А.Г.Кіфішин.

Ось один із написів: hul-apin-cud-ab-val-dim-dis-su-gana [радо шлуг ріже (землю), старійшина зв'язує (духів) мертвих, оскільки це (він) – «рука поля»].

Це – найдавніший (IV тис. до н.е.) достовірно прочитаний напис із території Наддніпрянщини. Отже, звідси, з протошумерської Аратти-Оратанії, можемо вести відлік писемної історії України.

Михайло ВІДЕЙКО

КРАЇНА АРАТТА В ШУМЕРСЬКОМУ ЕПОСІ Й ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА

МИХАЙЛО ЮРІЙОВИЧ ВІДЕЙКО народився в Києві. Закінчив історичний факультет Київського університету ім.Т.Шевченка (1982). Кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України (сектор польових досліджень). Вивчає мідний вік України. Автор близько 40 наукових статей.

*Семеро їх, семеро їх!..
Вони – зорі небесні,
Які знають земні шляхи,
Серед зір палають у небесах,
До Аратти вказують путь...*

*З епосу про Гільгамеша
Переклад М. Москаленка*

Останнім часом з'явилися наукові праці, в яких ідеться про те, що землі в Південно-Східній Європі, які сім чи шість тисячоліть тому посідала трипільська археологічна культура, були відомі стародавнім шумерам під назвою «Аратта». Справді, в шумерському епосі, який було записано наприкінці III – на початку II тис. до н.е. і який виник ще за попередньої доби, надто в деяких його частинах, згадується країна, точніше кажучи, місто-держава Аратта. Такими найдавнішими шумерськими творами є поеми-легенди «Енмеркар та жрець Аратти» (див. ВДИ, 1964, № 4), «Енмеркар та Енсукушсірана», «Лугальбанда в сутінках гір», «Лугальбанда та Енмеркар». Приступні для нас тексти дозволяють у загальних рисах визначити час подій, про які мовиться, з'ясувати загальну характеристику «країни світлих обрядів» – Аратти, визначити, чи могло під цією назвою ховатися те, що ми знаємо як археологічну культуру Кукутени-Трипілья. Шумерські легенди групуються в два цикли за іменами головних (діючих) персонажів – Енмеркара та Лугальбанди. Обидва згадуються в списку шумерських царів, згідно з якими Енмеркар був другим, а Лугальбанда – третім державцем I династії Урука (2615–2500 рр. до н.е.). Якщо датування правильне, то описані в поемах події належать до XXVIII–XXVII ст. до н.е. На цей час трипільська культура вже припинила своє існування; згідно з календарною хронологією, це сталося десь у XXXIII–XXXII ст. до н.е., тобто за п'ять сторіч до описаних подій. Однак, треба зазначити ту обставину, що у вітчизняній історіографії трипільську культуру часто продовжують датувати за радіовуглецевою, а не календарною хронологією, доводячи її існування аж до XXV–XXIII ст. до н.е. Звідси могла виникнути ідея про розташування Аратти у Південно-Східній Європі – в трипільському ареалі.

В поемах досить чітко мовиться про географічне розташування Аратти стосовно Урука. Енмеркар, посилаючи гінця до верховного жреця-державця Аратти, вказує йому дорогу: «на саяливу гору зійдеш ти, із саяливої гори спустишся. Сузам і країні Аншан, як молодший співець

уклонився ти, через великі гори... в куряві до нього попростуеш ти...». В іншій поемі згадується морський шлях до Аратти човнами. Про Аратту, яка лежить за семи горами, мовиться в поемі про Лугальбанду. З цих даних видно, що Аратта міститься на схід од Урука, за Еламом, столицею якого в III тис. до н.е. були Сузи. Шлях туди дійсно вів і через гори, вкриті вічними снігами, – «саяливі гори», і морем, а далі, напевно, знову через гори. С.Крамар локалізував Аратту на Іранському нагір'ї, на схід од Еламу. Так само вважає і І.М.Дьяконов. Про те, що Аратта містилася поблизу гір, промовляють і інші факти, які містяться в поемах. Так, Енмеркар вимагає від державця Аратти каменю для будівництва храмів в Уруці, а також золота, срібла і лазуриту. Погодьмося, що коли коштовні метали й лазурит (яких, до речі, на трипільській території не видобували) ще можна якось було транспортувати на віддаль понад тисячу кілометрів, то вимога доставляти будівельний камінь з Північного Причорномор'я в Месопотамію для Енмеркара була вже чистою авантюрою. А проте, в поемах про Лугальбанду оповідається про війну між Араттою й Уруком, під час якої військо останнього обложило Аратту (місто). Це був великий похід, в якому взяло участь 7 полководців, «брати та друзі Лугальбанди». Жрець Аратти мав намір перемогти воїнів Урука за допомогою чар, і Лугальбанду послали з-під стін Аратти до богині Інанни, аби в неї випрохати допомогу й дізнатися, як здобути перемогу. Тут знову ж згадуються гори, в яких блукав Лугальбанда. Загалом же, в поемі описано типовий епізод боротьби між містами-державами в ранньодинастичний період, про який відомо не лише з поем, а й з інших документів. Навряд чи можна вважати вірогідною шумерську воєнну експедицію до Північного Причорномор'я, зате походи на схід, надто проти Суз (Еламу), і, можливо, далі – були в III тис. до н.е. справою звичною. Слід згадати також те місце з поеми «Енмеркар і жрець Аратти», де прямо сказано, що «білі стіни Аратти стоять поміж гір»; на території, зайнятій трипільською культурою, гір немає, коли

не рахувати Румунського Прикарпаття — західної околиці Трипільського світу.

Один з конфліктів між Енмеркаром та Араттою скінчився мирно: висланий караван з пшеницею було виміняно на будівельні матеріали для храму Інанни в Уруці. Виміна відбулася: в Аратті панував голод, і зерно прийняли там захоплено. Для Трипілья, основним багатством якого можна по праву вважати лісостепові чорноземи, навряд чи необхідні й вигідні були поставки «гуманітарної допомоги» з Месопотамії. Стіни та обмазка трипільських будинків, знайдених при розкопках, склалися із суміші глини й величезної кількості відходів обмолоту власного хліба: пшениці, ячменю, — хліб, а не золото чи камінь, був тут основним багатством.

З наведених вище фактів ми бачимо, що Аратта з шумерських поем ледве чи мала стосунок до трипільської культури. Не збігаються ні географія, ані геологія, серйозні розходження є і в хронології подій. Надто далекими були для шумерів землі Північного Причорномор'я, аби ходили туди воїни з Урука. Навряд чи можна у такий спосіб поглибити писану історію Південно-Східної Європи майже на тисячоліття. Це, звісно, не означає, що спроби слід припинити. Немає нічого неймовірного в тому, що поміж сотнями тисяч рядків ще не прочитаних «глиняних книг» буде знайдено й згадку про європейські справи, втім числі й такі, що стосуються трипільської культури. Від людей стародавнього світу можна всього сподіватися. Але, вирушаючи на пошуки таких таємниць до історії, треба добре знати реальну хронологію подій, стан того ж таки трипільського світу в V—IV тис. до н.е., власне добре знати, що саме шукаєш.

Шумер і найдавніші цивілізації Європи могли мати певні точки дотику. Наприклад, писемність. Згідно з однією з гіпотез, протошумерський її варіант зародився ще в епоху неоліту на... Балканах, звідки через Трипільську і Майкопську культури потрапляє в IV тис. до н.е. до Месопотамії, де найдревніші таблички датуються XXXIV—XXXIII ст. до н.е. Дехто з дослідників прочитав написи на знахідках із Балкан. А.Г.Кіфішин проводить цікаве дешифрування напису на пряслиці культури Криш (IV тис. до н.е.): «вівці схоплена жерцем Аратти». Він же подає написи на ранньотрипільській кераміці (V тис. до н.е.), в яких згадується шумерська богиня Інанна. Правда, при цьому А.Г.Кіфішин добряче напшутав з хронологією, бо для одних культур використав календарю, а для інших — радіокарбонну хронологію. Зрештою, це радше провина археологів, які ніяк не спроможуться навести лад в датуваннях та зв'язках культур.

Що ж було в Південно-Східній Європі, у тій її частині, де існувала трипільська культура в V—IV тис. до н.е.? На межі V і IV тис. до н.е. енеолітичні аграрії вступають тут у смугу розквіту своєї цивілізації. Виникають величезні селища-протоміста площею в 100—400 га, з радіально-кільцевим плануванням, вулицями й кварталами, тисячами двоповерхових глинобитно-дерев'яних будинків, потужними укріпленнями, громадськими спорудами. Населення найбільших з них, за мінімальними підрахунками, складало

10—15 тис. Вони гуртували довкола себе поселення дрібніші, утворюючи округи типу шумерських «кі» — з міста й сіл, невеличких містечок, контролюючи місцевість у радіусі 10—20 км. Тотожна система розселення зафіксована і в Месопотамії в цей же час. Саме з цієї епохи розпочинається дописемна (поки що) історія Ура, Урука, Ереду та інших великих міст Шумеру. Мешканці трипільських міст, як і їхні шумерські сучасники, були здебільшого хлібороби, але були там і майстри — гончарі, металурги, ткачі. Існувала й тотожна стародавньомесопотамській система обліку за допомогою об'ємних глиняних символів-кульок, конусів тощо. Зароджується навіть власна протописемність; її вивчення лише розпочалося за знаками, які збереглися на посуді. Цікаво, що низка знаків та символів збігається з протошумерськими: знак ячменю (зернини), вівці, божества, будинку, числа. Застій в економіці та екологічна криза наприкінці IV тис. до н.е. призвели до занепаду трипільської цивілізації і зникненню всіх цих її атрибутів. Однак, пам'ять про добу розквіту, «золотий вік», неминуче мусила зберегтися в міфах, легендах, у мові. І вона збереглася.

Так, лінгвісти Т.Тейлор та С.Паліга, досліджуючи тракійську лексику на означення поселень, дійшли висновку про її архаїчність: вона заглиблюється своїми коренями аж до доби нео-енеоліту. Тут знайдено уявлення про великі агломерації рільничого населення — протоміста, назви яких мали закінчення типу «*ogos-ord-oron, orid-vaga-*». Єдиним археологічним еквівалентом цих понять поки що є трипільські протоміста. До речі, в міфічній періодизації стародавньої історії, як відзначив Н.О.Чмихов, згадується проживання найдавніших індоєвропейців (напевно, в IV тис. до н.е.) поряд з такими поселеннями. В одній з найдавніших міфологем, яку реконструював А.Г.Кіфішин, мовиться про якесь «місто бика» — Таврополіс, який знаходиться край світу, біля ріки, за якою лежить країна мертвих. Переправу через ріку і сам Таврополіс стережуть пси — куно-таври, які переправляють душі померлих на протилежний берег. Найбільші трипільські протоміста розташовані в басейні р.Синюхи (мертвовід стародавніх скіфів) на кордоні зі Степом, що його енеолітичні хлібороби уявляли пеклом, та й Побужжя для хліборобів Балкан було само по собі тим же краєм світу (точніше — його рільничої частини). Кераміка та пластика цих трипільських пам'яток насичені сюжетами із зображеннями бика та псів, які женуться одне за одним або стережуть рослини. Таврополіс, куно-таври в межиріччі Південного Бугу й Дніпра? Фантастика. Можливо й так, проте хто його зна...

Археологія має властивість знаходити таке, що не вписується в повсякденні, усталені уявлення. Пригадаймо, як ще в XIX ст., до розкопок Генріха Шлімана, вважалася просто легендою міцностінна Троя, а нині її можна побачити власними очима. Правда, сьогодні археологи рухаються дещо іншою дорогою, аніж Шліман, який добре віддав, що він шукає. Сьогодні частіш буває так: спочатку щось знаходять, а потім довго намагаються зрозуміти, що ж це таке? Тому не можна вважати безнадійними пошуки Аратти чи Таврополісу. Історія археологічних відкриттів засвідчує: у нас завжди є шанс на відкриття; хай воно не відбувалося сьогодні, проте в майбутньому — обов'язково відбудеться.

Ми вирішили опублікувати статтю М.Відейка задля дискусії з нашим постійним автором Ю.Шиловим. Обидва вчені працюють в Інституті археології, НАН України, обидва вивчають трипільську археологічну культуру, обидва добре обізані на гіпотезі про зв'язок цієї культури Дунайсько-Дніпровського межиріччя з напівлегендарною «країною хліборобів» Араттою або Ораттою-Оратанією. Але підхід до гіпотези різний: Ю.Шілов (слідом за московським філологом А.Кіфішиним) ототожнює Трипільля та попередні культури з Араттою, а М.Відейко (тяжючи до традиційних уявлень про Трипільля й Аратту) — ні.

Наведені М.Відейком факти свідчать про існування Аратти, відомої засновникам шумерського міста-держави Урука, десь на Іранському нагір'ї. З переселенням орійів з Наддніпрянщини в Іран та Індію переселенці переносили туди й назви своїх першоміст. Так в Авесті згадується місто Вар, засноване іранським коліном орійів на Іранському нагір'ї. Цей топонімічний архетип досі живе в назвах багатьох міст Європи і Азії. Так могла перенестись на схід і назва Оратта-Аратта. Але, відстоюючи свою думку, дослідник не бере до уваги інших фактів.

1. Яка б плутанина щодо датувань і зв'язку культур не існувала в археології, проте нагромаджуються й незаперечні відомості. До них належить і спорідненість металургії Усатівського (під Одесою) варіанту Трипільля з Малою Азією — прабатьківщиною індоевропейської спільноти. Десь у XXVI ст. до н.е. там був розпочатий видобуток срібла, який звідтіля одночасно розповсюдився і до Усатового... Вже з самого цього факту видно, що трипільська культура аж ніяк не перестала існувати за 500 років до ранньої династії Урука, і що між ними був зв'язок.

2. Про це ж свідчать декілька промовистих знахідок. Перш за все — два горщики, виготовлені між Дніпром і Молочною і там же знайдені, але прикрашені центральним епізодом епосу про Гільгамеша — п'ятого царя Урука. Ці знахідки датуються XXII ст. до н.е. й не мають відношення до Трипільля, але свідчать про традиційність контактів Наддніпрянщини з Месопотамією. Така традиція простежується з середини IV тис. до н.е. — коли в могильниках біля Маріуполя й Микільського (на Нижньому Дніпрі) з'явилися специфічні кам'яні булави з Сузіани) в ній М.Відейко та його попередники локалізують іранську Аратту). Дещо пізнішим часом датується (на Херсонщині), який містив у собі поховання трипільської й докуро-аракської (була розповсюджена в Закавказзі, почасти на Іранському нагір'ї та в Малій Азії) або, навіть, і шумерської культур; цей кромлех прикрашений зодіакальною сценою, відповідник якої є лише в Шумері. Подібні зображення також є у Кам'яній Могилі на р.Молочній; В.Даниленко простежив їхні специфічні відповідники аж до Закавказзя включно, проте припускав існування й більш східних, месопотамських.

3. Наведена М.Відейком картина поширення найдавнішої писемності гіпотетична лише в своїй другій частині, а саме в просуванні з Наддніпрянського Трипільля (Наддунайської Кукутені) до Шумеру. Що ж до виникнення цієї писемності в Подунав'ї (на початку VI тис. до н.е.

— не менш як за 15 століть до появи Шумеру і його писемності) та її протошумерського характеру, то ця частина розмірковувань М.Відейка за 50 років дослідження її авторитетними вченими різних країн давно вже перетворилася з гіпотези на теорію, тобто здобула найвище наукове вираження. У Подунав'ї відомо тепер близько 100 табличок з протошумерськими написами; транскрипцію й російські переклади близько третини з них наводить у своїй статті А.Кіфішин (див. збірник «Образ-смысл в античной культуре». М., 1990. С. 31–34); мав 2 таблички з території України і почасти розшифрував їх В.Даниленко (після смерті дослідника ці матеріали були приховані). У наведених А.Кіфішиним написах ідеться, безперечно, про приднуайську Аратту; крім Інанни в них згадуються також Ану, Енліль. Ці троє богів стануть згодом головними богами Шумеру. Дошумерське святилище Енлілія виявлено й у згаданій Кам'яній Могилі. Таким чином, передування ораттської писемності шумерській безсумнівно. Але коли в рабовласницькому Шумері писемність набула загальнодержавного поширення, то в первіснообщинній Оратті не виїшла за межі вузького кола жерців. Що ж до відзначеного М.Відейком процесу «зародження в Трипільлі протописемності», то його слід розуміти як вияву в масовій культурі езотеричного жрецького набуток. Подібні вияви існують донині (та ж абетка чи символи в ядерній фізиці, зображення їх в орнаментіці посуду тощо).

4. Зосередивши всю свою увагу на іранській Аратті, М.Відейко ледь торкнувся подунайської й зовсім не згадав інших. А проте протягом 8 (!) тисячоліть Оратта-Аратта пересувалася у просторі, видозмінювалася подібно до того, як це сталося згодом із (С)Індією (на Тамані) та Індією, Римом і Румунією, Болгарією (Середнє Поволжя) й Болгарією... Наддунайська Аратта простежується в XI — середині V тис. до н.е., а Наддніпрянська — від середини V тис. до н.е. — й аж до XI ст., Оратанія-Аратанія зі столицею Артою (слов'янське князівство десь на Черкащині), іранська — між початком III — I тис. до н.е., індійська (Божествена Арата — Бхарата, самоназва Індії з часу переселення туди частини орійських племен) — з середини II тис. до н.е. — і аж донині. З Наддунайсько-Наддніпрянською Ораттою пов'язувався, напевно, Орто-поліс грецької міфології, з останнім, напевно, якимсь чином пов'язаний Артоплот на нинішній Полтавщині.

Отже, стаття М.Відейка аж ніяк не спростовує, а лише доповнює гіпотезу Кіфішина — Шилова про тотожність Трипільля й Аратти. А наведені нами факти щодо Великоолександрівського кургану й Кам'яної Могилі свідчать про зв'язки Оратти Наддніпрянської з Араттою іранською й Шумером.

Тривалість у часі й мобільність Оратті-Аратти, вірогідне поширення й тривкість її авторитету пояснюються, на нашу думку, двома головними причинами: належністю до первісного ядра індоевропейської спільноти та могутньою жрецькою традицією. Оратта — це, так би мовити, Шамбала стародавньої історії — втілення «Золотого віку» людства. При цьому її земним прообразом була, безсумнівно, трипільська археологічна культура з центром на території сучасної Черкащини.

Валентин КРИСАЧЕНКО

АНТИЧНІ ЗВІСТКИ ПРО УКРАЇНСЬКУ ЗЕМЛЮ

Геракл б'ється з Геріоном. Деталь халкідської амфори.
Близько 540 р. до н.е.

Нині, в часи державного відродження, Україна відкриває світ, а світ — Україну. Нелегко даються такі кроки, і, головню, через те, що останні віки нашу країну намагалися штучно вилучити зі світової цивілізації, звівши її до статусу провінції чи області якоїсь із імперій. На жаль, витворені таким чином стереотипи та ідеологічні застереження міцно ввійшли не лише в чужинецьке політичне бачення карти світу, але й — що значно гірше — у свідомість багатьох в Україні суцях. Отож нагальною потребою є долання такого стану речей, у тому числі й шляхом повернення властиво українських цінностей у лоно власної та світової культури, гідного входження нашої держави у світове співтовариство.

Цій важливій справі повинна істотно прислужитися та обставина, що цивілізований світ завше мислив Україну (мається на увазі передовсім свідчення та уявлення про ту землю, яку нині займає наша держава, про її мешканців та умови їхнього життя) невід'ємним складником Ойкумени. Останнім терміном, як відомо, давні греки іменували відому їм частину світу, населену різними народами.

Чи не найдавнішим писемним свідченням про праукраїнські землі є епічні поеми Гомера, легендарного давньогрецького рапсода. Час життя Гомера точно не встановлений, але приблизно його визначають від 12 до 7 ст. до н.е. Гомерівський героїчний епос — поеми «Одісея» та «Іліада» — доніс людству передовсім образ світу стародавніх еллінів, але є там і згадки про Північне Причорномор'я.

*Вреши́ті дістались ми течі́й глибоких ріки
Океа́ну.*

Там розташовані місто й країна людей

*кіммерійських,
Хмарою й млою вповиті. Ніколи промінням
ласкавим
Не осяває їх сонце в блакиті ясній
світлодаїне,
Чи від землі воно йде у зоряні неба глибини,
Чи повертається знов до землі з неосяжного
неба, —
Ніч лиховісна там вічно нещасних людей
окриває.**

Кіммерійці — народ, який мешкав біля Чорного та Азовського морів (у давнину сучасна Керченська протока навіть носила назву Боспор Кіммерійський), народ мужній, гордий, таємничий... Не випадково в «Іліаді», коли Зевс розмірковує над подальшою долею Трої, погляд його зупиняється на північних землях, де живуть кіммерійці — кривні родичі троянців. За оцінкою Зевса вони — «найсправедливіші на світі між людьми».

Докладніше про землю та людину давньої України свідчить Арістей з Прокопнесу. Жив він за часів царів Креза та Кіра, у 58 олімпіаду, тобто десь у 548—545 рр. до н.е. Арістей — епічний поет, творець поем «Аримаспея», «Теогонія», «Про Геракла» та ін., з яких вицілили невеличкі фрагменти. На щастя, збереглися уривки з поеми «Аримаспея» звичай та землі наших предків. Тут живуть ісседони, одноокі аримаспці, за ними — алотоохоронні грифи, а за грифами — гіперборейці, країна яких простягається до моря. Кіммерійці ж, зауважує Арістей, під натиском скіфів покинули країну. А про ісседонів та аримаспів він пише так:

Ісседони косами довгими своїми пишються і

стверджують, що над ними живуть люди — сусіди з півночі, числом многі й воляки дуже хоробрі; добірні й численні отари овець, биків та коней вони мають, кожен на високому чолі має єдине око, густоволосі, всієї переважають могутньою силою».

І якщо аримаспи з одним оком навіюють нам згадки про циклопів чи всевидище «третє око» внутрішнього бачення, то ісседони «з косами довгими» — чи не з «оселедцями» ходили на голові?..

За часів Гекатея Мілетського (бл. 550–480 рр. до н.е.), одного з найвидатніших грецьких істориків, ми спостерігаємо виразний відхід від напівміфічних описів далекого краю намагання об'єктивного погляду. Гекатей створив «Опис Землі», «Генеалогію» (або «Історію»), які, на жаль, також практично повністю втрачені. У своєму «Описі землі» висловлював міркування про округлість залюдненої землі, про симетрію (на краях Ойкумени) гіперборейців (жителів північних країв) та гіпернотійців (мешканців південних земель); Сонце вважав розумним сполохом моря. Очевидно, саме Гекатей вперше виділив три частини світу — Європу, Азію та Лівію (Африку), причому кордон між першими двома провів по ріці Фазис (нині Ріон). Береги Чорного моря він порівняв зі «скіфським луком», і ця аналогія потім міцно закріпилася у літературі.

Північне Причорномор'я Гекатея — це досить структурований та розвинений край. Ось фрагмент на цю тему з «Опису Землі»:

*Карніїтида, місто скіфське.
Меланхлени (Чорноризці), народ скіфський.
Миргети, народ скіфський.
Матікети, народ скіфський
Кардіс, місто Скіфії.
Ісип, народ скіфський...
Іами, народ скіфський.
Іссидони, народ скіфський.*

Тут не можна, звичайно, обійти увагою творчість славетного грецького драматурга Есхіла з Афін (525–456 рр. до н.е.). Аристократ за походженням, він словом і оружно боровся з могутньою тоді Перською державою, і брав безпосередню участь у битвах при Марафоні, Саламіні, Платеях. Зі створених ним близько 90 трагедій вціліло загалом сім, а серед них — уславлена «Прометей закутий» з її гімном свободі, творчості, культурі, спротиву тиранії та насилью. Для нас вона цікава ще й тому, що місцем кари Прометея Есхіл обрав Скіфські гори (а не Кавказ) десь у Тавриді. Влада, звертаючись до Гефеста, промовляє:

*От і прийшли ми аж на самий край землі,
В безлюдну далеч Скіфії пустельної.
Пора, Гефесте, повеління виконати
Отцеве, і до кручі стрімковерхої
Оцього мірро припсувати зухвалого
Нерозареними ковами залізними.*

Край цей скіфський, окрім того, що він пустельний, взагалі суворий (що й не дивно для «краю світу») — тут буревії, бескиди та кручі, безжалісне палюче сонце. Водночас — це, за Есхілом, «залізородний край», не такий вже незамешканий та грізний, як це здається на перший погляд:

Таким чином, давньогрецька культура одвіку включала Північний Понт (Причорномор'я) до Ойкумени. Попри певну віддаленість та незнаність цих земель та їхньої людності, історична доля поєднала еллінський та скіфський світи. І ознаки цього надібуємо не лише в пам'ятках писемності, але й у зраках інших культурних пластів. Шедеври скіфського мистецтва, наприклад, пектораль з Товстої Могили, гребінець з кургану Солоха чи амфора з Чортомлика, несуть виразні ознаки взаємин давніх еллінів та скіфів. А місто Гелон з VII ст. до н.е. (біля річки Ворскла), в якому мешкали славні хлібороби з високою культурою, мало і еллінські храми, вірніше, храми еллінських богів, прикрашені по-еллінськи скульптурами, віттарями тощо; щотри роки в Гелоні влаштовували свята на честь Діоніса. А розмовляли будини, що складали людність

Гелону, частково скіфською, частково — еллінською мовами...

Втім, зв'язки еллінського та скіфського світів не були вулицею з одностороннім рухом: обмін культурними та матеріальними цінностями здійснювали в обох напрямках. І чи не найпоказовішою сторінкою таких взаємин було життя, діяльність і творчість великого скіфа Анахарсиса.

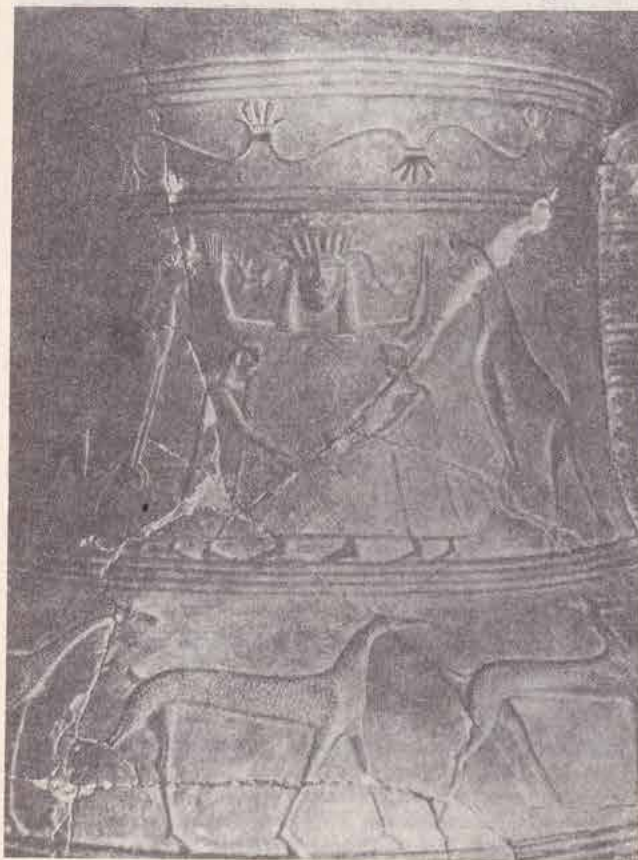
Відомо, що в стародавній Греції особливо шанували напівлегендарних сімох мудреців — як мірило людського духу взагалі. До них, за словами Секста Емпірика, зараховували таких мислителів: Ксенофана Колофонського, Ксєніада Коринфського, Анахарсиса Скіфського, Протагора, Діонісодора, Горгія Леонтійського, Фалеса Мілетського. Отже, один із семи — скіф! Чи не обмовився античний автор? Адже важко уявити, щоб елліни віддавали таку шану «варварові». Виявляється ні.

Ось що розказує про Анахарсиса Діоген Лаертський:

«Анахарсис, скіф, син Гіура і брат Кадуїна, скіфського царя, по матері — еллін і тому володів двома мовами. Він склав вірші на 800 рядків про звичай скіфські та еллінські у простому житті та на війні, а в красномовстві своєму він був такий, що це від нього пішла приказка: «говорить, як скіф».

За переказами, Анахарсис прибув до Афін зі Скіфії в 48 олімпіаду, і, підійшовши до будинку Солона, правителя Афін, звелів рабові передати, що до господаря прийшов Анахарсис, щоб його бачити і стати, якщо можна, його другом і гостем. А на слова Солона, що, мовляв, друзів слід заводити у себе на батьківщині, Анахарсис влучно зауважив, що Солон якраз у себе на батьківщині, то чому б йому не завести друга. Вражений його відповіддю, Солон впустив Анахарсиса і став його кращим другом. Згодом елліни навіть поставили скульптуру Анахарсиса, на якій було написано: «Приборкай язик, черево, плоть».

Особа Анахарсиса, який приїхав у далекі краї вчитися, відкрила самим еллінам велич людини іншого, скіфського світу, її гідність, пошану до цінностей предків та здобутків інших народів. Давні автори, наприклад,

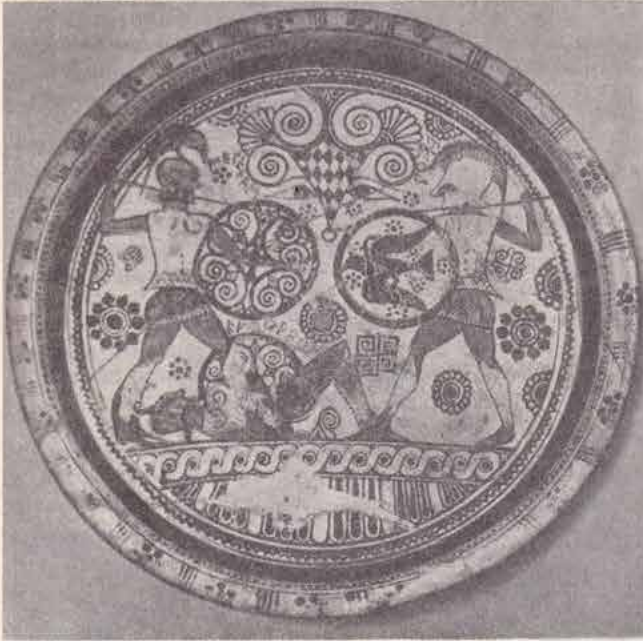
Богиня із звірами. Деталь рельєфного піфосу з Фів.
680–670 рр. до н.е.

запевняли, що Анахарсис винайшов гончарний круг та двозубий якір, тобто вже мав чималі творчі здобутки. А разом з тим, ось якого листа він надсилав Крезу, цареві мідян:

«Я прийшов до еллінської землі, щоб навчатися тутешнім звичаям та поведінці; золота мені не потрібно, досить мені повернутися до Скіфії кращим, ніж я був. І ось я їду в Сарди, бо знайомство з тобою важить вельми багато».

Постать цього мислителя з далекої країни, що жив у першій половині VI ст. до н.е., приваблювала найвидатніших грецьких учених. На судження Анахарсиса (що «у скіфів немає флейтисток, тому що в них немає виноградників») посилається Арістотель. На вагомість авторитету мудреця розраховує Цицерон, виступаючи з приводу обговорення аграрних законів. Пліній у своїй

Менелой і Гектор над тілом Еафорбо.
Блюдо з о. Родос. Кінець VII ст. до н.е.

«Природній історії», згадавши про відкриття Анахарсисом гончарного круга, вказує ще на одне запозичення у скіфів: «скіф Лід відкрив мистецтво злотовування та змішування міді». А що то означало для розвитку цивілізації — неважко збагнути: адже ціла доба в людській історії іменується «бронзовою».

Час від часу до повчального спадку Анахарсиса звертається Сенека. І цей перелік можна було б продовжити.

Тут особливо показовим є витворення філософською школою античності — кініками — феномену «Листів Анахарсиса». Попри дискусійність авторства самого мудреця, вони показові тим, що філософи-кініки вважали: саме так мід думати Анахарсис. Тобто таким чином, вкладаючи в його уста певні слова, давні греки творили образ далекої Скіфії.

У «лісті» Анахарсиса до афінян він звертається до тих, хто сміється над його нечіткою грецькою вимовою. Коли йдеться про цінності людей, зауважує Анахарсис, не в мові справа, а в їхніх поглядах, що ними різняться і грек від грека. Скіфи ж не гудять, якщо мовиться про необхідне; але не схвалюють порожніх балачок. Слова гарні тоді, коли за ними стоять гарні помисли і йдуть гарні справи:

«Скіфи вважають мову поганою тільки тоді, коли вона викликає погані думки. Багато пройде повз нас, якщо ви будете чіплятися до чужої мови, не бажаючи зрозуміти сказаного. Так ви багатьох змусите загаяти-ся з привозом необхідного вам краю. Чому ви так високо

цінюєте варварські ткацтва, а мову варварів зневажаєте?»

У «лісті» до Солона Анахарсис стверджує:

«Елліни — мудрий народ, але не мудріший за варварів, у яких боги не відняли здатності пізнавати прекрасне». У «лісті» до Медока — наскрізна думка: скіфи не люблять задрісних людей, вони «... радіють, коли іншим добре, і прагнуть лише того, що здається їм розумним. Ненависть, злість і будь-яку пристрасть, яка викликає незадоволення, вони завжди рішуче відкидають як такі, що шкодять душі».

У «лісті» до іншого правителя — Ганіона Анахарсис робить спробу власної самохарактеристики:

«Одежею мені слугує скіфська хлена, взуттям — підощва власних ніг, постілью — вся земля, моя найкраща їжа — молоко, сир, м'ясо. Всі ласощі — голод. Я вільний від усього того, заради чого більшість людей постійно у трудах».

А в посланні до вже згаданого Креза міститься надзвичайно влучна оцінка всього скіфського народу:

«Уся земля в нас належить усім. Усе, що вона приносить сама собою, ми приймаємо, а до того, що приходжує, ми не пориваємося. Оберігаючи нашу худобу від диких звірів, навзаєм ми отримуємо молоко і сир. Зброєю ми користуємося не для того, щоб нападати на інших, але у випадку необхідності для оборони. Щоправда, такого ще не траплялося. Для тих, хто хотів би на нас напасти, ми — і воїни, і віддяка, але ця віддяка не багатьох приваблює».

Мабуть, уявлення про тогочасний скіфський світ буде неповне, якщо не згадати про долю самого Анахарсиса. Коли він повернувся на батьківщину і прибув у Плеку — лісистою країну біля Дніпра, то почав справляти деякі еллінські обряди та звичаї. І можна лише здогадуватись про міць скіфських традицій, якщо цар Савлій у гніві вистрілює з лука і вбив Анахарсиса, свого рідного брата.

Ми торкнулись тут лише найдавніших шарів давньогрецької культури. Але й вони незаперечно свідчать: образ праукраїнської землі та її мешканців здавна цікавив світ.

Особливо пильну увагу праукраїнська земля викликала до себе у V—III ст. до н.е. — в пору розквіту давньогрецької цивілізації. Прикметно, що, попри напорування міфологічного та легендарного гатунку, які також становлять непересічну вартість, описи землі та людности давньої України стають значно конкретніші, предметніші й точніші. І, якщо виділяти якісь домінуючі в таких текстах, то виразно простежується дві головні теми: з одного боку — Північне Причорномор'я являє собою суворий, самобутній край, у якому мешкають мужні, волелюбні люди, з другого — ці землі обрали своїм місцезнаходженням (чи осілими благодаттю) чільні давньогрецькі боги та ушавлені герої.

Безумовно, найпомітніша постать в «українознавстві» цього часу — Геродот Галікарнаський, славнозвісний давньогрецький учений, «батько історії». Народився він між 490 і 480 рр. до н.е., а помер між 425 і 420 рр., ймовірно, в Афінах. Розквіт творчості Геродота припадає на добу Перікла, з яким (як і з драматургом Софоклом) його єднали дружні стосунки. Головний твір Геродота — «Опис історії», дев'ять книг якого містить докладні відомості про еллінський світ та інших мешканців Ойкумени, про колізії греко-перських війн (500—449 рр. до н.е.). Четверта книга «Історії» присвячена, головню, опису походу Дарія I проти скіфів, у зв'язку з чим Геродот докладно зображує природу та людність давньої України. Найімовірніше, що свої описи вчений здійснив на основі власних спостережень.

За Геродотом, серед скіфів були поширені дві головні версії їхнього походження: в одному разі — безпосередню від самого Зевса, в другому — від його сина Геракла. Як відповів Ідантірс, цар скіфів, Дарію, царю персів: «... моїми владарями я вважаю лише Зевса, мого предка, та Гестію, владичицю скіфів...» Виникли скіфи, оповідає Геродот, від людини на ім'я Таргітай, батьками якого якраз і були Зевс та донька Борисфена. А в цього Таргітая народилось троє синів: Ліпоксай, Арпоксай і Колоксай. І

впали під час їхнього царювання на скіфську землю з неба золоті предмети: плуг, ярмо, сокира і чаша. Лише Колоксаю піддалися вони до користування, він і почав правити у скіфській землі. Що ж до Геракла, то й за часів Геродота скіфи показували біля ріки Тіра слід його ноги, схожий на людський, але вдвічі більший.

Гідна подиву точність, з якою Геродот окреслює скіфські землі:

«Отже Скіфія має чотирикутну форму, і дві її сторони, що скеровані до моря — одна, яка від узбережжя заходить у глиб материка — та інша, яка тягнеться вздовж моря, — за розміром однакові. Від Істру до ріки Борисфену десять днів шляху і ще десять в середину країни до меланхлайнів, що живуть на півночі від Скіфії, становить двадцять днів шляху. Односторонній шлях за моїм підрахунком дорівнює двомстам стадіям. На основі цього підрахунку боки Скіфії поперечні становлять чотири тисячі стадій, а поздовжні, що йдуть у середину країни, мають також стільки стадій».

Будь-які прямі історичні аналогії між Скіфією та нинішньою Україною, звичайно, слід проводити дуже обережно. Але згодомось, що не побачити надзвичайного збігу обширів Геродотової Скіфії та кордонів етнографічної України може лише той, хто не хоче цього робити.

Вся ця країна, зауважує Геродот, становить рівнину з товстим шаром ґрунту, а Борисфен є найприбутковішою рікою:

«По берегах його простіляються чудові багаті пасовища для худоби; в ньому водиться у великих кількостях найкраща риба; вода приємна на смак для пиття і прозора... Посіви вздовж берегів Борисфену дуже гарні, а там, де земля не засіяна, стелиться висока трава».

З описів Геродота постає і узагальнений образ скіфів. Це — народ мужній, волелюбний, який понад усе цінує свободу і ніколи не був ніким поневолений. Самі ж скіфи неохоче воюють з будь-ким — лише з необхідності давати відсіч. Вони мають власні звичаї, яких суворо дотримуються. Скіфів досить багато:

«... їхній цар, якого звали Аріант, захотів довідатися, скільки є скіфів, і для цього наказав усім скіфам: кожному принести по одному наконечнику стріли. А хто не принесе, тому він погрожував смертю...»

З тих наконечників потім відняли казан, який зміщував шістьсот амфор і був завтовшки в шість стій. Недавно українські вчені спробували вирахувати, скільки ж то було тоді скіфської людності: В.Копань та І.Білик назвали чималу цифру — 12 млн. 225 тис.

Про давню українську землю залишили свої судження й такі велетні думки, як Гіпократ та Арістотель.

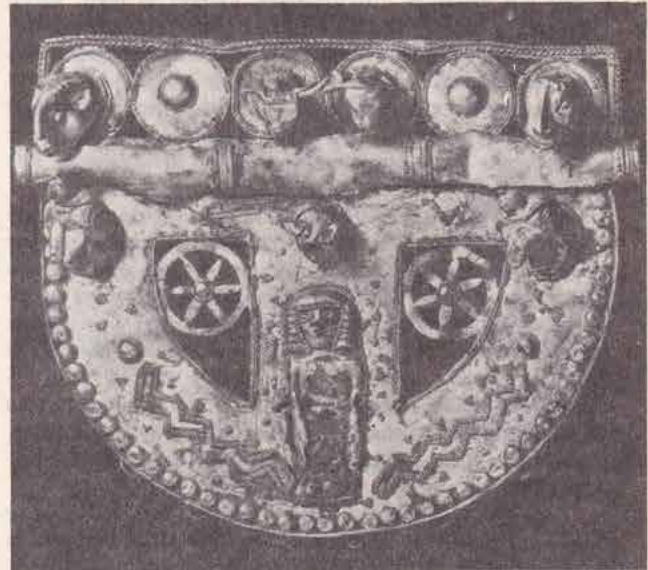
Гіпократ (нар. бл. 460 — помер бл. 377 р. до н.е.) — уславлений лікар і реформатор медицини, творець кодексу медичної етики («клятва Гіпokrата») тощо, засновник таких наукових напрямків, як медицина географія та медична екологія. У своїй праці «Про повітря, води та місцевості» Гіпократ докладно зупиняється на залежності здоров'я та способу життя людей від природно-кліматичних чинників, раз по раз згадуючи при цьому далеку Скіфію:

«Так звана «Скіфська пустеля» являє собою порослу травою рівнину, проте позбавлену дерев й помірно зрошену: нею течуть великі ріки, які відводять воду зі степів. Тут і живуть скіфи; називаються вони ноцоянами тому, що в них немає домівок, а мешкають вони в будах, з яких найменшими бувають чотириколісні, а інші — шестиколісні; вони навколо закриті повстю і влаштовані назвичай помешкань, одні з двома, інші з трьома відділеннями; вони непроникні ні для дощової води, ні для снігу, ні для вітрів. У ці вози запрягають по дві і по три пари шитих волів: роги в них не ростуть від холоду. В таких будах розташовуються жінки, а чоловіки їздять верхи на конях; за ними прямлюють їхні отари овець та корів і табунні коней».

Тут доречно нагадати, що саме на теренах України в добу сурьсько-дніпровської культури (а це принаймні ще

7 тис. років тому) сталися події, які мали непересічне значення для цивілізації загалом. Ідеться про одомашнення коня, використання у рільництві вола, винайдення колеса і т. ін., що мало величезні речовинно-енергетичні та комунікативні наслідки. В ранньотрипільську добу селяни вже використовували для обробки поля не лише мотуку, але й соху, яку тягнули воли, причому було винайдено також і парну упряж; сіяли пшеницю, овес, жито, ячмінь, горох тощо. Тому свідчення Геродота та Гіпokrата мають вагоме археологічне підтвердження.

Арістотель зі Стагіри (384—322 рр. до н.е.) — цей енциклопедист античності, великий філософ і вчитель Александра Македонського, при обґрунтуванні своїх висновків використовує і знання про Північне Причорномор'я. Особливо показовим у цьому плані є його трактат «Метеорологіка», в першій та другій книзі якого надбуємо чимало цікавих

Золота клямра з Трала.
Друга половина VII ст. до н.е.

Викрадення Європи. Метопи храму в Селінунті.
Близько 550 р. до н.е.

фактів про Понт, Меотиду, Скіфію.

Для Арістотеля «скіфський» матеріал потрібний передовсім для творення сукупного образу — Ойкумени. В Скіфії — найбільші ріки, зауважує він; а це повинно означати, що і стікають вони з найбільших гір. Загалом вода тече від периферії до центру; а тому для Арістотеля Середземне море є продовженням Чорного (Понту), а це, в свою чергу, — Меотида (Азовського), а останнє — Танаїсу (Дону). Інакше кажучи, для вченого еллінський світ, (цивілізація) розкинувся над світовою рікою. Тим часом Ойкумену зовсім охоплює зовнішній Океан.

Можливо, саме тому у верхів'я «Світової ріки» давні елліни поселяли своїх богів, там розташували багато зі своїх святинь. Ми вже згадували про зв'язок зі скіфською землею Зевса, Прометея, Гефеста, Геракла, Діоніса... В IV ст. до н.е. Гераклід Понтийський, вчений та поет, учень Платона, у своєму творі «Абарис» навіть оповідає про те, що був такий мудрець зі Скіфії Абарис, який оспівав начебто подорож самого Аполлона в країну гіперборейців, де той одержав від бога золоту стрілу, на якій міг би літати в повітрі. Плутарх (46–120 рр.) у своїх «Порівняльних життєписах» широ обурювався з такого припущення, але ж Гераклід жив значно раніше...

Попри все це в давньогрецькій культурі існували стійкі перекази про те, що Північний Понт був місцем перебування знаменитого героя Ахілла, і саме звідти було запозичено в Грецію культ богині Артеміді. Нагадаю, що Ахілл був сином фессалійського царя Пелея та морської богині Фетіди. Був він невразливим (крім п'яти), прославився під Троєю і там же загинув від стріли Паріса, який влучив у єдине беззахисне місце. Артеміда (у римлян — Діана), згідно міфології, була донькою Зевса і Латони, сестрою Аполлона, і вважалася богиню родючості й полювання, покровителькою Місяця.

... Є у північно-західній частині Чорного моря є острів Зміїний. Нині там несуть свою службу прикордонники та дмуть гострі вітри. Колись же він носив інше ім'я, і ось що пише про це місце Арістотель у своєму творі «Пеплос»:

Над Ахіллою, якому поклоняються на Білому острові, — Сама богиня Фетіда: нащадка Пелея, Ахілла, Понтийський цей острів святий у лоні своїм береже. Отже — острів Ахілла, або Білий (тобто — Лева, з грецької).

І це ім'я він зберігав дуже довго. Ось що пише з цього приводу Арріан Флавій, історик II ст. до н.е., у своїй праці «Об'їзд Понту Евксинського»:

«(вище гирла Істру) лежить острів, який нині називають Ахілловим островом, а інші Ахілловим побіжжям, інші ж іменують його за кольором, Білим островом. Оповідають, що цей острів вивернула для свого сина Фетіда, і що на ньому живе Ахіллес. На острові є храм, присвячений Ахіллесу, і його подоба давньої роботи. На цьому острові люди не живуть... В храмі є чимало різноманітних дарів, зокрема чаши, персні, дорогоцінне каміння...»

В ті часи люди ще мали Бога в душі, а тому храми шанували і майже не грабували. Отож за століття на острові Ахілла нагромадились великі скарби, які офірували йому мадрівники, купці та моряки. Втім, можливо, не лише тут, адже інший історик — Амміан Марцеллін (IV ст. до н.е.) іменує Ахілловим побіжжям (ристаліцем) вузьку берегову смугу біля півострова, який населяє народ Сиди, — тобто нинішню Тендрівську косу. Ахілл, як відомо, був неперешедним бігуном, і саме цю відстань він подолав, як оповідає про це візантійський історик Евстафій Солунський, здогаваючи «доньку Агамемнона Іфігенію, викрадену із Авліди в Скіфію, коли Артеміда підмінила її ланню для жертвоприношення». І лише в часи Середньовіччя острів і храм нищяться і грабуються. Руїнування храму довершили російські будівничі в 40-х рр. XIX ст., коли його «матеріал» був

використаний для будівництва маяка.

А тепер про Іфігенію та Артемиду. Взагалі тема «Іфігенія в Тавриді» — одна з найулюбленіших у давньогрецькій літературі (та й не тільки в ній). Як відомо, Іфігенія вважалася донькою Агамемнона і Клітемнестри; брат її Орест позбавив життя свою матір та її коханця Егіста, мстячись за вбивство Агамемнона. Після цього Ореста та Іфігенію переносять у Тавриду. Цей міф лежить в основі «Орестей» Есхіла, «Електри» Софокла, «Іфігенії в Тавриді» Евріпіда та ін. Маємо там безцінний художній матеріал і про Скіфію. Але звернемось до текстів, які в давні часи вважались науковими.

Павсаній, географ II ст. до н.е., у своєму «Описі Еллади» пише:

«Місце, яке називається Лімнієм, в храмі Артеміді Ортії. Тут є її дерев'яне зображення, котре, кажуть, колись Орест та Іфігенія викрали з Тавриди».

Павсаній, мовлячи про Лімній, викладає далі дискусію, яка точилася навколо того, де ж саме міститься статуя Артеміді. До речі, ця статуя була дерев'яною, тобто виконаною у «дайбожному» стилі. І її називали не лише Ортією, тобто прямостоячою, але й Лігодесмою (пов'язаною вербою), оскільки вона була знайдена у вербовому куці, лози якого підтримували богиню вертикально.

А як же мислили тих людей, у яких «подушили» богиню? Аполлодор, автор компілятивної «Бібліотеки», пише:

«Таври — це плем'я скіфів, котрі обивають іноземці і на присвяченій богу землі кидають їх у священний вогонь, який був вивернутий з Аїду разом з якимось каменем».

Правив тими скіфами цар Фоант, за зауваженням письменника Антоніна Ліберала, — син Борисфена, тобто Дніпра.

Досить несподівано тему Артеміді доводить до логічного кінця Геродот. Він, зокрема, оповідає про звичай гіперборейців, скіфів і греків, які запозичили його у скіфів, жертвувати богам соломю. І зберігся звичай, що гіперборейці посилали у Грецію (на о.Делос) по двоє дівчат з пожертвами: першими були Арга та Опіс («як кажуть, зазначає Геродот, вони прийшли із самими богами», тобто Аполлоном та Артемідією), а потім — Гіпероха та Ласдіка. І в храмі Артеміді вони офірують свої дари богам, обгортаючи їх при цьому пшеничною соломюю. І сталося так, що гіперборейки тут загинули, тому (за Геродотом):

«На честь померлих на Делосі гіперборейських дівчат делосські дівчата й хлопці обтинають собі волосся. Дівчата перед шлюбом обтинають коси, навівають на веретено й кладуть на могилу, — могила ця в Артемідіоні, ліворуч від входу, а на ній росте оликове дерево; хлопці навівають волосся на молоду галузку і теж кладуть на могилу. Отакої шані вони зазнали у делосцях».

Як бачимо, дуже багато паралелей між еллінською і скіфською культурами, щоб це було простими збігами. І чимало аналогій між давнім і пізнішим населенням української землі, щоб їх ігнорувати. Як здається, писемні свідчення давніх авторів вагомо підтримують висновки модерної археології, яка засвідчує, що багато архетипів людськості, цивілізації зародились у середньому Придніпров'ї в добу трипільської культури. Але це вже тема іншої розмови.

Так, богів та героїв давньогрецької культури дехто з легкістю віднесе до міфології. Але, зігнорувавши оповіді про них, ми втрачимо безцінні історичні свідчення сучасників, які і в такий спосіб описували свій світ, його ідеали та цінності, місце в Ойкумені, зв'язки з іншими країнами та народами. Колись Шліман повірив Гомеру, і — розшукав Трою. Мені здається, що й нам слід вірити авторам давнини значно більше, ніж це часто бачимо. Бо вони того варті.

ЗВІДКИ МИ, ХТО МИ...

Гриневич Г.С. Праславянская письменность.
Результаты дешифровки. — М.: Общественная польза, 1993.

Останнім часом у слов'янології оприлюднена низка праць, які безперечно заслуговують на увагу, окремі з них можна віднести до гіпотетичних спроб, у яких на рівні емпірики пропонуються версії про походження слов'янського етносу та його історичного розвитку. Помітно активізувалися наукові розвідки про походження народів у країнах колишнього СРСР. Це й зрозуміло, адже в радянській історичній науці, зокрема походження слов'ян, панувала раз і назавжди усталена «наукова позиція» — слов'яни сформувалися у V ст. до н.е., Русь — у VIII ст, Києву — 1500 років, Київська Русь — це Росія. Зручно. Однозначно, «Науково». Прше того, що що офіційну «концепцію» активно підтримували і проводили в життя маститі науковці та «школи», що згуртувались навколо них.

Нині науковці, що працюють на ниві вивчення історії народів, одержали змогу не тільки вести науковий пошук, а й оприлюднити результати своїх розвідок. Таким чином не тільки вузькі фахівці мають змогу ознайомитися з їхніми доробками, а й широкий читацький загал. Разом з цим ми одержали можливість долучити до наукового обігу роботи вчених діаспори, «напівзабутих» і «забутих» авторів — це значною мірою розширило ареал сприймання, розуміння і трактувань як окремих напрямків, так і проблеми в цілому про походження і розвиток народів.

Серед усього цього розмаїття наукових розвідок звертає на себе увагу досить ґрунтовна монографія Г.С.Гриневича «Праславянская письменность. Результаты дешифровки». В ній автор чи не вперше зробив спробу оглянути і протрактувати погляд на праслов'янську писемність як на цілісне явище протягом значного історичного відтинку, віднайти пракорені й корені писемності праслов'ян і слов'ян, визначити її місце і роль у контексті культур народів, з якими праслов'яни мали прямі та опосередковані зв'язки, і що це дало для цих народів, їх розвитку і становлення. Автор вибудовує свою концепцію, базує свої дослідження як на широко відомих, так і майже незаних, конкретних реальних пам'ятках, які є в науковому обігу, а також уводить маловідомі джерела, відшукує і знаходить між ними взаємозв'язки та логічні узгодження. Передусім це дало йому можливість суттєво посунути часові межі слов'янської історії до X—XVII ст. до н.е., що не суперечить гіпотетичним позиціям, які є в обігу нині, про те, що праслов'яни — народ з глибоким історичним корінням, а територія, яку вони населяють, освоєна здавна, і інтерес до неї у сусідів ніколи не затухав. Г.Гриневич на рівні емпіричної гіпотези робить спробу накреслити пунктиром історичний розвиток народів, що мешкали в прадавні й давні часи в Україні та на півдні Росії. Ця гіпотеза, на нашу думку, заслуговує на увагу, адже археологічні, мистецькі, в широкому розумінні, пам'ятки підтверджують її, і не тільки на базових територіях, але й на територіях, де з власної волі чи через обставини, мешкали наші пращури. Легко віднаходяться аналогі

протоіндійському блоці, північно-кавказькому та південно-європейському. Також без напруги простежуються їх стилістичні ознаки в мистецькій спадщині, в любові до землі, в гуманістичних засадах стосунків між людьми як свого роду й племені, так і з сусідами, в тузі за батьківщиною, що красномовно засвідчує запропонована автором дешифровка Фестського диска (острів Кріг, XVII ст. до н.е.). Досить вірогідно, що гіпотеза про насильницьку міграцію праслов'ян, підтверджується текстом Фестського диска.

Як свідчать різноманітні джерела й життєві спостереження, слов'янський етнос має любов до зміни місць проживання. У своїй праці автор дає спробу поетичного трактування однієї з назв праслов'ян — «челасты» — «челести». Коли прийняти цей асоціативний ряд, то праслов'яни, з їх любов'ю до освоєння простору нагадували лелек. Можливо й так. До того ж ця тенденція простежується в добу Київської Русі, добу козаччини, навіть у XIX—XX сторіччях, коли українці, нащадки слов'ян, розлетілися по цілому світу.

До кола своїх наукових розвідок Г.Гриневич залучив пам'ятки, що становлять широкий географічний ареал азійського та європейського континентів у часі від XVII—X ст. до н.е. до VIII—IX ст. н.е., й зробив спробу класифікувати їх, віднайти спільності, вивести концепцію цілісного бачення походження, розвитку, розповсюдження праслов'янської писемності та її впливу на розвиток культур народів, з якими слов'яни мали взаємозв'язки.

Варті уваги результати дешифровок текстів, запропоновані автором, адже в них зустрічаються слова, що досі побутують у щоденній українській мові: рудий, роса, помолодило, ржа, тобі, вертати, ліки, і т.ін. Наприклад, на Гуцульщині вигук «йю», в залежності від емоційного забарвлення, має, принаймні, до двох десятків значень.

Автор зробив спробу, хай у конспективному варіанті, узгодити свою концепцію з загальним розвитком тогочасних історичних процесів у світі. Він також подає зведену таблицю знаків праслов'янської писемності і їх транскрипцію, що, безумовно, збагатило працю. На нашу думку, це буде підґрунтям для тих, хто схоче перевірити тези автора, або продовжити пошуки, розпочаті ним.

Поряд із безперечно цінним напрацюванням хотілося б завважити і те, що автор мало охопив пам'яток, які знаходяться в музеях України, Росії, Білорусії, Прибалтики та інших країн (напевно у Г.Гриневича не було такої можливості, адже досі відсутні каталоги пам'яток по окремих музеях, а тим паче по окремих темах).

Попри окремі зауваження, праця гідна того, аби зайняти належне місце в царині вивчення праслов'янського і слов'янського етносу. Вона буде корисна для культурологів, істориків культури та широкого читацького загалу. Будемо сподіватися, що автор порадує нас наступним блоком своїх досліджень та виходом у світ другого тому праці.

*Володимир Бокань, старший викладач
Київського інституту культури*

Володимир ШАЯН

ВІРА ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ*

ВСТУП: СТУДІЇ КНИГИ ВЕЛЕСА

МОТТО:

*«Ми не шукали нашої Землі,
блукаючи сорок літ по пустині.
Вона була дана нам споконвіку»
(Володимир: «Історична Місія України», 1945 р.)*

Споконвіку свого існування в історії людства нарід видотворять чи узмислюють собі своє завдання, свою історіотворчу програму.

Він усвідомлює самого себе, формує свою історичну свідомість. Із родів і племен постає Нація. Творить тоді державу як спосіб свого існування. Формує в мітології своє походження. Творить свою власну Віру. Така Віра стає основою його духового життя, найважливішим історіотворчим чиним. Вона визначає його духову сутність, його державотворчу основу і програму.

Вона залишає це у формі пам'ятників і документів, у мітології, в сагах, в епопеях, у зборі віровизнавчих гимнів, в обрядах і традиції. Це все разом творить духову скарбницю нації, її заповіді в історії.

Нарід, який затрачує свою Віру, затрачує свою духову окремішність і свою істоту. Його включають тоді в якусь чужу історію і він стає погноєм для іншого круга чи циклу історії. Це виявляється як його духово, часто і державна неволя, або духово-культурна провінція імперії.

Так сталося з Українською Нацією в добу розквіту, розросту і величі Староукраїнської Держави. Час її найбільшої могутності по добі Святослава. Вона була підготована і була вислідом довгого назрівання своєї історичної свідомості. В наших студіях зрозуміємо, чому так відносно легко вдалося Святославу змобілізувати 120000 лицарства, саме народного лицарства. Це був клич довгих століть боротьби з Грецією за Причорномор'я. Саме у Книзі Велеса цей процес виявлений найяскравіше. Воїни Святослава відповідали на історичний зов цілих поколінь і сотень років. Звідсіля численні державотворчі походи, які можна порівняти хіба з походами Александра Македонського. Буде про це мова в моїй неодноразово виголошеній праці про Святослава.

Постать цього великого Князя і його Чин зможемо повністю зрозуміти і доцінити саме у світлі ідеології і Віри Книги Велеса.

Дотепер, найвеличавішим пам'ятником державницького думання в історії нашої духовості і культури було, безсумнівно, «Слово про похід Ігоря» із 12-го століття. Це доба, в якій ще було живе «ДВОЄВІР'Я». Його безсмертний автор пробує ще своїм віщим словом спинити розклад Держави через своєальність і непокору супроти Золотого Стола у Києві.

Київ тут ясно визначений, як скиптр Великої Держави Русь-України. Незгода Князів, їх межусобиці, відсутність великодержавної централізації, наявно руйнують Київ ізсередини. Віщун «СЛОВА» закликає до вседер-

жавної єдності і ясно проголошує споконвічну місію України. Але основа цієї Держави, її історична і власна духовість, одержимість їх національної Віри була вже захитана двоєвір'ям. Ремінісценції національної Віри є тут напів спогадами напів літературним стилем: писати «старими словеси»... Автор «СЛОВА» наводить Бояна, одного з національних Віщунів і називає його «Внуком Велеса». Пригадує його епопеї, які вже забувалися в історії разом із затратою національної Віри у княжих столицях.

В Книзі Велеса знайдемо численні пов'язання цієї традиції і власне — і це найважливіше — добу одержимості національною ВІРОЮ, ідею її оборони перед наступом християнізму, а у ще старших часах перед наступом грецької експансії в добу її колонізації Причорномор'я.

В народі ще довго жили перекази, биліни, пісні, яких залишки чи відгуки стрічаємо ще сьогодні, а зокрема в записх етнографії минулого та початку 20-го століття. Найпильніше зберігалися старовинні обряди, ось як похорони, голосіння, весілля, Ріадво, Великдень. Відродження Нації нерозривно поєднане з цими рештками праджерел нашої вірної духовості і культури.

Значення цього факту для самозбереження нашого народу я висвітлював дещо ширше в моїй праці — «Джерело сили української культури».

Залишився марний список назв Божеств у «Хроніці» як мертвих і гідних погорди ідолів, так немов би християни не зображували своїх Божеств в образах (іконах) і статуях. Ще декілька зневажливих тирад у проповідях, які намагаються представити стару Віру як примітивне многобожжя. І знову всупереч ствердженням грецьких джерел про Верховного і Многопроявного Бога Громів ПЕРУНА.

Про істоту ГЕНОТЕІЗМУ, себто вчення про ЄДИНО-БОЖЕСТВО як многопроявної, многоіменної і многоособової Істоти (подібно до ПОСТАТЕЙ християнізму) ніхто з українських дослідників ще не чув. Саме класичний приклад цього ГЕНОТЕІЗМУ стрінув я в Книзі Велеса.

Разом із занепадом Старої ВІРИ пропадала і свідомість нашого історичного «Я», забувалася старинна історія України. Дійшло до того, що християнські хронікарі (здебільша греки), починали історію української нації від Олега, всупереч наявним твердженням арабських і вже візантійсько-ромейських джерел. Пропала в пам'яті народу свідомість своєї споконвічної Батьківщини і героїчної боротьби за наше буття над Чорним морем і в просторах поміж Волгою та Дунаєм.

А грецька загарбницька експансія, що зруйнувала слов'янську ТРОЮ, зачинила вихід із Чорного моря до

Малой Азії та Середземного моря, колонізувала північне Чорномор'я та захопила у свої руки монополію на експортну та імпорتنу торгівлю, дістала — в християнській інтерпретації — ореол релігійно-культурної місії — Божої Ласки та Порятунку «варварів» з темряви їхнього дотеперішнього «поганства»...

Дійшло до того, що нашого найхоробрішого Князя Святослава вважає дехто Завойовником, хоч насправді він визволяв і боронив наші споконвічні Землі від візантійських наїздників...

В опінії християнських монахів-греків, він сягав не по своє...

Це діялося в добу, коли германська історія дбайливо зберігала свої дохристиянські пам'ятники, головню у виді ісландської ЕДДИ, манускрипт якої є досить пізній. Подібно і англо-саксонський «БЕОВУЛЬФ» зберігає багато матеріалу з дохристиянських саг і переказів старинної доби, але без жодного порівняння до старинності Книги Велеса, яка є століттями старша за них.

Але в Україні християнізм боровся проти самого змісту української духовності і разом із тим проти

національності. Ніде у світі так жорстоко й ґрунтовно не винищено культурної і духовної спадщини СТАРОЇ ВІРИ апостолами й неохрещеними НОВОЇ ВІРИ — ХРИСТІЯНІЗМУ...

Цього факту ніхто не заперечить. Знищення майже комплектно і нікчемне. І це всупереч фактові, що папа римський має одну з найкращих колекцій пам'ятників історичного грецько-римського мистецтва з дохристиянської доби, яке сталося взором і визначником норм цінностей краси мистецтва для цілої Європи.

Децю із подиху цієї нашої старовини залишилися в частинах України, які вважалися «відсталими».

На поміч прийшли тут етнографи 19-го століття. Гердер висловився з захопленням про українську пісню в своїй праці — «Голоси народів у піснях». Видання збірника українських народних пісень Максимовича мало рішальний вплив на строфіку і творчість Шевченка.

Почалося систематичне вивчення українського фольклору і ціла етнографічна й народницька школа в українській літературі.

Почалося відродження української літератури, вже добре відоме в історії України.

РЕНЕСАНС ПАНОРІЙСЬКОЇ МИСЛІ

Хто з українських письменників не полюбив Гуцульщини саме за старинність і багатство її звичаїв і обрядів? Франко, Коцюбинський, Гнатюк, Хоткевич, Шухевич, Кобилянська, Пачовський, а з мистців Новаківський, Мороз та інші, були залоблені на все життя в Гуцульщині. Осип Федькович просто перейняв старинну Віру і писав молитви до Білобога. Назвали його божевільним і в літературі не згадується про його «язичество»... Його драма «Довбуш» жде ще на студії оригінального світогляду Федьковича.

Мені довелося прожити півтора року на теренах Гуцульщини. Там стався дивний прорив у моєму житті. Це чудо Великого Пробудження вивершилося одного світанку в пречудовий Схід Сонця на священній горі Греггі.

Озброєний вже тоді знанням Ригведи і Авести, я знав глибину мудрості, виявлену в цих найстаріших пам'ятниках орійської Віри і Духовості. Там усе дивне чистим і первісним духом так нерозривно зв'язаним з природою, як українська духовість.

У 1934 році я вирішив у трьох ночах духової боротьби і натхнені відновити старинну українську Віру не тільки як поезію, але як живу і творчу релігію.

Я черпав пригорщами з мудрості Вед і Упанішад і через аналогію робив деякі заключення відносно нашої забутої та знищеної національної Віри. «СЛОВО ПРО ПОХІД ІГОРЯ» опанувало своїм чаром і поезією мою душу ще в гімназії. Цілі частини його я знав напам'ять.

У той час і ще давніше під час студій Ригведи я утотожив понад усякий можливий сумнів Божество Індри з Перуном.

Вибухало часто палке, горюче натхнення, яке я утотожнював з об'явленням.

Тоді я почав послідовно шукати відгуків чи засвідчень про нашу рідну Віру у записках чужих письменників, в яких є які-небудь згадки про часи зудару старинної Віри з жорстокою заборчістю християнізму. Дуже тут пригодився Саксо Грамматікус із його прекрасним описом святині Свантевита. Було там триста кінних лицарів, що належали до святині і служили Свантевитові на білому коні з прекрасним мечем у руках.

Я зрозумів теж, що Козаччина у своїй неперевіршеній

структурі була по суті лицарським орденом для оборони буття і життя народу.

Деякі важливі сліди я знайшов в історії Литви Нарбута, а зокрема засвідчення про Троїстість Перуна та сліди легенд, які я знав з Ригведи. Не було найменшого наукового сумніву про безперервну, хоч різнovidну тяглість орійської Віри саме споконвіку.

Назрівало обурення проти доби, коли так звана «Свята Римська Імперія Німецького Народу» винищувала цілі народи, ось як балтійських Прусів, буцім-то поширюючи християнізм. А вже перед тим Шевченко, а далі студії Грушевського, навчили мене розуміти історію вірорелігійних цюкван папи римського в добу козацьких визвольних війн.

Звичайно, мені допомагали критичні і нового напрямку досліді порівняльної лінгвістики і філології відносно історії культур і філософії. Зокрема славна лекція Макса Мюлера в Лідсі про основи і значення порівняльного релігіознавства, яке на його думку змінить обличчя людської історії.

Так постала суцільна система відродження староорійської, старослов'янської і староукраїнської Віри. В ділянці філософії я дійшов до висновку, що метафізичні й онтологічні системи можна висловлювати однаково добре через мітологію, ритуал, а далі через психологічну інтерпретацію Божества. Європейська метафізика Канта, Шопенгауера, Фіхте, чи братів Шлегелів, а зокрема система Гегеля — це тільки один напрям у формуванні метафізики, саме в Європі, як європейської психометафізичної школи.

Я мріяв про віднайдження оригінальних староукраїнських текстів. Студія «СЛОВА» переконала мене, що такі мусіли існувати, як існувала ще власна традиція нашої історії за княжих часів.

В одній із розмов на цю тему проф. Стасяк сказав мені, що перебуваючи в Західній Європі, він чув неясну вістку, що десь у Бельгії є якісь старослов'янські тексти із дохристиянської доби. Вістка була невпевна і загальна, очевидно, я найменше не мав змоги слідкувати за її джерелом. Ця розмова виринула в мій пам'яті, коли я стрінувся з наявністю «Дощочок Ізенбека» в Лондоні, друкованих в журналі «Жар-Птиця»...

«ЖАР-ПТИЦЯ»

Десь мабуть у 1967 році (точніша дата є в листах) мій знайомий п. Євген Попівський передав мені вістку, що журнал «Жар-Птиця» є в Британському музеї.

Я з місця взявся до фотографування всіх чисел журналу з відомостями про «Дошечки Ізенбека» та текстами, які там у маленьких частинах і зовсім несистематично появлялися. Деякі бракуючі числа я знайшов у Бібліотеці Інституту Слов'янських і Східноєвропейських Студій Університету в Лондоні.

Я розіслав ці тексти моїм приятелям, але перевантажений суспільно-громадською працею, працями з ділянки літературознавства та невідкладними завданнями на зовнішньому фронті, ось як участю в Конгресах Світового ПЕН, де я постійно виступав в обороні арештованих письменників в Україні, я не міг зразу присвятитися як слід солідним дослідям текстів Книги Велеса, як це було моїм бажанням.

З того самого джерела Британського Музею добув ці тексти також інж. М. Скрипник і з того часу історія дослідів відома вже з друкованого слова. За переклади взявся А. Кирпич, який хоч не підготований до лінгвістично-порівняльних студій, переклав публіковані до того часу дощечки. Переклав, ведений чудесною інтуїцією і здогадливістю, і слід виразно ствердити, що розплутав найтрудніші місця тексту, з якими навіть фахівці нелегко могли б собі дати раду.

Виданням цих перекладів А. Кирпича, доруч із цілістю текстів, п. інж. М. Скрипник поклав визначну історичну заслугу для дослідження текстів. Від того часу українська громадськість могла з ними познайомитися, а їх передрук у часописі «Канадійський Фармер» та в Календарі того ж Фармера на 1970 рік широко спопуляризували справу «Влес Книги».

Над долею цих текстів повис засуд Російської Академії Наук у Москві, яка визнала ці тексти фальшивкою, причому названо Сулукудзева як автора текстів дощечок. Довелося шукати зразків Сулукудзева, щоб розглянути це обвинувачення. На щастя були зразки знову ж таки в Британському Музеї, і я переконався, як перед тям і Міролюбов, що ці закиди не дійсні.

Пригадаймо собі, що понад сто років велася дискусія про автентичність самого «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ». Французький учений Мазон ще в сучасну добу обстоював цілою рішучістю свого авторитету, що «СЛОВО» — це фальшивка, а навіть «семінарійна вправа». Вчинив

перверсійно, перевернувши всі впливи популярного «Слова» на його джерела. Це так якби хтось обстоював «неавтентичність» Шевченка на тій основі, що Федькович і численні інші писали під його впливом, мовляв «твори» Шевченка є компіляцією подібних місць у пізніших авторів.

За такі неповажні праці упередженого француза Н.Т.Ш. іменувало його почесним членом, виявляючи традиційне рабство наших учених супроти чужинецьких фігур на офіційних постах університетів.

Дискусії поклав край на терені європейської науки що лиш Якобсен, який завдав собі у грубому томищі труду розстрожити закиди Мазона...

Однак, питання автентичності текстів дощечок Ізенбека не можна було легковажити з наукового боку з огляду на жалюгідну затрату їх оригіналу. Не залишився навіть кусочок однієї дощечки, на основі якої можна б було понад усякий сумнів ствердити через електро-карбо-графію їх точну дату. Справу скомплікували ще суперечні заяви Кура і Міролюбова в самій «Жар-Птиці». Неясність постала зокрема щодо кількості збережених фотографій, зроблених Міролюбовим. У «Жар-Птиці» була оголошена одна. В листі, який зберігся після смерті Міролюбова з підтвердженням Кура, стоїть, що він отримав чотири фотографії дощечок. До сьогодні неясно: де є три інші, аби негативи.

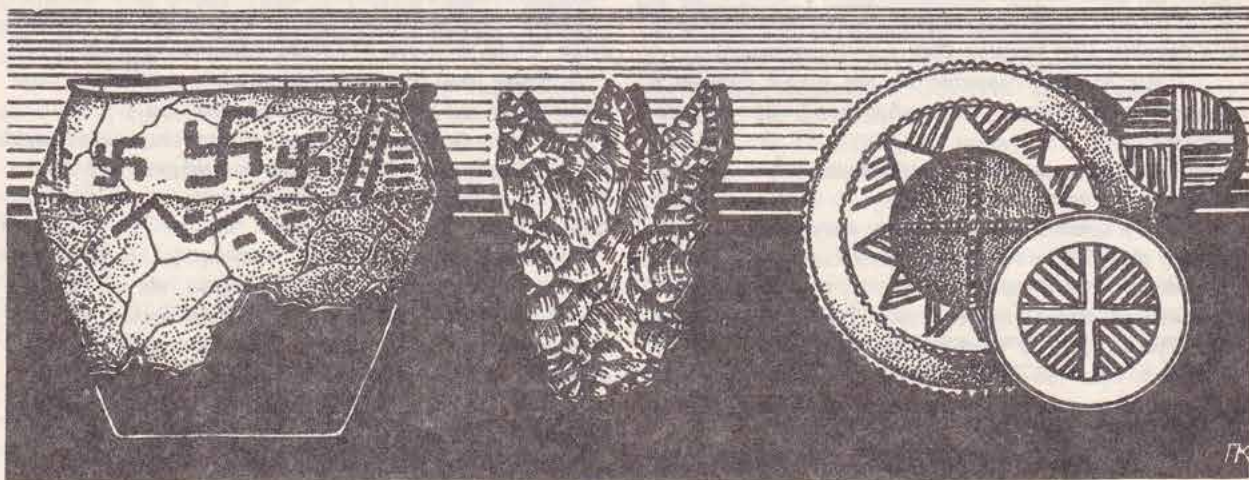
Сам текст дощечок залишився тільки у відписі Міролюбова, який не завжди розумів те, що переписував, як це доказують перші спроби його відчитання.

Все ж таки ці відписи Міролюбова, після затрати оригіналу, на сьогодні є першоджерелом так, як Єкатериненський список «СЛОВА» після згоріння манускрипту під час пожежі Москви в 1812-м році.

В такому стані справи залишилася тільки основна аналіза відписів Міролюбова, дослід тексту і мови як єдиний можливий доказ автентичності Влес Книги. На добру справу треба було б спорядити докладний словник мови і граматику текстів та провести порівняльну аналізу на ґрунті наших знань, саме про старинну Віру орійських народів того часу. Тут безсумнівно придадуться знання Ригведи і Авести як найстарших пам'я орійського «ВІРУЮ».

Після смерті Міролюбова копії його машиноскрипту попали в руки п. інж. Скрипника, який видав їх фотокопії в частині 6-й Влес Книги, а в частині 5-й тексти були подані в оригіналі та перекладі п. А. Кирпича. Переклад цих текстів п. А. Кирпичем є навіть кращим, як у першій частині текстів.

Деякі манускрипти Міролюбова мав теж ще за

його життя проф. Парамонов, який оголосив їх і свої досліді над текстами частинно неоголошеними у «Жар-Птиці». Так постала вже солідна література, яка просить про даліні досліді.

Знайомість із цими текстами була торжеством і завершенням мого життя. Серед радісного натхнення я відкрив тут моїх добрих знайомих ІНДРУ і МІТРУ з Ригьведи і Авести. Щобільше я не сподівався знайти тут пряме ствердження про тотожність ІНДРИ і ПЕРУНА. До цього ствердження я дійшов ще на початку моїх студій. Ці численні рівнобіжності будуть, очевидно, висвітлені в часі цієї студії.

Але і цілість світогляду відповідає старинній добі Ригьведи і Авести. Наприклад, така буцім-то подробиця як «ТВЕРДЬ СИНІХ НЕБЕС», яку то твердь закріпив сам Перун, формуючи свій лад у Космосі, була б трудною для вдумки сучасною людиною.

Читаємо в Ригьведі «ЙО Д'ЯМ АСТАДНАТ» – «ТОЙ, ЩО ЗАКРІПИВ НЕБЕСА». Але це тільки попередній приклад.

Проте найбільшою несподіванкою для мене був наш староукраїнський генотеїзм, клясичний у своїй чіткості і усвідомленні та сформуваннях. Те саме відноситься до обрядів, а зокрема до ОБРЯДУ І ЖЕРТВИ СОМИ, в нашому тексті СУРИ, як основи старинного ритуалу і жертвоприношення.

Відкривається широке поле якраз для історично-порівняльних студій. Я не маю сумніву, що для цих студій я є поки що єдинопоклоняний. Стверджую це з жалем, а не з ніякою гордістю.

Рівночасно, поява текстів у «Канадійському Фармері» викликала значний фермент. Постало два чи три відгалуження руху Рідної Віри. Ще передчасно вдаватися в критичну оцінку цих рухів.

Завдяки невтомній і самовідреченій праці великої поетеси Лариси МУРОВИЧ відновлено журнал «СВІТАННЯ», що виходив у Авгсбурзі, після закінчення 2-ї світової війни. Цей журнал згуртував групу новаторських письменників і поетів і систематично підготовляв самовизначення ідеології цієї групи та її еволюції в напрямі староукраїнської Віри. Нічого дивного, що Лариса Мурович завдячує її духове пробудження впливам чи спогадам про її гуцульську Няню.

В дальшому розвитку з групи Світання виріс Підготовчий Комітет, який здійснив постанову Інституту Володимира ШАЯНА в Торонто, в Канаді. І тут уперше в моєму житті я зазнав підтримки моїх розвідок і їх появи друком. Це основоположні праці п.з. «Найвище Світло» (Студія про Сварога і Хорса) та «Найвища Святість»

(Студія про Свантевіта). І тут знову я знайшов у Книгах Велеса безсумнівне потвердження моїх наукових вислідів на порівняльному ґрунті. Зокрема концепцію Сварога як єдиного Прабатька Всесвіту і Богів, який є рівночасно Найвищим Божеством і сам Собою є Небесами, в якому всі Живі Душі його синів перебувають.

Із ще більшим хвилюванням я знайшов у Книгах Велеса підтвердження про Трійстість Гіпостатей Сварога та про генотейчну єдність основних Божеств, з якими всі інші є споріднені та їм найрідніші браття, сестри чи синове.

Рівночасно я відчув щиросердечний вплив моїх друзів, щоб зайняти ясне і недвозначне становище на підставі моїх студій про назрілі в сучасності проблеми Рідної Віри. Появилися жалогідні спроби «реформи» старинної мудрости наших предків та Вед і Упанішад. Для упрощення та дешевих «успіхів» при популяризації Рідної Віри «реформатори» хочуть заступити ім'я християнського Бога іменем ДАЖБОГА і так, змінивши саму назву, думають, що такою простацькою зміною «відкрили» Рідну Віру.

При чому допускається навіть нічим не оправдане цкування мене за буцім-то «многобожжя», зовсім всупереч відомому їм моєму вченню в книзі «ПРО ПЕРУНА ЗНАННЯ ТАЄМНЕ»...

Хоч я здавна розголосив мудрість Вед про те, що «РІЖНО НАЗИВАЮТЬ ВІЩУНИ ТЕ, ЩО Є ЄДИНЕ». Ріжниця між аналітичним і синтетичним науковим поглядом на Космос очима сьгоднішньої науки.

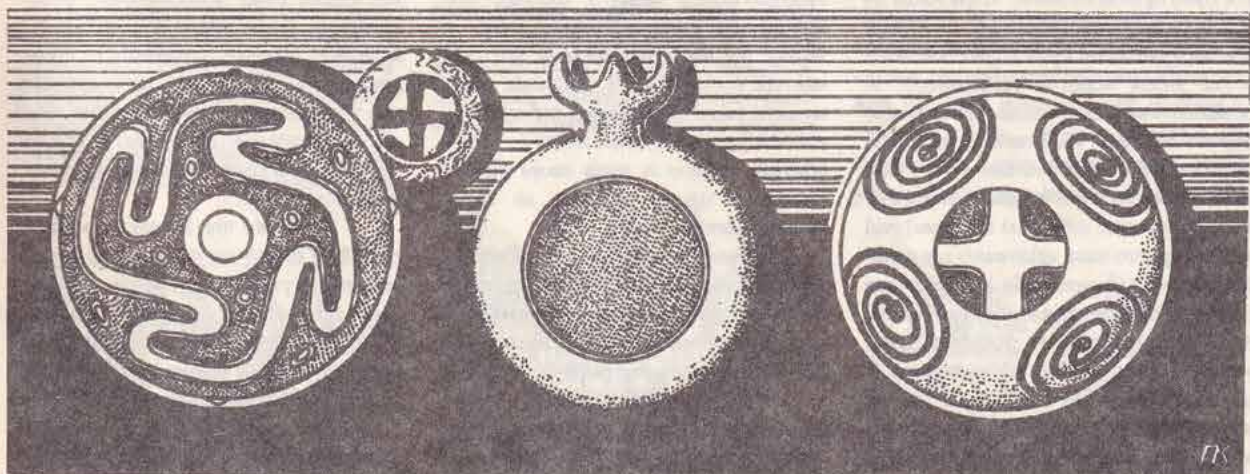
Ствердимо на вступі, що сучасна наука дійшла до того, що розглядає нашу сонячну систему і цілий Космос як «НЕОРГАНІЧНИЙ ОРГАНІЗМ». Слово «неорганічний» уживають тому, що вони не годні уявити організми не того типу, який знають із біології.

Те саме відноситься до пізнання Космосу як «ЄДИНОГО ВОЗУ», якого спирає в Єдність Всетворча Сила ІНДРИ-ПЕРУНА, як вчать нас образиво Веди...

Але історія перейде до порядку денного над цим простацтвом думки і демагогією «реформаторів». На превеликий жаль, на боці «реформаторів» стали й особи, які поклали великі заслуги для відновлення СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ВІРИ.

* Публікується за виданням: Володимир Шаян. Віра предків наших. Т.1. Гамільтон, 1987. С.75-84.

Свастики, тризуби, хрести в орійсько-ораттській культурі Наддніпрянщини. IV-II тис. до н.е.
(Прорисовки з посуду й ритуальних речей виконав художник-археолог Павло Корнієнко. 1993).

Марія ШУНЬ

ОРНАМЕНТ —
ОЗДОБА ЧИ МАГІЯ?

МАРІЯ ШУНЬ народилася в м.Городок Львівської області. Поетеса, працює науковим співробітником Львівського музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства України.

Мова йтиме про звичну втіху для наших очей — про орнаменти. Орнаменти різнокольорові, але мається на увазі і оптичні, і ті кольори, що невидимі для ока людини, тобто електромагнітні. Адрже видимі кольори сумарно можуть давати зовсім інший електромагнітний колір. Колись бабусі-знахарки, збираючи у певні дні, а то й у певні години, лікарські зела, добре відчували, з яким кольоровим спектром пов'язана кожна квітка, і який орган тіла людини добре нею лікувати: людина сумарно теж «дає» певний колір. Якщо врахувати, що кожен орган людини випромінює певний кольоровий ритм і що кожна людина має свою індивідуальну робочу частоту випромінювання, то можемо собі уявити, що людина — це великий барвистий килим, зітканий з генів та емоцій, з вродженим кольором біополя, та доповнений вихованням, освітою, працею.

Отже людина — це теж свого роду орнамент. Не кажучи вже про суцільні орнаменти-ритми міської архітектури чи орнамент сільської будівлі та всього обійстя (буквально: обійти поколю, де коло як орнаментальний знак), орнаменти на самій хаті та всередині хати, орнаменти на одязі, у дереві та кераміці. Навіть ворота чи звичайні тини, не згадуючи вже про довколахатні господарські будівлі — усе було орнаментоване. «При вході до кожного дворища стояли дві лини, між якими прив'язані були гарно плетені в усілякі узори ворота» (І.Франко). А орнаментика лісів та садів, адрже кожне дерево теж має свій певний колір! А орнаментика співів і танців — так, так, не дивуйтеся, саме співів і танців — таке враження, ніби цілі етнографічні терени просто таки «підігнані» під певні орнаментальні ритми, бо ж відомо, що світ — це безкінечні накладення ритмів одні на одних, мовою радіестезії (наука про відчуття випромінювання) — це взаємоенергетичний обмін. І, як писав Володимир Вернадський: «Космічне випромінювання, яке йде від усіх

небесних тіл, охоплює всю біосферу, проймає її всю і все в ній... Біосферу не можна досягнути в явищах, які на ній відбуваються, якщо буде упущено цей її зв'язок з будовою цілого космічного механізму...» Отож специфіку ритміки народного танцю чи співу насамперед слід вбачати в енергообміні географічного рельєфу з Космосом, у взаємобміні інформацією між Землею та Космосом з допомогою електромагнітних випромінювань, у взаємодіях вітру із магнітосферною плазмою тощо. Тобто на земні емоційні (творчі) ритми (музика, спів, танці, слово, особливо поезія) ніби накладаються космічні сигнали електромагнітних полів.

У давнину ці явища добре відчували ті, хто був «посвячений», тобто був поставлений «на сторожі» інтересів свого народу. Відступництво від рідних орнаментів у музиці, танцях, одязі й т.ін. трактувалося волхвами як зрада і підлягало карі. Пригадаймо, що скитського царя Скїла було порубано мечами тільки за те, що він потай від народу збудував собі в Ольвії підземний палац, де відправляв грецькі (чужорідні) донісійські містерії. Подібна трагічна доля спіткала брата скитського царя Савлія — Анакарсиса, який у 589 р. до н.е. був у Афінах послом, дружив із самим Солоном, вважався великим філософом і навіть автором винаходу гончарного крута і якоря. Повернувшись назад у Скитію, він, виконуючи свою обітницю, дану в Кіаку під час елевсинських містерій «матері богів» Кібели, вирішив станцювати уночі під зоряним небом ритуальний танок з бубном на шні — і був убитий стрілою із лука своїм рідним братом — царем Савлієм за зраду рідних звичаїв...

Давні орнаменти — це не тільки зорові магичні знаки-обереги, це ще й спосіб людини вижити в конкретному часовому ритмі на землі, суголосній певному космічному ритму.

Орнаменти історичних Змієвих Валів, орнаменти астрономічних обсерваторій — кромлехів, орнаменти

підземних кістяних викладів давньоукраїнських могильників... Нас уже давно перестало вражати те, що, скажімо, розміри давніх пірамід є прямо пропорційні певним астрономічним величинам і постійним числам, що ними оперує сучасна математика. Але до чого тут орнаменти? Відомо, що трипільські поселення будувалися концентричними колами із майданом посередині. Одні гадають — для загогу свійської худоби, інші — для урочистих церемоній та свят. Знаючи основи радіостезії, ми можемо з певністю допустити, що солярною структурою наші предки оберігали (відпромінювали) своє поселення від шкідливого впливу зовнішніх чинників патогенного впливу підземного випромінювання, оскільки коло має магично-ритуальну функцію оберега.

Модельки трипільських хат, знайдені під час розкопок, вказують, що хати розмальовувалися і ззовні, і всередині. Цей звичай, як відомо, зберігся і в українських селах досі. Але слід визнати, що п'ять тисяч років тому трипільці малювали свої хати естетично досконаліше й барвистіше. Ефектний різнокольоровий розпис золотавого відтінку з жовто-брунатних, червоноуватих, рожево-чорних смуг справляє враження буйної нестримної фантазії... Тепер мистецтво стало приватніше, інтимніше. За «трипільля» мистецтво було всеосяжніше, декоративніше, розраховане на більші площі й дальші відстані сприйняття. Всередині давньоукраїнської хати вражала око трипільська піч із лежанкою, мала ця піч вигадливі димоходи, милувала зір розмальованим коминном і розписною керамікою.

У той же час існували, мабуть, своєрідні «табу» на окремі форми зображень, внутрішній енергетичний зміст яких дисонував з усім, що приховано у терміні «Добробут». Цим слід пояснити й цілковиту відсутність в орнаменті енеолітичної епохи (в тому числі й трипільської культури) навіть найменших елементів кубізму чи просто

— ламаних ліній, гострокутних зигзагів і т.ін. І це не дивлячись на надзвичайну абстрагованість більшості з трипільських композицій. (Бандрівський М., Трипільські мотиви в часі становлення українського авангарду, рукопис).

Тепер на хвилю переключимося на так звані «передавачі кам'яного віку» — на кам'яні кола, дольмени й менгіри, які, як виявляється, були складними технічними приладами — генераторами акустичних (звукові орнаменти!) та електромагнітних коливань. І хоч енергія випромінювання кожного окремого каменя була невелика, але точне розташування (поляризація) всіх каменів разом і сама форма кола створювали могутній енергетичний потік. Тобто геометрія отворів і кути нахилу стінок, сама форма дольменів, матеріал, з якого вони виготовлені, форми втулок для отворів-лазів, їх параметри, а також орнаментика на стінках камер створювали надзвичайні ефекти: психотронний (на випадок війни, коли включалися частоти 3, 16, 35 гц, що належать до інфразвукового діапазону й біологічно руйнують живі організми) або ж лікувальний (завдяки ультразвуку). Отже ці споруди мали поліфункціональне значення, а не були лишень астрономічними обсерваторіями (див. книгу Р.Фурдья та Ю.Швайдака «Прелесть тайни», К., 1992).

Трохи детальніше зупинимося на самих орнаментах — зубчастих лініях, спіралях, зигзагах, концентричних колах, бо саме вони й були отими підбудовними контурами, з допомогою яких «підганялися» потрібні параметри дольмена та потрібні частоти випромінювання. Всередині дольменів часто можна зустріти поховальні горщики — теж із спеціально підібраними орнаментами, які мусили збігатися з аналогічними на стінках дольменів. Самі ж еталони копіювалися з давніших взірців. Отак ця інформація передавалася з покоління в покоління.

Як бачимо, всюди орнаменти. Візьмімо пізніші часи — скитські. З певними видозмінами, вже більше в «звіриному» стилі, бачимо прекрасні орнаменти із скитських курганів Північного Причорномор'я VII ст. до н.е. — III ст. н.е. — неперевершене

багатство золота. Навіть свої тіла чоловіки-скити часто прикрашували татуюванням — стилізованими знаками різних фантастичних тварин. Наші нинішні паперові витинанки походять від скитських аплікацій — вирізування зі шкіри.

Навіть у пантеоні так званих язичницьких богів, при князеві Володимиру, на Старокіївській горі стояли позолочені кумири з певною символічною знаковою системою, які теж, скоріше за все, задавали певний енергетичний ритм-орнамент цій території.

Але орнамент, як і все у світі, любить триєдність: форма — матеріал — орнамент. Все це разом і створює потужну енергетику. Як ми знаємо, усі давні собори (місця збору людей) будувалися на «добрих» місцях, де людина відчувала благотворний вплив енергепотоків (зон виходу екситонного газу). А це сама конструкція собору, радістезійно правильні форми будівлі, енергетично якісний будівельний матеріал, та особливо сама форма склепіння будови, зведена із урахуванням точки золотого перетину — все це, безумовно, сприяло концентрації та фокусуванню людського біополя на повзаємних рівнях, що, у свою чергу, морально та фізично щільувало людину.

Так само повсякденно оберігав людину її чисто білий орнаментований одяг. Цей одяг — справжнє магічне диво. Адже добрі думки й побажання вкладала майстриня (кожна жінка була майстрицею), коли вона пряла нитки, коли ткала полотно й відбілювала його на сонці, коли кроїла, вишивала й шила сорочку. Хіба це не медитація на добро, на оберіг тому, хто носитиме ту річ.

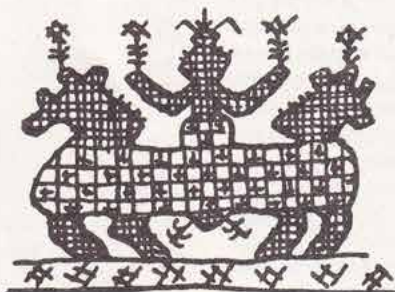
Один із найдавніших і найпоширеніших мотивів на вишивках і килимах — Праматір Світу, яка поставою своєю нагадує Дерево Життя або трипроменевиий знак трисуття. Трипромінник — універсальний оберіг — енергетичний резонатор, який еманує на всіх електромагнітних кольорах діапазону людського оства і невидимого для ока — ультрафіолетового кольору (він оберігає людину від низьких

енергетичних сутностей, від хвороб, від поганого ока, не кажучи вже про патогенне випромінювання з-під землі).

За свідченнями літописців, гаптуванням займалися тільки дівчата й жінки, які належали до вищого суспільства. Так, дружина князя Рюрика Ростиславовича Анна сама вишивала і для своєї сім'ї, і для оздоблення Видубецького монастиря. Очевидно, цей звичай іде ще з часів орійського верстового поділу суспільства, коли носіями одвічних ведичних знань і законів, творцями «ритмів життя» й «табу» були рамани-брахмани. А хіба узорі-орнаменти не є виявом ритму життя, його кольорового дихання? Обереги-орнаменти для своєї людності могли творити й передавати в часі тільки ті, хто розумів їхнє енергетичне значення й призначення. Тобто то були люди «посвячені» — жінки-відунки-магічні.

І в наші дні, як писав у «Падінні Європи» О.Шпенглер, є ще «... селянин — єдина природна людина, єдиний пережиток культури, який зберігся». Українського селянина не змогла до кінця придушити ні колективізація, ні голодомор, ні тотальна урбанізаційна асиміляція. А якщо точніше, то лишалося тільки трошки від старого патріархального селянина чи селянки, які змогли зберегти давні обряди. І хай скичовані вишивки та одяганки на середньому теперішньому рівні — глузливо називають «шароварщиною» та «хуторянством», воно все одно нагадує про одну з головних ознак етнічної культури. Чомусь японці не соромляться щодня ходити у своїх незручних старомодних (як для нас) кімоно, і це їм не заважає бути цивілізованою нацією. Тільки ми ладні все своє давнє обсямати та відкинути заради якогось сумнівного прогресу.

Поки наш традиційний зручний одяг не стане щоденною потребою людини (а не лишень для сцени), поки народна архітектура не облагородить наших жител і тисячоліттями витворений питомий енергетичний орнамент музики, слова, образотворчості не згармонізує людського ества, доти українці не відродять своєї культури.

Галина ХОТКЕВИЧ ВПЛИВ ПИСАНКИ НА ГЛИБИННЕ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

Трипільська писанка

Народилася ГАЛИНА ПНАТІВНА у Харкові в родині ПНАТА ХОТКЕВИЧА — славнозвісного митця слова, бандуриста, історика. Перед самісінькою війною вступила до Київської консерваторії. Вже понад півстоліття живе у Франції (нині — в Греноблі).

Всі ми знаємо, що то є сила думки, сила слова, сила діла, творення. Але, може, не завжди усвідомлюємо, що думка, слово і діло — це одна й та ж сила. Це три струни, необхідні для руху життя, для завершення будови.

Подумавши — сказавши — зробивши.

Коли вилучається один із цих струмів — ми знаємо, що з того виходить або не виходить.

Іноді нам здається, що ми керуємо думкою, створюємо її, але ж можемо увінтити, що та думка вже існує, зустрічається з подібними думками, і це так споконвіку.

Малюючи писанку, майстри готуються думкою, молитвою до писання саме того візиря, що вона «надумала». Але ж вірець той — символ — вже живе споконвіку! І ось буває, що сама писанка передає майстрині свою силу, енергію та призначення свого символу.

Постався мені малюнок писанки з єдиним зображенням — «півень». І тільки-но почала я його писати, як він «заговорив». Каже півень: гребінь червоний — то символ Сонця. А Сонце — то й вогонь. А півня підпустити — то підпалити комусь хату!

І так обережно якимось пилу кручені завивці того півня — ніби щоб вогню з нього не випустити, заговор не зняти.

А ось через кілька часу, гостюючи на Рівненщині, від осяян дізнаюся, що в їхніх краях є дві розповіді, як птахи переносять вогонь. Ось горить десь хата, а під стріхою гніздечко. Пташину тріпоче біля нього — ратує пташенят. А бува, загориться її крильця, і летить вона в нестямі й падає чи сідає на сусідню хату — переносять вогонь.

А друга розповідь — це про бузюка. Ніважно не можна заповідати йому лиха, не можна навіть гнізда займати, бо бузюк дьвобом своїм вогню викреше на стріху!

І кляли від того вогню забобона під стріху. Чи не півня-писанкою?

У Франції у ці «новітні» часи якимось не ходять люди до церков, хоч і церкви відчинені й заклинають людей туди всякими способами. Не знаходять чомусь люди того, що шукають у церквах. Сповідатися не ходять. А воно ж накопичується на душі, накладається на старі вузлики, тяжко стає людині носити те все, не виказане, от і йде вона до психотерапевтів. А лікують вони у Франції так: у розмові з людиною сходять все нижче та нижче по драбинці її життя, та шукають ту мить у слові чи у виразі обличчя, яка показує, що ось тут, у сей час, усе було добре — людина була щаслива. Іноді це виходить у дитинстві, або ще раніше — у віці немовлятка, або ще й до народження. Всі ми можемо знайти в собі такі моменти, до яких хотілося б повернутися, поринути у щасливе, а потім потроху підійматися, рости, набиратися сили, з оптим скарбом у пам'яті.

І ось зараз Україна через дітей своїх українців поринає до глибини буття. По виточці, по вузлику стягує та пов'язує коріння життя свого. Хто писанкою, хто співом своїм, хто струнами кобзи чи пером або пензлем, а хто і думкою вільною, словом живим, — тчуть оуки орів безконечний килим свого будучого, килим своєї пам'яті.

Хай сяє він усіма якими барвами, хай покриє він світлом своїм чорні плями болу нашого.

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ до 100-річчя ВІДКРИТТЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

6-10 липня 1993 р. відбулась Міжнародна конференція «Ранньохліборобська культура в Україні», присвячена сотій річниці відкриття трипільської археологічної культури. Як і годиться міжнародній конференції, на неї з'їхались провідні фахівці багатьох країн: Ізраїлю, Канади, Молдови, Німеччини, Польщі, Росії, Румунії, Сербії, Словаччини, США, Франції. Незвичайним було те, що всесвітня наукова еліта трипільознавців зібралась не в столиці, а в невеличкому селі Таллянки на Черкащині.

Такий вибір місця проведення міжнародної конференції зумовився розташуванням тут найбільших пам'яток «Трипільля» та й усього стародавнього світу. І слід підкреслити, що саме спадкоємці цього благодатного краю — селяни Таллянків та сусіднього Веселого Кута, інтелігенція районного міста Талльного — гідно репрезентували гостям України: щедро пригощали, потішили святкуванням Купайла. Найвагомий внесок зробив тут директор Талнівського музею історії хліборобства, відомий етнолог і археолог Вадим Мицик. Його піклуваннями були належним чином підготовлені експозиція музею й програма виступу народного самодіяльного хору «Ордана», вийшли спеціальні числа народнознавчого вісника «Світovid» та книга «Міста Сонця». Немало зробили також співробітники Черкаської області й Талнівської районної адміністрації О.Дубовий, П.Войтенко, В.Багрячук, Міністерства культури та Інституту археології Академії наук України, особливо керівники місцевих експозицій В.Круц і О.Цвек.

Лабораторія охоронних археологічних досліджень Міністерства культури України підготувала до конференції відеофільм «Орійське святилище над Пслам», куди ввійшли матеріали про розкопки найдавнішого кургану над гирлом Псла, а також фрагменти виставки «Трипільський Світ», розгорнутої в Державному музеї літератури України. Ця лабораторія організувала телезйомки конференції, показ по республіканському телебаченню.

Серед розмаїття доповідей відзначимо виступи Юрія Шилова (Інститут археології АН України) та Ярослави Йосипшин (Мюнхенський університет). Уявлення про доповідь Ю.Шилова «Роль Трипілья (Оратти) у формуванні орійської спільноти» наші читачі можуть скласти собі на підставі численних публікацій цього постійного автора «Українського Світу»; новими тут стали аргументовані висновки про належність Трипілья до найдавнішої держави Аратти-Оратти та про зв'язки Трипілья-Оратти з Шумером, які спричинили формування орійської спільноти азово-чорноморських степів. Пані Я.Йосипшина пішла в своїй доповіді «Відблиски трипільської культури» далі. Вона вважає, що, виникнувши на берегах Дунаю й Дніпра, орійська культура Трипілья поширилась згодом до Франції й Індонезії. «Ось цікаво, які житла будуть в Індонезії на острові Суматра: точно такі, які будуються в українських Карпатах». Що ж, така думка має цілком очевидні відповідності. Будемо сподіватися, що подальші дослідження величких культур ораттів-оріїв розкриють наукове підґрунтя цієї та багатьох подібних до неї очевидностей. Але для цього потрібна ще не одна міжнародна конференція.

Конференція прийняла звернення до Президента й Уряду України щодо збереження пам'яток трипільської культури та створення в с.Таллянки державного археологічного заповідника.

Володимир Поворілий, завідувач відділу охорони пам'яток та заповідників Управління охорони історико-культурного середовища Міністерства культури України.

СПІВЕЦЬ УКРАЇНИ

Пантелеймон Куліш. Портрет Тараса Шевченка. 1847

ДУХОВНИЙ ДАР

Тарас Шевченко як воістину народний митець успадкував усі таланти й духовні риси свого давнього вільнолюбного, великодушного народу. А світообраз митця умістив у собі образ Українського світу від міфологічних первин глибокої давнини до політичної реальності XIX століття. Т. Шевченко з'явився на світ 9 березня 1814 року в геоетнічному центрі Трипільля-Оратанії – на Звенигородщині, а відійшов у безвічність 10 березня 1861 року в Санкт-Петербурзі, й прах його, згідно із «Заповітом», поховано (перепоховано) в загадковому геотектонічному центрі України – на Канівській (Чернечій) горі 22 травня 1861 року.

Шевченко сягнув верховин української і вселюдської культури як геніальний поет, мислитель, художник-академік. Мав він яскравий співочий дар. Шевченків побратим Пантелеймон Куліш (великий наш історик, мислитель, митець слова) згадував, як Тарас, будучи в нього на весіллі за старшого боярина, вразив усіх своїм співом: «У цьому домі знали Шевченка з його віршів, та ніхто не знав, що він неперевершений, можливо, кращий по всій Україні співак народних пісень». Як свідчить відданий Тарасів товариш Лев Жемчужников (видатний український і російський художник, фольклорист, правнук останнього гетьмана України Кирила Розумовського), Шевченко «співав приємним голосом, цілком зберігаючи характер народний, глибоко відчував, що співав». А співучість, музичність нашого народу – це воістину світове диво. «Бувають щасливо обдаровані натури і бувають так само щасливо обдаровані народи. Я бачив такий народ, народ-музикант

– це українці», – визнав геній слов'янської музики, українець за походженням, Петро Чайковський. «Адже українці, як і італійці, народжуються на світ з вірним слухом і з голосами, поставленими самим Господом Богом», – так охарактеризував нашу музичну природу видатний митець російського слова Олександр Купрін. Силою цих природжених талантів у поєднанні з безвічною етичною суттю слова Тарас Шевченко здобув найвище всенародне визнання Поета як духовного провідця – Великого Кобзаря, Батька Тараса.

КОБЗАР – СИН
І ДУХОВНИЙ ПРОВІДЦЯ НАРОДУ

Поєзія нашого народу зародилася в прадавні часи як пісня-молитва-гімн Сонцю. Безвічна моральна вартість її – у зверненості до одвічної світлої сили творення життя. З давніх давен творців поетичного слова називають в Україні співцями. Цим священним ім'ям народ наш найменував кобзарів і Шевченка, слово якого має моральну силу одвічної народної пісні-молитви.

Будучи людьми витонченої життєвої практики, кобзарі поєднували в собі земне й небесно-сонячне. Проникливо означив суть кобзарства великий митець слов'янського слова Іван Бунін: «Кобзар – син народу, який не відокремлює Землі од Неба...». Такий народ – українці, одвічні хлібороби, що своїм способом життя сприяють продуктивній взаємодії небесної життєдайної й земної відтворюючої первин.

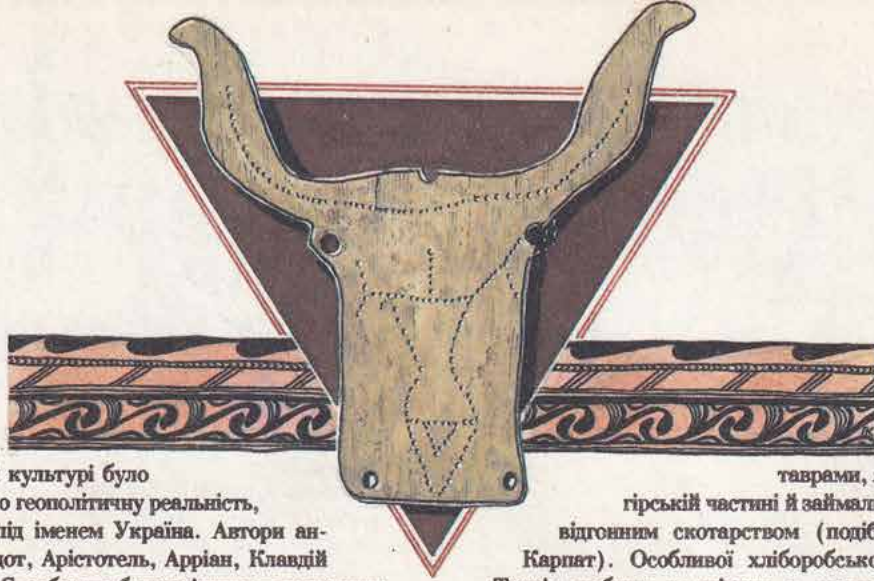
Кобзарство – глибинне духовне явище в житті нашого народу – виникло в давньоорієнську, дотрипільську, пору української культури, і його нам важко нині осягнути вповні, бо релікти його перебувають на грані зникнення. Суть кобзарства аж ніяк неможливо звести до прославлення чи оплакування минулого. Традиція кобзарства ґрунтується на знанні процесу духовного буття свого народу, що дає змогу кобзарям проникати в минуле, за найвищими критеріями істинності оцінювати нинішнє і передбачати майбутнє.

Кобзарі були хранителями генетичної пам'яті й моральності, будителями совісті, міфотворцями й піснетворцями-відунами – провідниками знання, яке відкривало людям шлях до життя в істині.

Ритуальне мистецтво українських кобзарів-бандуристів – релікт прадавньої ведичної традиції безпосередньої, безпосередньої передачі реального, дієвого знання. Наше кобзарство, як і духовні релікти інших індо-європейських народів, – це реальна, дієва сила етнічної свідомості, явлена в Слові. Кобзарі-бандуристи як носії світлих духовних якостей одних людей наставляли на шлях істинний словом разючим, іншим були порадиниками. Народні співці не славили владців, не вихваляли по-близнірськи героїзму-мучеництва рабів. Кобзарі-бандуристи як люди високої моралі утверджували в людині людське, будили й зміцнювали свідому волю до життя. А в силу моральності й свідомої волі жити відбувається самотворення особистості й цілого народу.

Таку могутню духовну функцію здійснює в нашому житті й Шевченкове слово. І народ наш засвідчив найвище визнання свого поета-співця світлим найменням – Кобзар.

В античній культурі було чітке уявлення про геополітичну реальність, що відома нині під іменем Україна. Автори античності — Геродот, Аристотель, Арріан, Клавдій

Птолемей, Страбон та багато інших — визначили обшири цієї землі приблизно в таких межах: на заході — ріка Вістула (Вісла), Сарматські гори (Бескиди), Карпати, Істр (Дунай); на півдні — північне узбережжя Понту (Чорного моря) та Меотиди (Азовського моря), що за свою конфігурацію прозване скіфським луком; на сході — ріка Танаїс (Дон); на півночі — гіперборейські ліси (нинішнє Полісся).

У тодішній Ойкумені цей край завжди сприймався як цілісність, хоч засвідчено кілька відносно осібних центрів тодішнього Українського світу, це передусім Середня Наддніпрянщина, Волинь, Дністровсько-Прутське межиріччя та Крим причорноморськими степами.

Спробуємо обґрунтувати культурно-господарчу єдність України античної доби на прикладі поширення хліборобства.

Середня Наддніпрянщина одвічна хліборобська земля; існують навіть вагомі докази, що саме тут було здійснено окультурення диких злаків у добу сурсько-дніпровської археологічної культури 7 тисяч років тому. В ранньотрипільську добу хлібороби використовували для обробки ґрунту мотыку й соху і вирощували пшеницю, овес, жито, ячмінь, горох та інші рослини. Народ сповідував культ родючости в образі Матері-Землі: на домашньому вівтарі поряд із нею обов'язково було пшеничне колосся і зернотерка. Про вплив хліборобських звичаїв Наддніпрянщини на елліністичний світ засвідчив ще Геродот, описавши ритуал передачі скіфських дарів загорнутих у пшеничне колосся, до храму Артеміди на острові Делос.

Хліборобами були і носії археологічних культур, відомих під назвами зарубинецька, пшеворська, липицька та лукашівська. Тобто хліб вирощували в басейнах Десни, Прип'яті, Горині, Західного та Південного Бугу, Дністра, Пруту та Срепу. Потужні хліборобські традиції характеризують також дніпро-донецьку та сабазинівську археологічні культури, а також культуру лінійно-стрічкової кераміки, що дозволяє включити в хліборобський ареал басейни Дінця, Дону, Інгульця, П'рського Тікичу, Тілигулу, Чичиклії, Інгулу, Синюхи тощо. В окрузі городища Башмачка (Солонянський район Дніпропетровщини) — вирощували пшеницю, просо, ячмінь та ін. (Смиленко А.Т. Городище Башмачка III—IV в.н.е. — К., 1992). Загалом, набір культурних рослин, які вирощували в Україні в давнину, був досить великий — різні види пшениці, жита, ячменю, а також просо, горох, віка, рідше льон та коноплі. Головною культурою в добу від неоліту до пізньої бронзи була північна пшениця двозернянка, а в енеоліті — пшениця-одозернянка (Пашкевич Г.О. До реконструкції асортименту культурних рослин епохи неоліту — бронзи на території України // Стародавнє виробництво на території України. — К., 1992).

Хліборобами були і автохтони Криму, включно з

таврами, які мешкали в його гірській частині й займалися рільництвом та відгонним скотарством (подібно до аборигенів Карпат). Особливої хліборобської потуги Крим і Таврія набули у зв'язку з грецькою колонізацією Північного Причорномор'я. Навколо грецьких міст-полісів почали виникати (особливо в VI—V ст. до н.е.) цілі сільськогосподарські райони — так звані хори, що відзначалися високою культурою хліборобства. Причому вони досить далеко заглиблювались у степ: відомо, скажімо, аграрне освоєння в VI ст. до н.е. лісистій країни П'леї, численних півостровів та островів і цілих степових районів. Могутнього хліборобського розвитку досягли Ольвія, Херсонес, Тірас; за свідченням Демосфена, лише Боспор за часів Левкона (IV ст. до н.е.) щорічно експортував до Афіні понад 1 млн. пудів хліба.

Відкриття українських археологів останніх років змушують зробити переоцінку суто кочової організації скіфів Нижньої Наддніпрянщини. Виявляється, в IV ст. до н.е. людність цих земель, використовуючи перелогове хліборобство, вирощувала пшеницю-двозернянку, ячмінь, просо, жито й горох (Гаврилюк Н.А., Пашкевич Г.А. Земледельческий компонент в экономике степных скифов конца V—IV в. до н.е. // «Советская археология», 1991, № 2). Оскільки такий тип хліборобства передбачає проживання на одному місці принаймні 4—5 років, то населення цього степу було, мабуть, напівкочове.

В античну добу хліб вирощували, ймовірно, навіть у тих місцевостях України, де нині налігні пустелі, як, скажімо, у Буджацькому степу. І хоч Страбон називав цей степ Гетською пустелею, навряд чи вона була саме такою, оскільки відомо що тоді рівень вод Чорного моря був на 15—18 м нижчий від сучасного, а межа степу з лісостепом проходила значно південніше. Про хліборобство в ті часи свідчать історики, зокрема, Амміан Марцеллін, і археологія (поселення поєзешти-лукашівської культури). Зрештою, сановитий турецький чиновник, мандруючи у 1740 р. Україною, писав про Буджак: «Там у достатку ростуть пшениця, ячмінь та інші злакові, що їх вивозять на верблюдах до найближчих місцевостей — Килії, Ізмаїлу, Аккерману... Там прекрасно, рясно росте так звана арнаутська пшениця з дрібним колосом та звичайним зерном» (Губоглу М. Турецький источник 1740 г. о Валахии, Молдове и Украине // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. Т. I. — М. 1964). Нагадаємо, що це спостережено у часи, коли там «кочувала» Буджацька орда, яку й донині зображають, подібно до скіфів-кочовиків, якимось перекотиполем.

Ці та інші факти засвідчують просторову безшарвність (хоч і часову дискретність) хліборобської культури Українського світу, де кожна місцевість мала свою специфіку. І це дає підстави говорити про хліборобську культуру України на всій її території і про Україну як про суцільний хліборобський материк античності.

Валентин Крисаченю